

A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A FEUDÁLIS TÁRSADALOMBAN

I. A KÉZIRATOSSÁG SZÁZADAI

Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta:
MEZEY LÁSZLÓ

A könyv és könyvtár a kéziratosság korában

Amikor a magyarság mai hazájában megtelepedett, írása ugyan volt – a még századokig használt rovásírás –, de könyvei nem voltak. Valamelyes írásbeliség, bizonyos primitív igazgatási szükségletek kielégítéseként, már a nomád állam és a törzsi társadalom igényei között is megvolt. Az egyéni és társadalmi élmény megfogalmazásának és továbbadásának módja azonban ekkor még a szóbeliség. Könyvre nincs szükségük. A magyar feudalizmus fokozatos kialakítása az államalapítás évtizedeiben, a hatalmas társadalmi átalakítással együtt, a művelődési formákban is nagy változásokat hozott. A szóbeliség fokozatosan háttérbe szorult: jelentkezik az írásbeliség. A feudális társadalom e korbéli általános felfogásának megfelelően, előbb fogadják be Magyarországon is a könyv, mint az oklevél írásbeliségét, magától értetődő használatát. A könyvírás már I. István idejében kezdetét veszi. Az okleveles írásbeliség pedig csak III. Béla intézkedései nyomán erősödik meg.

A könyv tehát úgy jelenik meg Magyarország történetében, mint az európai új népek életében általában: az egyháziak dolgaként. István király két törvénye (Decretuma) közül a másodiknak mindjárt az első szakaszában („de regali dote ad ecclesiam”) a királyi akaratra kialakuló egyházi szervezet alaprétegének, a falusi egyházaknak a felszereléséről olvashatunk, melyet a király vállal magára: tíz faluként épüljön egy egyház, és ezt két telekkel és két szolgáló emberrel adományozzák meg, továbbá lóval és igáslóval, hat ökörrel és két tehénnel és harminc aprómarhával. Ezeket a falvak adják. A király a papi öltözeteket és az oltárra való terítőket biztosítja, papokról azonban és a *könyvekről* a püspökök gondoskodnak.¹ Az István által elkezdett állam- és egyházszerzés csak a század utolsó negyedére, I. László uralkodása idején (1077-1095) kezdett befejezéséhez közeledni. Ekkorra alakul ki az István-kori tíz püspökségnek meg „fejüknek és mesterüknek”, az esztergomi érsekségnek a még félnomád lakosság életviszonyaihoz alkalmazkodó parókiális hálózata, és maga a püspökség központi igazgatása, intézményeivel: a káptalannal és iskolájával. Ezek mellett a székesegyházakat meg a falusi templomokat könyvekkel ellátó másológyműhely is megszületik: a scriptorium.

Ez a korai, XI. századi egyházi könyvkultúra, a magyar állam első évszázadának viharos körülményei következtében, meg az egyházi műveltség akkori állása szerint is, csak igen kezdetleges lehetett. Arányait talán legjobban az Árpád-kor kisméretű templomai érzékeltetik: azok az 50-60 embert befogadó kis egyházacskák, melyeknek egyikét-másikat néhol az országban még ma is láthatjuk. Maguk a püspöki székhelyek sem mutatták a nagy nyugati egyházi fővárosok már akkor kialakuló tekintélyes, az egyházi feudalizmus társadalmi jelentőségét méltóképpen reprezentáló méreteit. Amikor 1092-ben László király a zágrábi püspökséget megalapítja, minden jel szerint az történt az új székesegyház felszerelésénél, ami a kis falusi templomokénál. A fundáció egyéb dolgairól a király gondoskodott, könyvekről a püspök, illetőleg itt a püspökök. A zágrábi érseki könyvtárban még ma is őriznek három kódexet a zágrábi Szent István székesegyház első idejéből. Az egyik Esztergomból, a másik Győrből került a Drávántúlra, a harmadik pedig a Dunántúlról, a hahóti apátúrság monosto-

¹ MARCZALI HENRIK: A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Bp. 1901. 77. l. – I. László első decretuma (1092) is így rendelkezik: „libros episcopus provideat”. Uo. 88. l.

rából.² Egyéb, ma már meg nem lévő egyházi könyvek meg bizonyára – a megmaradt háromnak példája szerint – más püspöki vagy apátsági könyvkészletből származtak. Így járultak hozzá egy újabb alapítás szükségleteihez az ország székesegyházai. Pedig könyvekkel maguk sem lehettek valami bőségesen ellátva. Bizonyítja ezt, hogy a XI. század végi három zágrábi kódex közül a leglényegesebb, a papi ténykedéseknél legnélkülözhetetlenebb, a mise legfontosabb imádságait tartalmazó Sacramentarium nem püspöki, hanem apáti egyházból került ki.

Különben a könyv XI. századi történetével való ismerkedéshez a monostori alapítólevelek vagy a birtokjogot megszilárdító írás jelentőségét lassan megismertető összeírások segítenek el bennünket. Ezek közül a legrégebb volna, ha hiteles volna, a pécsváradi alapítólevél.³ Amióta Szentpétery az oklevél hamis voltát kétségtelenné tette,⁴ nincs okunk e fontos könyvtörténeti adatnak kritikai értékelésével – oklevéltani szempontból – sokat vesződni. Egy formailag hamis oklevél azonban még mutathat fel tartalmilag elfogadható részleteket, különösen olyanokat, melyek jogokat nem érintenek. Ilyen a pécsváradi oklevélben a könyvekre vonatkozó rész. Ez a száraz felsorolás talán a monostoregyház ingóságainak valami korai összeírásából került be a koholt oklevélbe, és annak – éppen igénytelenségénél fogva – még leginkább elfogadható részlete. Valóban, a pécsváradi könyvjegyzék nem is tartalmaz többet, mint amennyi egy középkori kolostor alapításához, a szerzetes-közösség liturgikus életének *elindításához* nélkülözhetetlenül szükséges. Ugyanezt kell mondani a bakonybéli összeírásnak a pécsváradinál valamivel gazdagabb anyagáról is.⁵ Hogy azonban a könyvlista az alapítólevelekben még nem szerepelhetett, azt az egyetlen hiteles monostoralapító levél, a tihanyi alapítólevél is bizonyítja.⁶ Ebben könyvekről nincs szó. De nincs szó könyvekről a XII. század vége felé erősen interpolált, átdolgozott állapotban megmaradt pannonhalmi alapítólevélben sem.⁷ Részletesen ismertetik azonban Pannonhalma könyvállományát az I. László-kori birtokösszeírás adatai.⁸ Közel egy század leforgása alatt viszonylag tekintélyesre növekedett a Szent Márton monostor könyveinek száma. Pedig szerző és mű a felsoroltaknál több volt ismeretes a könyvesládát, az „armáriumot” használók előtt. Hiszen a kor szokása szerint a nagyon vázlatos katalógusba, helyesebben lajstromba, csak az első megemlített szerző szerint kerültek be a kódexek. Ha Pannonhalma kezdeti, alapításakori könyvkészletét Pécsváradéval egynek vesszük, vagy legalábbis hasonlóknak, a László-kori összeírás mennyisége (83 kódex) egyúttal a gyarapodás mértékéről is fogalmat ad. Nem volt ez rohamos, de a monostor életének szűkre szabott lehetőségei szerint mégis jelentős.

² L. ezekre vonatkozólag KNIEWALD KÁROLY cikkeit a Magyar Könyvszemle 1941. évfolyamában.

³ Teljes szövege: KOLLER J.: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum III. Posonii 1784. p. 270.; újabban: SZENTPÉTERY I.: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele (Értekezések a történettudományok köréből XXIV. 10. sz.). Bp. 1918. 22. 1. – A szemelvényekbe az *egész* oklevél, hamis volta miatt, a hiteles pannonhalmi összeírás után került.

⁴ SZENTPÉTERY: i. h. 11. és kk. 11., továbbá: Uő: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Budapest 1923. 6. sz.

⁵ WENZEL: Árpád-kori új Okmánytár VI. 35.; a pannonhalmi Szent Benedek-rend története VIII. Bp. 1911. 224. 1. Kritikájáról uo. 227. 1. és SZENTPÉTERY: Kritikai jegyzék. 9. sz.; VÁCZY PÉTER: A bakonybéli összeírás kora és hitelessége. Levéltári Közlemények, 1930. 315-327. 1.

⁶ Pannonhalmi Rendtörténet X. Bp. 1910. 487. 1. Faksimile: uo. 16. 1. – Két misszálé, egy nocturnale és két graduále egykorú említése az oklevél hátlapján.

⁷ Pannonhalmi Rendtörténet I. Bp. 1902. 589. 1. Kritikája: SZENTPÉTERY: Kritikai jegyzék. 2. sz.

⁸ I. m. 590. 1. Faksimile: uo. 75. 1. Újabb részletező vizsgálata: CSAPODI CSABA: A legrégebb magyar könyvtár belső rendje. Magyar Könyvszemle, 1957. 14-23. 1. – Összehasonlításként még Klosterneuburgnak az alapítás után néhány évtizeddel összeállított első kódex-katalógusát, mely terjedelmét tekintve Pécsvárad-Bakonybél és Pannonhalma között áll: Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs I. Niederösterreich. Wien 1916. S. 92. (Magyarul is: MEZEY L.: Forrásszemelvények a kéziratosság korának könyvtörténetéhez. Egyetemi szöveggyűjtemény. Bp. 1957. 155. 1.) Későbbi magyarországi analógia (XIV. sz. eleje) a szepességi lechnici karthauzi kolostor alapításához az anyakolostor Menedékkő (Lapis Refugii) által adott könyvek jegyzéke: WAGNER C.: Analecta Scepusii Sacri et Profani III. Posonii et Cassoviae 1778. pp. 173-174.

A gyér számú közvetlen könyvtörténeti adaton kívül figyelembe vehetjük azokat az utalásokat is, amelyeket a XI. században Magyarországon keletkezett művek tartalmaznak. A szerzők által felhasznált források, amennyiben az idézetek nem emlékezetből előhozható közhelyek, már a magyar XI. század olvasottságának, könyvismeretének bővebb felméréséhez is segítséget nyújthatnak. Ilyenek – a liturgikus könyvek standard-jellegű, tehát egyedileg nem értékelhető forrásanyagán kívül – maguk a törvénykönyvek⁹, az István király intelmei címen ismert ún. „királytükör”¹⁰, azaz a kormányzás elveit tartalmazó könyvecske. A század végén keletkezett István-legendák¹¹ már sokkal kevésbé, mert citátumaik jó része csak biblikus. Ilyen vonatkozásban szólaltathatók meg XI. századi történetírásunknak későbbi krónikaszerkesztésekbe bedolgozott maradványai.¹² Legtöbbet mondanak azonban e tekintetben Gellért marosvári püspöknek a bakonybéli remetei elvonultságban („in eremo”) „diktált”, azaz fogalmazott nagyarányú fejtegetései, „Deliberációi” a kemencébe vetett három zsidó ifjú éneke felett.¹³

Mindezek figyelembevételével sem fog a kialakuló kép lényegesen különbözni attól, amit egyik fentebbi megállapításunkkal már előre sejtettünk. Ez a magyarországi egyházi könyvkultúra – és más ekkor még nem volt – valóban eléggé kezdetleges lehetett. Akár a székesegyházak tényekben alig megismerhető, akár a monostorok valamivel ismertebb könyvanyagát, akár a Magyarországon keletkezett irodalom megmaradt emlékeihez felhasznált könyveket vesszük számításba: nem volt az jelentős, és nemigen állott még a kor egyébként sem magas színvonalán. Hiszen Bonipert, az első pécsi püspök a középkori művelődés igazán elemi ismereteit tartalmazó „Priscianust”, a latin nyelvtanulás színterében használatos kézikönyvét is Fulbert chartres-i püspöktől kéri el.¹⁴ Vagy mintapéldány nem volt elég az országban, vagy a másolók voltak Pécsen annyira elfoglalva a liturgikus könyvek legszükségesebbjeinek másolásával, hogy egy máshonnan kölcsönkért kódex leírására idejük nem jutott. Hosszabb időre pedig a Priscianust birtokló másik egyház e fontos könyvet nem nélkülözhetette. Bármelyik feltevés feleljen meg a valóságnak, egy bizonyos: a XI. században kevés és csupán a legszűkebben értelmezett egyházi művelődést szolgáló könyve volt Magyarországnak.

Az Árpád-kor következő szakaszában, az élénkebbé váló művelődési összképben változatosabb alakot ölt a könyv története is. A XII. századból ugyan viszonylag nem sok könyv maradt ránk, de ezek már a könyv szerepének kiszélesedésére mutatnak. A század folyamán határozott formában jelennek meg a XI. század végén még alakuló káptalanok, és pedig nem csupán a püspöki székhelyeken, hanem egyebütt is (Fehérvár, Óbuda, Pozsony, Arad, Szepes, Vasvár stb.). A káptalani iskoláztatás bizonyára szervezettebb lesz¹⁵ – bár közvetlen adatok erről nem szólnak –, és így a püspöki egyház könyvtára is gyarapodik a középkori iskolázás általában használt könyveivel meg a klasszikusok legnépszerűbbjeinek a műveivel.¹⁶ Nem lehettek ezek a könyvtárak gazdagok, és még mindig elmaradhattak a frank vagy a rajnai német könyvesházak állománya

⁹ ZÁVODSZKY L.: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények forrásai. Bp. 1904.

¹⁰ MARCZALI: i. m. 62-66. l.

¹¹ SZENTPÉTERY E.: *Scriptores Rerum Hungaricarum* II. Bp. 1938.

¹² GERICS J.: A XI. századi Gesta-szerkesztés és krónikáink. Bp. 1960. (A források problémáinak legújabb összefoglalása.)

¹³ BATTHYANI I.: S. Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta. Albae Carolinae 1790. pp. 1-298.; A XI. századi kódexeket leírta KARÁCSONYI JÁNOS: Szent Gellért püspök müncheni kódexe. Magyar Könyvszemle, 1894. 10-13. l.

¹⁴ MIGNE: *Patrologia Latina*. 141. col. 210.; GOMBOS F.: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae* (II.). Bp. 1937. p. 926. – Magyarul: MAKKAI L. –MEZEY L.: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Nemzeti Könyvtár, Bp. 1960. 109. l.

¹⁵ BÉKEFI R.: A káptalani iskolák története Magyarországon. Bp. 1911.

¹⁶ HASKINS, CH. H.: *The Renaissance of the Twelfth Century*. Cambridge (U. S. A.) 1927. pp. 77-85.; BOLGAR, R. R.: *The Classical Heritage and its Beneficiaries*. Cambridge 1954. p. 423, p. 430.; DE GHHELLINCK, J.: *L'essor de la littérature latine au XIIe s.* Louvain 1954. pp. 267-276. és 292-312.; Az általános európai helyzetről tájékoztatnak, idézett helyeiken éppen a könyvtárak vonatkozásaiban. A pannonthalmi katalógushoz és az ország művelődésének különben ismert általános képéhez viszonyítva, reálisan alkalmazható megállapítások.

mögött. De jelentéktelenek sem voltak. Lukács esztergomi érsek a párizsi iskolákban töltötte klerikus éveit¹⁷, és nyilván könyveket is hozott magával; olyanokat főként, amelyek a székes-egyház könyvei között nem szerepeltek. Mindenesetre a XII. századi Magyarországon többet kellett olvasni, mint az előző században, és változatosabb olvasmányaik is voltak. A század végén megjelenik az első ránk maradt magyarországi, nem egyházi írói alkotás, a P kezdőbetűs és „mesternek” mondott szerző műve a „Magyarok cselekedeteiről”, a honfoglalást elbeszélő Gesta.¹⁸ Művéhez ugyan a szóhagyományt használta inkább, „a hegedősök csacska beszédeit”, de irodalmi ambícióit a korábbi Gesta olvasása és a párizsi iskolában megismert Dares, a középkori lovagregénybe átköltött trójai háborús história keltette fel.¹⁹ Magyarországi könyv írójánál ekkor tűnnek fel a *világi irodalmi törekvések* mint ötletet adó, kompozíciót és stílust formáló erők.

A káptalani scriptoriumok változatlanul saját szükségletre másolták a könyveket. De a könyvmásoló scriptorok gyakran írtak pergamenlapokra adományozásról, eladásról, vagyoncseréről szóló kis feljegyzéseket, „notitiákat”. Ezeknek írása nem különbözik a kódexek írásától, de nem különbözik attól az első hiteles oklevelünk, a XI. századból való tihanyi alapítólevéllel sem. A *kódexmásolók voltak a társadalom írásszükségletének kielégítői is*. A világiak igényeit kielégítette a pársoros feljegyzés. A könyv iránti szükséglet ekkor még mindig az egyháziak, helyesebben a klerikusok rétegére szorítkozik. Azért „helyesebben”, mert az, hogy a klerikus nem mindig egyházi, hanem néha tanult (litteratus) világi személy is lehet, olykor a kortársak előtt sem volt világos.²⁰ Bizonyos, hogy Magyarországon megjelent az első *nem egyházi* írástudó még a XII. század első negyedében: Fulco „vendég”, aki Álmos herceghez klerikus-szerű szolgálat teljesítése céljából csatlakozott („Studio servitutis clericalis adhesissem”).²¹ Maga azonban nem volt egyházi ember. A magyarországi *világi feudalizmus*, úgy látszik, ekkor *találkozik* először – a királyi oklevél-adástól eltekintve – *az írással*. És ezt a találkozást a kódexeket másoló scriptorok közvetítették.

E században gazdagabbá vált a kolostori könyvkultúra is. A királyi és hercegi alapítások mellett (Meszes, Váradhegyfok, Pilis stb.) a még közösen birtokló nemzetségek alapítják egyre-másra a főként temetkezési helyül szolgáló monostoregyházaikat, és ezek mellett a rendszerint kisméretű apátsági vagy prépostsági kolostorokat.²² E nemzetségi monostorok legtöbbször megmaradnak az alapító és „kegyúri” nemzetség tulajdonában, a fenntartásukra lekötött minden ingó és ingatlan jószágukkal és felszerelésükkel együtt.²³ Ez vonatkozik természetesen könyveikre is. Hogy a monostortulajdonos család a felszereléssel, és így a könyvekkel is rendelkezhetett, éppen a XII. század legszebb megmaradt magyarországi könyvének, a csatári bibliának esete mutatja.²⁴ A megszorult „kegyurak” Farkas vasvári zsidónál elzálogosították a kétkötetes, díszesen illusztrált bibliakódexet. A bibliáért a monostor kártérítést kért. A kártérítés inkább azért járt a monostornak, mert a könyvet nélkülözni volt kénytelen, nem használhatta. Ha általában nem is volt jelentős egy-egy nemzetségi monostor könyvállománya, országos méretekben – mert a nemzetségi alapítások száma a század végén közel száz – mégsem lebecsülendő könyvbeli gyarapodása ez az országnak. És vele együtt járt szélesebb világi rétegeknek – az alapító nemzetségtagoknak – a könyvkultúrával való, bár csak felületes kapcsolata is.

¹⁷ GÁBRIEL A.: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Bp. 1938. (Kny. az Egyetemes Philológiai Közlöny 1938. évi 4-9. füzetéből.) 4-5.

¹⁸ JAKUBOVICH E. – PAIS D. kiadása: SZENTPÉTERY: Scriptorum I. Bp. 1937. pp. 15-117.; Faksimile kiadás: FEJÉRPATAKY L.: Bp. 1892.

¹⁹ GHELLINCK: i. m. 300-302.; GYÖRY JÁNOS: Gesta regum, gesta nobilium. Bp. 1947. 38-42. l.

²⁰ PHILLIPPUS DE HARVENG (1183): „...impropii sermonis usus ita praevaluit, ut qui operam dat litteris, quod clerici est, clericus nominetur, quamquam non esse clericum nequaquam dubitetur...” De continentia clericorum. c. 110. Patrologia Latina. 208. col. 816.

²¹ Árpád-kori új Okmánytár I. 58. Pannonhalmi Rendtörténet I. 589. l.

²² KARÁCSONYI J.: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig I-III. Bp. 1900-1901.

²³ STUTZ, U.: Die Eigenkirche. Berlin 1895. – Nálunk még a késő középkori vagyontelésekben is szerepelnek a birtokon levő kegyúri egyházak könyvei.

²⁴ L. alább, 92-94. l.

A XII. században jelennek meg az új szerzetesrendek: a premonstreiek, ciszterciek és a lovagrendiek (johanniták és templomosok). A két első rend szabályzata meghatározta az alapításhoz szükséges könyvek számát is. Ezek ugyan nagyjából csak liturgikus könyvek, de számuk nem jelentéktelen: 12-13.²⁵ Előállításuk az anyamonostor – ahonnan az új alapítás történt – megfelelő másoló tevékenységét tételezi fel, s ez bizonyára nem csupán liturgikus könyvekre terjedt ki. A XII. század nagy szellemi fellendülése e jobbra francia eredetű első szerzetesekkel elhozta hazánkba a párizsi kultúra könyveinek egynehányát is. A francia koragót írásgyakorlat tiszta formáinak ismerete és utánzása, ami a franciaországi anyamonostorok mintapéldányairól történt másoltatás eredménye, a könyv iránti ízlésbeli követelmények emelkedésével járt. Az új rendek megjelenése azonban a *világiaknak az íráshoz és a könyvhöz való tudatos közelítését is jelentette*. A világiak iskoláztatása, különösen a vezető rétegé, a premonstreiek kulturális tevékenységének e korban már szerves része.²⁶ A lovagrendek pedig az ispotályos és templomos lovagok sorába felveszik a hazai nemzetségek tagjait is, akik valamiféle literatúrára kellett hogy szert tegyenek. A társadalom Magyarországon is kezdi igényelni az írás társadalmi, vagyoni viszonyokat rendező erejét, és erre a szükségletre felel III. Béla az írásbeli ügyintézés elrendelésével, a kancellária szervezésével. A nagy reform első okleveleiben azonban, meg a kancelláriához lassanként közvetítő társként szegődő káptalani és konventi oklevéladásban (hiteleshely) még ekkor, a XII. század végén, nagyjából könyvírást használnak.²⁷

A XII. századból reánk maradt könyvek inkább a monostori könyvműveltség emlékei. Ilyenek a korai gót minuszkulával írt István király dekrétuma, a magyar szentek heiligenkreuzi legendái, a Halotti beszédet őrző Pray-kódex. Világi papok kezemunkája a XII. század első feléből, az ország és a szomszédos országok legrégebb teljes énekeskönyve, a másfél évtizede ismeretes gráci antifónás könyv. Ide kell sorolnunk az igen szép írású, korábban tévesen egy századdal előbbre datált Szelepcsényi-evangéliumos könyvet is. (Jelenleg a nyitrai püspöki könyvtárban.)²⁸

Az imént tettünk említést Párizst járó magyar diákokról. Az Árpádok utolsó évszázadában, a XIII. században ez a kapcsolat nem szűnt meg. Az egykori párizsi scholarisok könyveket is hoztak magukkal. Egy „párizsi betűvel” írt egyetemi tankönyv a XIV. század legelején már a sárospataki domonkosok kolostorában van.²⁹ A kódexet azonban még az előző század végén hozta egy prédikátor szerzetből tanuló barát Magyarországra. Bizonyára sok más könyv is eljutott „Franciából” (mint akkor mondták) hozzánk. A nagy egyetemi könyvkultúra azonban, minden jel szerint, mégis Itáliából, a „tudós” Bolognából érezte hatását a hazai könyvesházak és -ládák állományára. Ez is bizonyága a középkori magyar klérus inkább jogi, mint teológiai érdeklődésének. Vannak adatok arra, hogy magyarok könyveket másoltattak és vettek bolognai könyvtáraktól, „stationariusoktól”.³⁰ De László prépost könyvhagyatékából azt is pontosan megmondhatjuk, milyen jellegű volt a könyvállomány, amit a legrégebbi egyetem diákjai magukkal hoztak. Mindkét jog, azaz a római és kánonjog, ahogy ekkoriban mondták: a „lex” és a „decretum” művei voltak meg elsősorban László prépost

²⁵ „Quos libros non licet habere diversos.” SÉJALON, H.: *Nomasticon Cisterciense*. Solesmes 1892. p. 212.; LEFÈVRE, PL.: *La Liturgie de Prémontré*. Louvain 1957. pp. 5-6.; Az intézkedés magyarországi eredményéről ugyanitt: hogy a váradi premonstreiek a XIII. sz. elején Prémontréban másoltattak mintakódexeket.

²⁶ RICHÉ, P.: *L'instruction des Laïcs au XIIe s.* (Kny. XXIVe Congrès de l'Association Bourguignonne des Sociétés Savantes.) Dijon 1954. pp. 212-217.

²⁷ FEJÉRPATAKY L.: *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Bp. 1885. 10-11. l.; Uő: III. Béla király oklevelei. Bp. 1900. 29., faksimile uo. 13.; SZENTPÉTERY I.: *Magyar Oklevéltan*. Bp. 1930. 73-74.; HAJNAL I.: *L'enseignement de l'écriture aux Universités médiévales*. Bp. 1959.² – Spécimens: 36, 39, 40, 41.

²⁸ RADÓ P.: *Hazánk legrégebbi liturgikus könyve, a Szelepcsényi-kódex*. Bp. 1939.; *A Gráci-kódex kritikai és hasonmás kiadása: megjelenés előtt.* (FALVY Z. – MEZEY L.: *Der Grazer Codex*. Antiph. Albense.)

²⁹ *Budapesti Egyetemi Könyvtár: Cod. lat. 37.*

³⁰ *Cartulario dello Studio di Bologna III. 111.* – Magyarul: MEZEY: *Forrásszemelvények*. 95. l. – Itt említjük meg, hogy az adatban szereplő „Magyarországi Miklós úr Esztergomból” (1269. X. 30.) azonos lehet Kun László későbbi hányatott sorsú alkancellárjával: FEJÉRPATAKY: *Kancellária*. 127. l.

könyvei között, többnyire bolognai jogtudósok, „glossátorok” magyarázatai.³¹ Akad egy-két prédikációs könyv is, hiszen a hagyakozó pap volt, és megvannak a XIII. század misztikus áramlatait tápláló pseudoaugustinusi, a tévesen Szt. Ágostonnak tulajdonított művek is: a Soliloquia és társai.³² Nagyjából ezt a képet mutatja Muthmer szepesi prépostnak, IV. László egyik nevelőjének könyvtára is.³³ A könyvek most kezdenek megfogható módon mint személyes és egyéni szellemi táplálék, tudományos érdeklődés, hivatás gyakorlásához szükséges tanácsadók és a kor mozgalmával való kapcsolat bizonyítékai szerepelni. Ezek az egyéni könyvgyűjtemények már az egyetemeken formálódó új értelmiségnek, az egyházi és világi pálya közt ingadozó klerikus rétegnek³⁴ a könyvhöz való viszonyát mutatják. Nem a káptalan vagy konvent közösségi érdeklődése, közös könyvhasználata, hanem az egyetemen nyert és egy életpályára felkészítő képzettség és a külön szellemi érdeklődés szükségletei határozzák meg a könyvekkel való foglalkozás irányát és részben a mértékét is.

Sokasodnak a hazai *könyvolvasókra* vonatkozó közvetett utalások is. A század történeti munkája Kézai Simon Gestája.³⁵ Ha Kun László „hűséges klerikusa” valóban a veszprémi egyházmegyéhez tartozó Fejér megyei Kézáról származott, érthető, hogy mint veszprémi klerikus a magyarok származásáról kedvezőtlenül nyilatkozó Viterbói Godefreddel vitázik a Gestában. Godefred Pantheonja megvolt még a XV. század elején is a káptalani könyvtárban.³⁶ Gyors szellemi tájékozódásra, a hazai könyvanyag korszerű gyarapítására vallanak a csaknem kortárs Aquinói Tamás műveiből vett idézetek.³⁷ Nem a művelt klerikus réteg olvasmányairól, de az átlagos, jámbor olvasók elé kerülő könyvekről tájékoztat Árpádházi Margit legendaváltozatainak sora, szenttéavatási jegyzőkönyve a század végéről. A Példák Könyve, Szűz Mária csodatételeiről szóló könyv, különböző szentek legendái, a Passió: „Urunk kénja” szerepeltek Margit kedvenc olvasmányai között. Az utóbbi és egy Szent István-legendája már „vulgáris”, azaz *magyar nyelven* került a királylány elé. Aminthogy legendáját is a következő század elején már magyarra fordítja a nyulakszigeti apáca.³⁸

A magas egyetemi könyvkultúra tanúbizonyságai és a népi nyelvű első kódexeink egyszerre jelentkeznek. A kettő között az összekötő kapcsot a László prépost által Marcellus fia Marcellusnak, Margit gyóntatójának hagyott augustinusi könyvecskék alkotják, melyeket még Lombardiából, a Soliloquia keletkezési helyéről hozott magával. Ezeket a műveket azonban már a laikus vallásos mozgalmak igényei alkották meg.³⁹ És ugyanezek a mozgalmak kívánták meg az anyanyelvű könyvek megjelenését is.⁴⁰ A XIII. századi hazai könyvtörténet legnagyobb eredménye a magyar nyelvű könyv első jelentkezése Magyarországon.

A XIII. század magyarországi könyveiből alig egynéhány maradt ránk. Voltaképpen még kevesebb, mint az előző évszázadból. Elsőnek az Anonymus-kéziratot kell említeni. Nem túl díszes kódex ez. Írása aránylag egyszerű, csak kezdőbetűje, az iniciális díszes, és sok a

³¹ Vö. HASKINS: i. m. pp. 193-223.

³² A magában ugyan hiteles, Augustinustól származó Soliloquia a középkori szöveghagyományozásban későbbi, XII. sz. végén keletkezett nem hiteles, „pseudoaugustinus” művekkel együtt (Sermones ad eremitas, Ad viros religiosos stb.) szerepel: Dictionnaire de Théologie Catholique I. coll. 568-569.; A Liber soliloquiorum animae ad Deum lombardiai keletkezéséről és Közép-Európába vezető útjáról: BURDACH, K.: Von Mittelalter zur Reformation VI/1. Berlin 1930. 3-5.

³³ Monumenta Ecclesiae Strigoniensis II. Strigonii 1882. p. 27.

³⁴ HAJNAL I.: L’enseignement de l’écriture ... 1959. pp. 189-204.

³⁵ Domanovszky S. kiadása: SZENTPÉTERY: Scriptorum I. pp. 131-194.

³⁶ Uo. p. 142. – Viterbói Godefred műve a veszprémi könyvtárban: I. alább, 87 l. – Kézai Gestájának bevezetésében utasítja el a Godefrednek tulajdonított állításokat.

³⁷ VÁCZY P.: A népfelleg elvének egy magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. Károlyi Árpád Emlékkönyv. Bp. 1933. 546-563. l.

³⁸ MEZEY L.: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bp. 1955. 91-95. l.

³⁹ L. a 32. jegyzetet.

⁴⁰ MEZEY: Irodalmi anyanyelvűségünk ... 16-17. l.

szimbolikus mondanivalója.⁴¹ E korból való még a németújvári misekönyv is. Hogy kevés kódex maradt fenn a XIII. századból, bizonyára azért van, mert a könyv már egyre szélesebb és mozgékony érdeklődésű réteg tulajdona. A sűrűbb és állandó könyvhasználat magával hozza a könyv gyorsabb elhasználódását. A XIII. században Magyarországra került vagy itt másolt kódexek nagy részét hamarosan és ismételten újra kellett másolni. A *szöveg* vált igen fontossá. Ez meg a kiállítás egyszerűbbé válását vonta maga után. A díszes miniálás, legalábbis a reánk jutott emlékeinkben, szinte teljesen hiányzik. Tollrajzok díszítenek egy a XIII. században a budai domonkosok birtokában levő X. századi psalteriumot, zoltáros könyvet. A XII. századi gráci antifónás könyvbe is ilyen rajzok kerültek.

A *könyvdíszítés* emlékeinkben tükröződő *egyszerűsödése* azonban nem jelent kevesebbet, mint hogy a könyv most már Magyarországon is kilépett a káptalani és kolostori könyvesházakból. Sokak nyelvén írva sokakhoz eljutott.

A magyar feudalizmus fejlődése során a nemzeti szerkezet szétesése a korai Anjou-korban a nemzeti monostorok nagy részének pusztulását idézte elő.⁴² Így a kolostori könyvkultúra, amely már az előző század végére a második vonalra szorult, most még inkább veszített jelentőségéből, hatásából. A nagyobb királyi kolostoroknak pápai és királyi hatalmi szóval, egyszerű javadalomként történő eladományozása a harácsoló javadalmak kezére jutott régi nagy monostorok állandó hanyatlására vezetett.⁴³ A kolostori könyvállomány is kárát látta ennek. Elég csak arra utalni, hogy Bakonybélnek a XI. századi összeírás szerint nem jelentéktelen kódexállományából a XVI. század elején vizsgálatot tartó apátok csak egyet vagy kettőt találtak meg.⁴⁴ A falvakban és mezővárosokban emelkedő nemzeti monostorok nagyobb részének elnéptelenedésével párhuzamosan növekszik a kolduló rendek városi házainak és a pálosok kis remetekolostorainak jelentősége.⁴⁵ E kolostorok azonban – a könyv dolgaiban – a régi rendek könyvkultúrájának hajdani fokát sohasem érték el. Változott a könyv és a társadalom viszonya is. Az egyre szélesebbé és világiasabbá váló értelmiségi réteg, az előző századbeli kezdeteknél már kibontakozó elvi alapokon tovább haladva, most a könyvkultúra további sorsát is a maga kezébe tudja venni, az egyházi intézmények korábbi vezető szerepének mellőzésével.

A kéziratosság két utolsó századában a könyv hazai sorsának alakulását ezek a tények határozzák meg. *A könyv egyre több ember személyes szükséglete lesz*, a könyvben pedig most már végleg a reá bízott gondolat, a szöveg válik fontosabbá. *Sok könyv kell, egyre több.* Az újonnan alapított külföldi egyetemekről, a magyarországi kísérletek (Pécs, Óbuda) után, a Bécs és Krakkó iskoláiról hazatérő „borostyánosok” (baccalaureusok) és mesterek (magisterek) könyveket hoznak, vesznek és másolnak, maguk és mások hasznára. Az írástudó réteg – a korábbihoz képest – rendkívüli módon megnövekszik.⁴⁶ Számukkal együtt nő igényük a könyv iránt mennyiség tekintetében is. Az egyre több könyv előállítása a könyv külső formáinak egyszerűsödésével járt. Az igények kielégítését meg a papír használatba vétele követte, ami nálunk a könyvmásolás tekintetében a XIV. század végétől mutatható ki. Okleveleknél még előbb,⁴⁷ tehát lehetséges, hogy papírkódexek már korábban is voltak nálunk. *A könyv-*

⁴¹ Faksimile kiadása: I. 18. j.; A kezdőbetű szimbolikája és szövegtörténeti jelentősége: KARSAI G.: Az Anonymus-kézirat díszítése, Magyar Könyvszemle, 1960. 25-48. l.

⁴² KARÁCSONYI: A magyar nemzetségek... ismételten; A nemzeti szerkezet bomlásáról: LÉDERER E.: A magyar feudális társadalom története. Bp. 1959. 124-128. l.

⁴³ Pannonhalmi Rendtörténet III. Bp. 1905. 162-166. l.

⁴⁴ CSÁNKI D.: Magyarországi bencések egy bibliográfiái értékű inventáriuma. Magyar Könyvszemle, 1881. 289. l.

⁴⁵ HARSÁNYI A.: A magyarországi domonkos-rend a reformáció előtt. Bp. 1940. 28-37. l.; MÁJUSZ E.: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 3 (1947). 1-53. l.

⁴⁶ Az egyetemet végzetek és az ún. egyházi közép-reteg szerepéről újabban: MÁLYUSZ E.: Magyarország és a konstanzi zsinat. Bp. 1958. 43-58. l.

⁴⁷ SZÖNYI L.: Tizennegyedik századbeli papiros-okleveleink vízjegyei. Magyar Könyvszemle, 1907. 1-2. l. Az első emléke a papiros jelentkezésének 1310-, ill. 1318-ból való. (Gentilis bíboros egy levele és az egri káptalan egy oklevele.)

*másolók írása pedig, a nehezebben és lassabban írható „textuális” helyett, a folyóírás, a kurzív lesz.*⁴⁸ Amíg tehát a könyv történetének magyarországi kezdetekor, mint láttuk, könyvetűt, textuálist használtak oklevélírássra, most a folyóírás, az oklevélírásban megfegyvelmezett és az iskolai diktálási gyakorlatokon praktikus technikával begyakorolt kurzív írás lesz a kézírásos könyvet használó utolsó századok írása.⁴⁹

A díszes kiállítású könyv mindinkább luxus, még akkor is, ha ez csak az egykor természetesen gondos kalligráfiájú könyvírásra vonatkozik. Még jobban áll ez a könyv díszítésére. Az Anjoukor ránk maradt igen kevés számú könyves emléke közül két liturgikus kódexet kell említeni, gondosabb díszítése miatt. Az egyik Miskolci László egri misekönyve, melynek egész oldalas, szép kánon-képe van (Krisztus a kereszten). A másik a jászói premontreiek ún. Collectaneuma, mely viszont kissé provinciális, de eredeti, a miniálás jó átlagát mutató iniciálisai miatt érdemel említést. A kor két nagy kódexe azonban Nekchei Dömötör esztergomi prímásérsek, bíboros bibliája (New York, Pierpont Morgan Library) és a mindenekfelett álló Bécsi Képes Krónika⁵⁰. A Nekchei-biblia a kor udvari könyvkultúrájának egyik igen értékes terméke. Még inkább elmondható ez Meggyesi Miklós miniátor hatalmas alkotásáról, a Képes Krónikáról. Az „Ország Krónikájá”-t, mint ezt a XIV. században készült, korábbi gesta- és krónikasövegeket egybeszerkesztő krónikát nevezték – páratlan gonddal írlak le, és nagy művészettel „világosították”, azaz illuminálták. Korban előtte jár, szépségben pedig felette áll a XIV. század másik nagy királykrónikájának, a Saint Denis-i krónikának (Bécs, Nationalbibliothek).

Az udvari könyvkultúra most említett termékei mellett meglehetősen számmal vannak e korból más pergamenkódexeink is. Főleg korális könyvek, ágostonrendi és ferences kolostorokból.⁵¹ Nem különösen érdekesek, sem tartalmuk, sem kiállításuk miatt.

Némi joggal tételezzük fel, hogy az 1878-ban Konstantinápolyból Magyarországra visszajuttatott kódexek között található Dante-kódex egykor a budai királyi könyvtár könyvei közé tartozott. Egyike a legrégebbi miniált Dante-kéziratoknak. Itáliából került Budára.⁵² Az egyetemi könyvírás gyakorlat és kódexírás egyetlen hazai emléke a rövid életű pécsi egyetemen elmondott beszédek⁵³ gyűjteménye. (Jelenleg a müncheni Staatsbibliothekban.) A kisiskolások könyvekkel való foglalkozásáról pedig Kállósemjéni Domokos deák levele szól, aki 1350 táján nényétől, Semjéni Klára asszonytól pénzt kér „Bonetus” egyik művének megszerzésére. (Egy Boethius-kommentár lehetett az.)⁵⁴

Az anyanyelvű könyv a század elejétől már rendes tartozéka lehetett sok könyvesládának. A Nyelvemléktár anyagának még mindig hiányzó szövegtörténeti vizsgálata az 1500 utáni másolatok keletkezéséről és sorsáról egykor talán többet fog elárulni.

Egészen véve tehát nem sok, amit éppen a XIV. század magyarországi könyvkultúrájáról mondhatunk. De azért mégis eléggé hűen mutatja ez az igen fogyatékos emlékmű – formailag és tartalmilag egyaránt –, hogy az ország könyvkultúrája a kor európai színvonalára mögött nem sokkal maradhatott el.

⁴⁸ Az írástechnika változásáról: MEZEY L.: Codices latini medii aevi... Bibl. Univ. Budapestin. Bp. 1961. p. 247-250.

⁴⁹ Uo. Ahol a magyarországi és akkori nyugat-európai írásgyakorlat viszonyáról is szó van.

⁵⁰ Szöveg: SZENTPÉTERY: Scriptores I. pp. 219-505. Faksimile: TOLDY F. – SZABÓ K.: Marci Chronica de gestis Hungarorum. Pest 1867.; KARDOS T. – GERÉB L.: A Bécsi Képes Krónika. Bp. 1960.; A teljes miniatúraanyag: Ungarns Bilderchronik. Bp. 1961.

⁵¹ BERKOVITS I.: Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században. Magyar Könyvszemle, 1943. 347-358. l.

⁵² Budapesti Egyetemi Könyvtár: Cod. ital. 1. – BERKOVITS I.: A budapesti Egyetemi Könyvtár Dante-kódexe. Bp. 1931.

⁵³ BÉKEFI R.: A pécsi egyetem. Bp. 1909. 97, 112. l.; KARDOS T.: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1954. 71-76. l.

⁵⁴ MAKKAJ – MEZEY: i. m. 248-249, 362-363. l.

A Nekchei-biblia és a Képes Krónika tündöklése ellenére is eléggé elszürkülő a XIV. század könyvkultúrájának képe. Nem volt ez másként a XV. század első felében sem. Az egyházi könyvtárak többnyire – mint a veszprémi káptalani katalógus mutatja – csak az előző két-három évszázad termését reprezentáló könyvállománnyal rendelkeztek. A kolostori könyvmásolás még inkább háttérbe szorul. Mint jellemző példát említhetjük, hogy az egykori lechnici karthauzi kolostor ma is meglévő, mintegy negyven kódexét csak kisebbik részében másolták a kolostorban.⁵⁵ Nagyobb részüket a közeli Krakkó egyetemének magiszterei és diákjai adományozták a „néma barátoknak”. Az egyszerű kiállítás, a gyors egyetemi jegyzet-íráshoz (reportatum) szokott kezek folyóírása jellemzi ezeket a kódexeket. Díszesebb kiállítású a megmaradtak között egy sincs. (Lehet, hogy az elveszettek között volt.) De a megmaradtak külsejükkel és tartalmukkal egyaránt bizonyítják, hogy a könyvek igazi termőhelye már nem a kolostori scriptorium, a bizonyos érzelmességgel emlegetett könyvmásoló barát kicsiny cellája, hanem egyre inkább *a világi írástudó pulpitusa*.

Erre nemcsak a lechnici kódexek adományozásának körülményeiből következtethetünk, hanem egy bártfai vagy eperjesi bérmásoló munkájának elszámolásából, az adósságai körüli levelezésből is.⁵⁶ Az ilyen, másolói szaktudását áruba bocsátó másoló, scriptor neve „cathedra-ticus”, vagy éppen „cathedralis”, németül „Stuhlschreiber” volt. Az ünnepélyes elnevezés onnét származik, hogy ez a scriptor kényelmes, támlás karosszéken ült a másolóasztal és pult előtt. Az egész ünnepélyes bútor hasonlított a középkori iskolamesterek stallum-szerű, lépcsős „tanszékehez”. A bártfai scriptor bizonyára nem egyedül állt mestersége gyakorlásában. Hogy róla és tevékenységéről említést tehetünk, maga is annak bizonyítéka, hogy a könyvmásolás már valóban kikerült Magyarországon is a kolostorok lakóinak egyik évszázadok óta megszokott tevékenységi köréből. A városi környezet pedig, amelyben élénk jut, határozottan figyelmeztet arra, hogy a városiasodás – ami nálunk ekkor kezd komolyabb formában megmutatkozni – s a polgárság fokozottabb érdeklődése a könyv iránt a könyvtermelés módjaira is kihatott.⁵⁷ A világiak könyvmásoló tevékenysége azonban nálunk, úgy látszik, mégsem öltött olyan méreteket, hogy annak manufaktúraszerű szervezése szükségesnek látszott volna – ha a Corvinára vonatkozó, alább említendő, de bizonytalan adattól eltekintünk.

Tudjuk, hogy a nyugati, különösen a németalföldi városokban meg Nyugat- és Észak-Németországban a könyvmásoló tevékenység, főként a polgárság növekvő felfelvőképessége miatt, egész közösségek megélhetését biztosította, úgy, mint régebben a birtokadományozás. Így éltek könyvek másolásából az ún. „Közös élet testvérei” vagy „Fraterherrek”. De rajtuk kívül is nagy scriptoriumok dolgoztak ugyancsak ilyen egzisztenciális céllal,⁵⁸ és nem úgy, mint egyik-másik nyelvemlékünk szerzetes másolója, aki munkájáért csak „egy Ave Mariát kért”. Nálunk ilyen nagy, szervezett, a világi társadalom érdeklődéséhez igazodó, de még kolostori közösségekben folyó másoló tevékenységről talán csak a pálosok történetében találunk nyomot. Gyöngyösi

⁵⁵ MEZEY L.: Codices latini... p. 7-11.; CSONTOSI J.: Adalék a szepességi XV. századi könyvtárakhoz. Magyar Könyvszemle, 1880. 329-363. l.; DEDEK CRESCENS L.: A karthauziak Magyarországon. Bp. 1889. 101-105. l.

⁵⁶ L. alább, 96-100. l.

⁵⁷ A királyi városok kiváltságos plébániái a városok felügyelete, a későbbi értelemben „kegyurasága” alá tartoztak. E többnyire gazdag javadalmak tartozékai voltak a könyvek is, melyeket részben még ma is az eredeti állag szerint tanulmányozhatunk pl. Kőrmöcbányán [Kremnica], Bártfán [Bardejov], részben pedig részletes katalógusokból, az eredeti vagy új őrzési hely szerint ismerhetünk meg (Nagyszében [Sibiu], szepességi városok). Tehát e városi plébániái könyvtárak a polgárság könyvkultúrájának is emlékei. Hogy a polgárok és az alsópapság könyvgyűjteményei tartalmilag nem sokban különböztek, l. MEZEY L.: Forrásszemelvények... 583-585. Kőrmöcbánya: Schematismus Historicus Dioecaesis Neosoliensis a. 1876. Neosolii 1876. Ipolyi Arnold leírásában a kőrmöci könyvek: 300-306. l. Ismertetése: Magyar Könyvszemle, 1876. 229-231. l. Bártfa: ÁBEL J.: A bártfai Szent Egyed templom könyvtárának ismertetése. Bp. 1881.; Nagyszében: IVÁNYI B.: A nagyszébeni plébániái könyvtár könyvei. Századok, 1938.; A szepesi városokról: CSONTOSI i. cikke (55. j.).

⁵⁸ LIEFTINCK, G. I.: Pour une nomenclature de l'écriture livresque de la période dite gothique – Nomenclature des écritures livresques, Colloques internationaux du Centre Nat. de Recherche Scient. Paris 1954. pp. 15-34.; MEZEY L.: Codices latini... p. 247-250.

Gergely, a „remeteszerzet” XVI. század első felében élt krónikása beszél egy budaszentlőrinci szerzetesről, megjegygezvén róla, hogy „informatior scriptorum”, azaz a másolók oktatója volt. Ugyancsak megemlíti egy másik pálost is, aki igen szorgalmas másoló volt, s ha munkájában megpihent, a lúdtollat bozontos szemöldökébe tűzte...⁵⁹ Hogy maga a pálosok szentlőrinci főkolostora valóban nagy, és a Mohács utáni napokban elpusztult könyvtárral rendelkezett, egy alább közölt adat bizonyítja. Mindezekből máris joggal következtethetünk a pálosok valamiféle központi másolóműhelyére. Ezek a scriptorok a maguk hasznára dolgoztak. Mályusz Elemér ismertet egy adatot, mely szerint egy vidéki pálos kolostor vikáriusa a rend fejétől az antifónás könyvek másolására alkalmas scriptort kér. Megvan már ugyanis minden a munkához, pergamen és tinta is, csak a másolásban járatos fráter hiányzik.⁶⁰ Ez nem bizonyítja a pálosok általános írástudatlanságát, hanem csak azt, hogy az ilyen nagyméretű énekeskönyvek szövegének és dallamának másolásához különleges, ma azt mondhatnánk „iparművészeti”, kalligrafikus készség kell. Ezzel meg nem minden remeteszerzetes rendelkezett. De elfogadtak bérmunkát akkor is, ha ez évekre a kolostoron kívülre szólította őket. Így tartózkodott egy pálos évekig mint másoló Ernuszt Zsigmond pécsi püspök udvarában.⁶¹

A kolostori könyvmásolás legnevezetesebb tevékenységi területe a magyar középkor végén a magyar nyelvű kódexek másolgatása volt. A szövegek legtöbbször az ismételt leírás után ránk maradt legutolsó megjelenési formájában már világosan megkülönböztethető bizonyos *másoló-műhelyek* munkája. Ilyenek voltak a nyulakszigeti, óbudai, valamint a szeged-somlóvásárhelyi apácakolostorok másolósobái. Ezek természetesen saját használatra dolgoztak. De a pálosok kódexei (Peer-, Gyöngyösi-, Czech- és a Festetics-kódex) világi megrendelők számára készültek. Kiállításuk igénytelen, írásuk pedig többnyire a kor litteratus-deák folyóírását követi, fegyelmezettebb „posita” vagy „formata” kivitelben. E viszonylag nagyszámú magyar kódex méltóképpen zárja le az anyanyelvű kéziratos könyvek a XIII. században elkezdett útját.

Az „egyházbíró fejedelmek”, azaz a püspökök mégsem ezekre a szerzetes másolókra bízta a XV. században már tudatos humanista érdeklődéssel és ízléssel kialakított könyvtárak gyarapítását. Alább szó lesz Vitéz János és Hando György, valamint Csezmicei János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius itáliai könyvvásárlásairól és könyvmásolatásáról.⁶² Ugyanezt kell mondani a Mátyás-kor más hivatalnok főpapjairól, mint Kálmáncsehi Domonkos fehérvári prépostról, majd váradi püspökről,⁶³ valamint nagylucei Dóczi Orbán egri püspökről. Gyönyörűen másolt és díszített könyvekben megmutatkozó ízlésük már nemcsak a másoló szerzetesek szögletes gót betűkhöz és sablonos piros-kék iniciális díszekhez szokott kezét igényelte. A humanista írás kerek és jól olvasható betűi, a hatalmas illusztráció-komponálás csak biztos tudású, itáliai iskolázású *másoló és díszítő művész* munkájával jöhettek létre a megrendelő által kívánt fokon. A szép könyv iránti igény, a *bibliofília* Magyarországon egyre szélesebb körben jelentkezett.⁶⁴ Hogy a kolostori könyvmásolás milyen fokon tudott csak vele lépési tartani, Magyar Benignának, Kinizsi Pál özvegyének „hórás-könyve” (imakönyve), az ún. Festetics-kódex érzékelteti – szerényebb technikájú vidékiességében.

A humanista könyvkultúra megnövekedett igényei mintha azt mutatnák, hogy a könyv még csak mint műtárgy, a hatalmas összegeket fölemésztő s a megrendelő finomabb ízlésű műpártolását megörökítő alkotás keltett érdeklődést. A kéziratosság maga – már az első nyomtatott könyvek korában vagyunk – pedig csak mint arisztokratikus, exkluzív kedvtelés jön még számba a könyvtermelés humanista ízlésű formálásában. „Jo: Ar: legi transcurrendo”, „mansit inemendatus propter inemendatum exemplar” – „futva átolvastam”, „kijavítatlan maradt, a nem javított minta-

⁵⁹ KISBÁN E.: A magyar pálos rend története I. Bp. 1938. 15-23. l.

⁶⁰ MÁLYUSZ E.: A pálosrend... 29. l.

⁶¹ ZSÁK J. A.: Szegedi Gergely, egy ismeretlen scriptor és miniator. Magyar Könyvszemle, 1907. 145-148. l.

⁶² L., alább, 101-108. l.

⁶³ KNIEWALD K.: Kálmáncsehi Domonkos zágrábi misekönyve. Magyar Könyvszemle, 1943. 1-15. l.

⁶⁴ HOFFMANN E.: Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929.

példány miatt”, és aki ezt egy humanista kódexbe – a szöveget bírálva – bejegyezte:⁶⁵ Johannes Archiepiscopus (János érsek), Vitéz János esztergomi érsek, a Hunyadi-fiúk nevelője, Hunyadi János „pennája” volt.⁶⁶ Tehát nemcsak szép, de jó, *megbízható szövegű könyvek* is kellettek. A humanizmus nem csupán esztéta, hanem tudós érdeklődéssel is fordult a könyv felé. A szöveg gondos és szép átörökítése a pontosság, a megbízhatóság követelményeinek tiszteletbentartásával is járt.

A magyarországi humanista könyvkultúra leghatalmasabb emléke, a Corvina a könyvvel való foglalkozás ilyen elvei szerint jött létre. Mátyás könyvtárának, a magyar művelődés egyik legnagyobb alkotásának magának is szinte könyvtárnyi irodalma van.⁶⁷ Elhelyezéséről, berendezéséről is sokan és sokszor írtak már.⁶⁸ A kortársak – még a humanista stílus dagályosságai mögött is felfedezhetően – őszinte csodálattal beszéltek róla. S ha méreteit, kincseinek számát az utókor kegyeletes bámulata szinte legendásra növelte is, bizonyos, hogy a humanizmus egyik legnagyobb európai könyvgyűjteménye volt. A királyi palota keleti, dunai frontján helyezték el, az antik példák szerint két, latin és görög (meg keleti) nyelvű teremben. A tékákat aranyhímezéses bársonytakarók és függönyök védték a por ellen. Középen volt a kerevet, melyen a király, megint csak klasszikus példák utánzásával, fekve – „in accubitu” – olvasott. A könyvek gondozását jó humanisták – pl. Galeotto – végezték. Reájuk volt bízva *a gyarapítás programjának kidolgozása* is. A másoltatást a nagy itáliai scriptoriumokban hozzáértő ügynökök intézték, mint Firenzében Naldo Naldi.

Mindezekkel a kutatás már eddig is behatóan foglalkozott. A kérdés most inkább az, mi köze volt mindehhez az országnak, a középkor végi magyar társadalomnak azon kívül, hogy a nyomorult adózó nép a királyi kedvteléshez szükséges nem kevés értéket előteremtette. Mátyás könyvtáráról azt mondtuk, hogy az az európai humanizmus egyik legnagyobb alkotása. *Mátyás könyvtára létesítésében* – ezt biztosra kell vennünk – *a humanizmus egész programjának átértésével járt el*. Nemcsak a bibliofil, vagy egyszerűen a tudomány iránt érdeklődő, a „kor színvonalán álló” művelt ember igyekezete készítette őt a kódexek gyűjtésére és könyvtárrá rendezésére. Naldo Naldi egy hosszú versezetében, mely a „Fölséges Könyvtár” dicséretéről szól, sok, alapjában érdektelen humanista bók után azt mondja, hogy Mátyás a könyvtár alapításával az antik és a humanisták által annyira dicsért *államelmélet egy követelményének megvalósítására törekedett*. „Hiszen olvastad Platónnál azt az isteni mondást, hogy boldogok az államok, melyeknek fejedelmei vagy maguk is bölcselkednek, vagy azokat, kik filozófusokká lettek, különösen kedvelik...”⁶⁹ Mátyás maga is bölcselkedett, azaz igyekezett megismerni az antik művelődést, a humanizmus útmutatásai szerint, és kedvelte maga körül a filozófusokat, a humanista műveltség birtokában lévő tudósokat, különösen azokat, kik az ország ügyeinek intézésében segítségére voltak. A király, hogy az antik állameszményt kövesse, felbuzdulva látott hozzá a könyvgyűjtéshez, nemcsak a maga érdeklődéséből, de az ország, azaz *az országot vezető művelődése érdekében is*. A platóni „szofokrácia”, a bölcsök uralma készült volna megvalósulni Magyarországon? Az elképzelés minden irrealitása ellenére is – bizonyos mértékig – igent kell mondanunk. A budai humanizmus és a firenzei neoplatonikus körök kapcsolata, magának a fő platonistának, Ficinónak érdeklődése Mátyás uralkodási meg művelődési eszményei iránt⁷⁰ éppen nem tesz valószínűtlenné, hogy a terv, mint Mátyás anyyi, a valósággal sokszor kevésbé számoló tervének egyike, felmerült. A bölcsök uralma művelt és ezért – a humanista elképzelés szerint – erős országot eredményezett volna. Bármit is gondolunk azonban ez elképzelések valóságértékéről, egy bizonyos: Mátyás a könyvtáralapítással nem a humanista biblio-

⁶⁵ Budapesti Egyetemi Könyvtár: Cod. lat. 9. és 10.

⁶⁶ KARDOS T.: i. m. 106-122. l.

⁶⁷ ZSOLNAI K.: Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini – Mátyás király könyvtárának irodalma. Bp. 1942.

⁶⁸ Legutóbb összefoglalóan: CSAPODI CS.: Naldus Naldi forrásértéke. Magyar Könyvszemle, 1960. 293-302. l.

⁶⁹ L. alább, 109. l.

⁷⁰ HUSZTI J.: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva Könyvtár I. Pécs 1924. 216-220. l.; KARDOS T.: i. m. 193-194. l.

filia szokványos útjára kívánt lépni. Szándéka ennél többre vitte. Az ország javát nézte, erősödését, gyarapodását, s ennek egyik fő forrása ez a páratlan díszű és gazdagságú könyvtár lett volna.

A Corvina valóban nem fejedelmi szórakozás eredménye, hanem az „ország díszé”⁷¹ volt. Mátyás halála után utóda, II. Ulászló állami ügyként intézi a Firenzében félbemaradt kódexek további sorsát. A török uralom nyomorúságai között vergődő ország évtizedek múlva is mint az elmúlt dicsőség egyik legnyilvánvalóbb jelére emlékezett a „budai bibliotékára”⁷². Európa számára a magyar humanizmus és Mátyás könyvtára szinte egyet jelentettek. Legendás híre magyarázza azt az izgalmat, amivel Budára vetődő idegenek, császári követek a törökkori Budán vagy a visszafoglalás napjaiban Marsigli, az olasz hadmérnök, corvinák után kutatnak.⁷³

A Corvina így bizonyos mértékig az európai humanizmus ügye lett, s az érdeklődés iránta máig nem lankadt. De még inkább az ország dolga, az „ország díszé és vigasztalása” volt a budai könyvtár, melyet alapítója, a kor nagy művelődési eszményeit tartalmuk szerint is teljesen asszimilálva, az ország – saját kora szerint értelmezett – műveltségének gyarapítására alkotott.

A kéziratos könyv és könyvtár magyarországi útja így emelkedett a XI. századi igen szerény kezdetektől, a kicsiny monostori könyvesházaktól a budai palota magasságáig. A fejlődés végpontján már a könyvet az ország hasznára őrző, a társadalom műveltségi szintjének emelésére tekintő nemzeti könyvtár áll. A történelem azonban mégis úgy fordult, hogy a király művével, a magyar reneszánsz-állammal együtt, ez is szertehullt.

A) ISTVÁNTÓL MÁTYÁSIG

Az első könyvek Magyarországon

1

A PANNONHALMI APÁTSÁG JAVAINAK ÖSSZEÍRÁSA⁷⁴

1093 körül

[Monogram] Isten neve erősítse meg, amit írtunk, ámen.

Noha az ember mindent, amije csak van, az Istentől bírja, mindazonáltal ne habozzék, hogy mindenét Istennek ajánlja. Ugyanis, ha Krisztusnak, akitől mindent kapott, valami keveset átengedni tétovázik, elveszíti azt is, amije van, és miként az egyetlen talentumnak rejtegetője, jutalomban sem lesz része. Mert akik azokban lelik örömeiket, amik ebből a világból valók, mindig csak koldulnak, és a szükségben maradnak. Hogy pedig jutalomtól el ne essünk, Boldog István király és az ő királyi utódai, hercegek, főpapok, ispánok és más istenfélő emberek, valamint én: László király, a Pannónia hegyén fekvő szent Márton monostorát,

⁷¹ L. alább, 118. l.

⁷² L. alább, 120. l.

⁷³ L. alább, 122-126. l.; FRAKNÓI V.: Kérvény a budai Corvin könyvtárba való bebocsátás végett az 1629-ik évből. Magyar Könyvszemle, 1915. 218. l.

⁷⁴ A fenti szemelvényből, valamint a következőből, a pécsváradi hamis oklevélbe foglalt összeírásból is láthatjuk, hogy a könyvek a monostorok egész vagyonkomplexumában, az ingó- és ingatlanértékek sorában foglalhattak csak helyet, külön értékük a korai feudalizmus egyházi könyvkultúrájában még nem volt. I. László pannonhalmi összeírása, célkitűzésében és szerkesztésében is, a nyugati kereszténység e tekintetben kialakult hagyományaihoz igazodott. Jámbor Lajos (813-840) császár így vezeti be az észak-francia St. Riquier monostorának jószágösszeírását (831): „Lajos császár miután kihirdette a monostor birtokaira vonatkozó rendelkezéseit, magához hívatta a szerzeteseket, és kérte őket, hogy mindazt, amijük akár az egyház kincstárában, akár a külső jószágokon van, *írják össze és neki mutassák be*. Az Úr megtestesülésének 831. évében, a IX. indictióban [időszámítási ciklusban] tehát megtörtént az apátság összeírása, amint a felséges Augustus uralkodásának 18. évében kívánta...” (Forrásszemelvények... Egyetemi szöveggyűjtemény. Bp. 1957. 147. l.)

amennyire királyi módunktól tellett, nagy javakkal ajándékoztuk meg. Ezért, nehogy egyeseknek az erőszakoskodása vagy álnoksága, illetve nemtörődömsége miatt bármi is veszendőbe menjen, én, László, Magyarország királya, országom valamennyi fő emberének a tanácsára mindent megszámláltattam, és ebben az oklevélben összeírtam. És – hogy a régisége miatt később ne hanyagoltassék el, elrendeltük, hogy az eljövendő időkben, az utódok emlékeztérére, mindig betartassék. Amit pedig ez a szent egyház földben, vízben, vámban és mindenemű vagyonban és birtokban – azok minden jövedelmével együtt – ezektől az előbb említett emberektől kapott, és amiket szerzett, a következő összeírásban foglaltatnak:⁷⁵ 9 ereklyetok oltárokkal; 2 közülük aranyból, 1 aranyozott rézből, 4 ezüsből, 2 pedig (elefánt) csontból készült. 14 kereszt; közülük tíznek anyaga arany, és drágakövekkel van díszítve igen gazdagon, 1 egészen ezüsből, 3 pedig aranyozott rézből való; közülük azt a négyet, amely ezüstözött nyéllal van ellátva, még körmenet alkalmával használni szokták. 6 evangéliumos könyv ugyanannyi vánkossal...;⁷⁶ 6 misekönyv, 1 biblia, 4 nocturnalis,⁷⁷ 4 antifonárium,⁷⁸ 4 graduále,⁷⁹ 2 szekvenciális – trópusokkal,⁸⁰ 4 keresztelési szer(tartás)könyv,⁸¹ 3 collectarius-könyv,⁸² 4 himnáríum,⁸³ 2 regula,⁸⁴ 1 regulamagyarázat,⁸⁵ 2 lekciónárius-könyv,⁸⁶ 1 breviá-

⁷⁵ Az összeírásról bővebb tájékoztatást Csapodi Csabának a bevezetőben említett cikke (Magyar Könyvszemle, 1957. 14-23. l.) ad, az itt általunk szükségesnek látott helyesbítésekkel.

⁷⁶ A díszített vánkost a misében vagy – a bencéseknel – az éjjeli zsolozsmán az evangélium éneklésénél helyezték az evangéliumos könyv alá.

⁷⁷ *Nocturnalis* – éjszakai zsolozsma végzésénél használatos énekeskönyv.

⁷⁸ *Antifonárium* – a nappali zsolozsma énekeit tartalmazó könyv.

⁷⁹ *Graduále* – a mise énekeinek könyve.

⁸⁰ *A szekvencia és a trópus* – a misében énekelt hosszú, szöveg nélküli dallamokat hang-szótag megfeleléssel felbontó szöveg. (Dreves, G. M. –Blume, Cl.: *Analecta Hymnica Medii Aevi*. 8-10, 34, 37, 39-40, 42, 44; a prózák: Blume, Cl. –Bannister, M.: uo. 47.) Ez a szekvencia-gyűjtemény a XI. század végén még csak a Sankt Gallen-i, ún. Notker-féle szekvenciák könyve lehetett, kiegészítve a megfelelő Tropariummal. A szekvenciák pannonthalmi használata és az ugyanezekről való hallgatás Pécsvárad összeírásában – ami a délnémet, ill. olasz gyakorlat szembenállásának felel meg – egyben a kétfajta zene- és könyvkultúra hatására is figyelmeztet.

⁸¹ *Keresztelési szerkönyv* v. baptismale, baptisterium (sokszor csak: baptismus) – a szentségek kiszolgáltatásának könyve, mely az első szentség szertartásrendjétől (a kereszteléstől) nyerte a nevét.

⁸² *Collectarius-könyv* – Csapodival ellentétben – nem a mise, hanem a zsolozsma imádságait (collectákat) és kis bibliai részleteit (capitulumokat) tartalmazta. (Mezey: *Codices latini...* Bp. 1961. 14. l.)

⁸³ *A himnáríum* v. himnuszok könyve – itt már külön gyűjteményben szerepel, Pécsvárad könyvei között viszont, a középkorban sokáig élő gyakorlatnak megfelelően, a zsolozsmakönyv végén foglalt helyet. (L. erre példákat: Mezey: *Codices latini...* 52, 117, 131, 171. l.)

⁸⁴ *Regula* – Szent Benedek montecassinói apát († 547. k.) szerzetesszabályzata.

⁸⁵ E korban három *regulamagyarázat* volt használatban. Paulus Diaconus (*Expositio super Regulam S. Benedicti Abbatis*, kiadás: Monte Cassino 1880), Smaragdus (IX. sz., *Expositio Regulae B. Benedicti*, *Patrologia Latina*, 102.) és Hildemar (IX. sz., *Tractatus in Regulam S. Benedicti*). Ezek között a legnagyobb tekintélyű Paulus Diaconus műve volt, ezért, és mert az összeírás is a „super regulam” kifejezést használja – leginkább erre kell gondolnunk. (Butler, C.: *Benedictine Monachisme*. London 1924. 177-179. l.)

⁸⁶ *Lekciónárius-könyvek* – lehetnek vagy a mise, vagy esetleg már a zsolozsma végzésénél használatos szentírási részletek gyűjteményei. Csapodi itt, lényegében helyesen, lezártak tekinti az istentiszteleti könyvek felsorolását (19. l.). Nem fogadható el azonban az a nézete, hogy ezután a harmadik – őrzési hely és használat szerint is megkülönböztetett – csoport következne. Sajnálatos, hogy különben lelkiismeretes gondosságú munkájában nem tájékozódott külföldi példák szerint. Az említett St. Riquier apátsági katalógus (831) még így osztályozza a kolostori könyveket: Az istenséggel foglalkozó (libri super divinitatem)... kódexek, a grammatikusok könyvei, a régiek könyvei, kik a királyok tetteit vagy különböző földek fekvését írták le... A sekrestye könyvei, melyek az oltár szolgálatában használatosak... (Gottlieb: *Mittelalterlichen Bibliothekskatalogen...* 24-28. l., Mezey: *Forrásszemelvények...* 147-148. l.) De ennél érdekesebb a pannonthalmi összeírással közel egykorú (XI. sz.) és egyenlő nagyságú (77 kódex) katalógus Weihenstephan apátságából. A csoportosítás a következő: „Először, amelyek az istenszolgálatához tartoznak”, „Más könyvek, melyeket a testvérek a *káptalanteremben, az asztalnál, a collatiohoz olvasnak*), „libri scholastici” (könyvek iskolai használatra) és még néhány külön felsorolt könyv. Valójában tehát itt a weihenstephani beosztásnak megfelelően a második, közös olvasmánycsoport elősorolása kezdődik. (Gottlieb: i. m. 173-174. l., *Forrásszemelvények...* 173-174. l.) Téves Csapo-

rium,⁸⁷ 3 homíliás-könyv,⁸⁸ 2 beszédek tartalmazó könyv,⁸⁹ tartalmazó könyv,⁹⁰ 1 a szentírás olvasásával kapcsolatosan írt fejtegetéseket tartalmazó könyv,⁹¹ 2 Passionalis-könyv,⁹² a szentenciák könyve,⁹³ az Apostolok cselekedetei,⁹⁴ Prospernek könyve a cselekvő és szemlélődő életről,⁹⁵ Isidorus,⁹⁶ szertartáskönyv,⁹⁷ Amalarius könyve,⁹⁸ a Pastoralis,⁹⁹ a Dialógusok könyve,¹⁰⁰ Pál levelei,¹⁰¹ a Jóbról szóló Moralia két könyve,¹⁰² a Scintillarium,¹⁰³ az Inter-

dinál a „collatio” értelmezése. Weihenstephan könyveinek felsorolása világosan megkülönbözteti a káptalanteremben történő olvasási alkalmat a collatiótól. Az előbbi a reggeli, ún. officium capitulin történt, az utóbbi este, completorium előtt a keresztfolyosón (ámbituson) végzett közös olvasmány, esetleg rövid beszéd vagy megbeszélés jellegű összefoglalás volt. (Vö. Mezey: Irodalmi anyanyelvűségünk... Bp. 1955. 35-36, 93, 109. l.)

⁸⁷ *Breviárium* – feltehetően a szertartások rövid magyarázata.

⁸⁸ *Homília* – az evangélium magyarázata, vasárnapok és ünnepek szerint rendezve. A középkorban a legnagyobb tekintélyű homíliás-könyv volt Paulus Diaconusnak Nagy Károly rendeletére készített gyűjteménye, a *Homiliarium Carolinum* (786-797), melyet még az ősnymtatványok között is megtalálunk (*Patrologia Latina*, 173.). További nevezetesebb homíliás-könyvek: Beda Venerabilis († 735) 50 homíliájának gyűjteménye (*Patrol. Lat.* 93.) és Alcuin († 804) gyakorlatiasabb homíliás-könyve (*Patrol. Lat.* 101.). Ezen a tételeen tehát vagy mind a három értendő, vagy közülük egy (leginkább a *Homiliarium Carolinum*) három példányában.

⁸⁹ *Libri sermonum*, a nem evangéliumi szakaszokat magyarázó prédikációk. Ezeknél olyan „standard”-munkákat, mint a homíliás-könyveknél, nem tudunk megnevezni. De mégis az előbb említett szerzők ténylegesen megvolt beszédgyűjteményeire kell gondolnunk.

⁹⁰ *Libri sermonum*, a nem evangéliumi szakaszokat magyarázó prédikációk. Ezeknél olyan „standard”-munkákat, mint a homíliás-könyveknél, nem tudunk megnevezni. De mégis az előbb említett szerzők ténylegesen megvolt beszédgyűjteményeire kell gondolnunk.

⁹¹ Ez, mint Csapodi helyesen megjegyzi, csak Johannes Cassianus *Collationese* lehet. (I. h. 19. l.)

⁹² *Passionalis-könyv*. – Ezeket *Passionarii* néven is emlegették. Eredetileg csak a vértanúk szenvedéseiről (*passió*) készült feljegyzéseket (*Acta Martyrum*) tartalmazták, később más szentek életrajzát is, amelyeket ünnepeikre legendáikból állítottak össze. Az elnevezés azonban megmaradt. Csapodi véleményével ellentétben, a homíliás- és sermos-könyvek, valamint a *Passionalis* magához a zsolozsmavégzéshez is szükségesek voltak. Az általa feltételezett pannonthalmi könyvtári rend tehát nem egészen a cikkében kifejtettek szerint alakult.

⁹³ A *szentenciák könyve* v. *Liber Sententiarum* – a XII. század közepétől gyakran fordul elő a katalógusokban, és legtöbbször Petrus Lombardus nagy művét, az egyházatyáknak teológiai kérdések tekintetében kifejtett nézeteit (*sententiae-t*) egybegyűjtő *Liber Sententiarumot* kell rajta érteni. A pannonthalmi összeírás idején azonban még csak a laoni Anselm (*Anselmus Laudunensis*) szentenciás könyve jöhet szóba. Mivel a szerző ekkor még élt († 1117), korán népszerűvé lett művének előfordulása Pannonthalmán a nyugati eredmények eléggé gyors tudomásulvételére mutat. (Grabmann, M.: *Geschichte der scholastischen Methode II*. Freiburg 1911. 136-138. l.)

⁹⁴ Bármennyire nem valószínű, hogy a bibliát tartalmazó kódexen kívül külön másolt *Apostolok cselekedetei*-szöveg is volt a XI. század végi Pannonthalmán, mégis erre gondolhatunk. Különösen, ha figyelembe vesszük Pál apostol leveleinek alább következő, külön említését. Ha ez utóbbira nézve Csapodi nem valószínűtlen feltevése megáll, a katalógus kódex-megjelölése alatt egy kommentárt kell érteni. Mivel pedig a *Vita apostolica*, azaz a jeruzsálemi ősegyház élete a VII. Gergely korában megindult reformtörekvések némelyikében is szerepelt mint követendő példa, az itt olvasható cím alatt esetleg egy ilyen témájú művet sejtethetünk. A XI-XII. századforduló európai áramlatai egyikének Pannonthalmára érkezéséről tanúskodna ez a kódex? (Vö. Chenu, D.: *Moines, clercs, laïcs au carrefour de la vie évangélique*. *Revue d'histoire ecclésiastique*, 49. [1954.] 59-89. l.)

⁹⁵ Csapodi közli az igazi szerző nevét: Julianus Pomerius (i. h. 20. l.).

⁹⁶ *Isidorus* – az V. században élt sevillai püspök *Etymologiorum Libri* címen ismert és az egész középkorban használt lexikonszerű munkája.

⁹⁷ Ez azonos lesz a X. században a Rajnavidéken keletkezett, ún. *Ordo Romanus antiquus*- vagy *vulgatusszal*, mely a nyugati egyház szertartásrendjét foglalja össze, bizonyos imádságok szövegeivel. (*Patrol. Lat.* 78.)

⁹⁸ *Amalarius Symphosius* (780-850) metzi segédpüspök műve a *De ordine antiphonarii*, mely valóban a Csapodi által kifejtett értelemben veendő antifónás (azaz a mise énekeit tartalmazó) könyvre áll. (*Patrol. Lat.* 105.) Meg kell jegyezni, hogy ezek a szertartás rendjét szabályozó könyvek, tartalmuk szerint, még az első csoporthoz sorolandók.

⁹⁹ I. v. Nagy Gergely pápa (590-604) műve: *Liber regulae pastoralis*. (*Patrol. Lat.* 75.)

¹⁰⁰ Ugyancsak Gergely műve: *Dialogi de vita et miraculis patrum italicorum*, az itáliai atyák életéről és csodáiról szóló négy könyv. Ezek közül két könyv Szent Benedek életéről szól. (Legjobb kiadása: Moricca, U. Roma 1924. és *Patrol. Lat.* 79.)

¹⁰¹ L. erre vonatkozólag Csapodi feltevést: i. h. 21. l.

rogatio Petri,¹⁰⁴ Cicero beszédei Catilina ellen,¹⁰⁵ Lucanus,¹⁰⁶ Donatus 2 könyve,¹⁰⁷ Sedulius Genesis, Cato 3 könyve,¹⁰⁸ Paschasius,¹⁰⁹ Szent Márton élete,¹¹⁰ az egyházatyák élete,¹¹¹ a gallikán, héber és görög zsoltároskönyv,¹¹² Szent Ágoston beszédei¹¹³. –

Következnek pedig az Isten fent említett szent egyházának a birtokai és telkei (mansiói) és a többi ingóságai. Az első prédiium Pannónia, ahol a monostor áll...

Pannonhalmi rendi levéltár: Capsa 2. A. – Kiadása: pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1. Bp. 1902. 590-591. l. (Latinból ford.: Kumorovitz L. Bernát.)

2

A PÉCSVÁRADI APÁTSÁG JAVAINAK ÖSSZEÍRÁSA¹¹⁴

1015

A mindenható Úristen nevében István isteni kegyességéből Magyarország királya. Hisszük és igazán tudjuk, hogy ha az Isten tiszteletére adományozott helyekkel hatalmunkat és tekintélyünket gyarapítottuk, ezt nemcsak emberi dicséret formájában kell hirdetni, hanem isteni bérrel is jutalmazni. Ezért az Isten szent egyházának valamennyi most élő és jövődöbeli híve okos megértéssel vegye tudomásul, hogy mi Isten segítségével, lelkünk váltságáért és

¹⁰² Szintén I. Gergely pápa műve: *Expositio in Iob, Moralia in librum Iob* – Jób könyvéhez írt allegorikus, moralizáló magyarázatok. (Patrol. Lat. 76.)

¹⁰³ A ligugéi Defensor (Logociagensis) műve a *Liber scintillarum* címen ismert, és a középkorban rendkívül népszerű idézetgyűjtemény. (Legújabb kiadása: Corpus Christianorum 117. Turnhout 1958.)

¹⁰⁴ *Interrogatio Petri* – „Péter kérdezősködése”, az invesztitúra-harc irodalmának egyik darabja? (Mirbt, C.: Die Publizistik der Investiturstreit.)

¹⁰⁵ Vö. Csapodi: i. h. 22. 1.

¹⁰⁶ *Lucanus* bizonyára a Pharsaliával szerepel, melynek korai történetíróink előtt már ismert voltára legutóbb Kumorovitz L. B. hívta fel a figyelmet: Századok, 1960. 918. 1.

¹⁰⁷ *Donatus*, a későrómai korban élt latin grammatikus művéről van szó, amely a középkorban, sőt még azután is (nálunk a XIX. sz. elejéig) a latin nyelvtanulás legelterjedtebb kézikönyve volt.

¹⁰⁸ Ezekre vonatkozólag I. Csapodi: i. h. 22. 1.

¹⁰⁹ *Paschasius Radbertus* (785-860. k.) számos műve közül leginkább a neki tulajdonított, de nem tőle származó *De benedictionibus patrum* jöhetne számításba. (Patrol. Lat. 120.) Csapodi a *Vita Adalhardit* ajánlaná, a továbbiakban való összefüggésre tekintettel. De ugyanezen szempontoknak inkább megfelel az előbb említett mű, mint a Magyarországon teljesen érdektelen életrajz.

¹¹⁰ Pannonhalmi patrónusának életét Sulpicius Severus, Márton tanítványa és később utódja írta meg. Ez volt a legelterjedtebb és legnépszerűbb, prózában írt Márton-életrajz. Kiadása: *Corpus Scriptorum Ecclesiae Latinorum I*, 107-216. l.

¹¹¹ *Az egyházatyák élete* – a középkor egyik legnépszerűbb kolostori könyve, mely az egyiptomi sivatagban remetéskedőkről szól. (Patrol. Lat. 73.)

¹¹² A háromféle *zsoltároskönyv* jelenlétének magyarázata – úgy véljük – a következő: a *psalterium gallicanum* (385-392) a legjobb és legelterjedtebb latin zsoltárfordítás, amely a hivatalos latin bibliafordításban is helyet foglal (Vulgata); a *psalterium hebraicum* nem lehet más, mint a Hieronymus által közvetlenül a héberből készített fordítás: *Psalterium iuxta Hebraeos* (Harden, J. M., London 1922.); a *psalterium graecum*, azaz görög zsoltároskönyv éppúgy nem volt görög nyelvű, mint az előző francia, illetve héber, ellenben az Ótestamentum görög fordításából (Septuaginta) készült régebbi latin fordítással (Itala) lesz azonos. (Lexikon für Theologie und Kirche. 8.¹ 542. 1.) Így tehát mind a három zsoltároskönyv latin nyelvű volt, de nem azonos szövegű. Liturgikus használatra csak az első volt alkalmas, a másik kettő csak mint olvasmány jöhet számításba, esetleg a Csapodi által említett iskolai céllal.

¹¹³ Lehet, hogy valóban Szent Ágoston beszédeinek teljes gyűjteménye volt meg Pannonhalmán, de sokkal valószínűbbnek látszik, hogy az Ágoston hiteles vagy kétes, ötven beszédéből álló gyűjteményt említi a katalógus.

¹¹⁴ Az összeírás az apátság később kelt, hamis okleveléből való. A hamis oklevél egyes részeinek, közöttük a könyvösszeírásnak elfogadhatóságáról a bevezetőben szoltunk. A hamisítvány a XII. század végén, a pannonhalmi mintájára készülhetett. (Szentpétery; i. m.) Az összeírás azonban az említett helyen kifejtett okok alapján lehet XI. századi.

országunk szilárdságának a biztosítására. Isten szent szülőjének: Máriának és Szent Benedeknek a tiszteletére a Vashegy¹¹⁵ tövében teljes igyekezettel monostort építettünk; és nagy gonddal ügyeltünk arra, hogy a szerzetesi szemlélődő élet az anyagi javakban való szükség miatt balsorsra ne jusson, ezért ezt a monostort adományainkból, az apostoli szentszék beleegyezésével és megerősítésével,¹¹⁶ gazdagon elláttuk földekkel, erdőkkel, halastavakkal, szőlőkkel, falvakkal és mind szabad, mind pedig szolganépekkal...

Az oltárokat ezzel a felszereléssel ékesítettük,¹¹⁷ tudniillik: 29 kazulával,¹¹⁸ 14 dalmatikával, 18 tunikával,¹¹⁹ 60 kappával,¹²⁰ 27 oltárterítővel, 29 törülköző kendővel, az ülőhelyek befedésére szánt négy terítővel, 50 albával,¹²¹ 22 kamisiával,¹²² 10 palliumból¹²³ való és 15 másfajta függönnyel, 10 oltár elé való szőnyeggel, 9 keresztel, 7 vánkossal, 5 hordozható oltárral, 4 füstölővel, 6 gyertyatartóval, 11 kehellyel, 12 viaszpálcikával, 4 (mise)kannával, 3 ezüstszelencével, 30 stólaival és manipulussal¹²⁴; könyvekből pedig – melyeknek nagy tekintélye ragyog az Isten egyházában – a következőkkel: 1 bibliotékával,¹²⁵ két kötetben, 4 nocturnalissal,¹²⁶ 5 antifonáriummal,¹²⁷ evangéliummal felszerelt 2 lekcionáriummal,¹²⁸ 6 misekönyvvvel, 4 zsoltároskönyvvvel, 5 graduáléval,¹²⁹ 2 regulával,¹³⁰ 2 keresztelési szerkönyvvvel,¹³¹ 2 glosszagyjűteménnyel¹³² és a 40 homíliát tartalmazó könyvvvel¹³³. – 120 lóval...

Pannonhalmi rendi levéltár: Capsa 2. A. – Kiadása: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I. Bp. 1902. 501-502. l.

¹¹⁵ A Vashegy (Mons Ferrus) – a Mecsek egyik csúcsa, a Zengő.

¹¹⁶ Ez a kifejezés a XI-XII. századfordulón jön elő pápai oklevelekben, mint a pápai hatalom erősítését szolgáló, ún. gregoriánus mozgalmak egyik megnyilatkozása („az apostoli szentszék beleegyezésével és megerősítésével...”). A XI. század elején még anakronisztikus.

¹¹⁷ A most következő egyházi felszerelések összeírása először viszonylagos gazdagságával tűnik ki. Pécsvárad azonban a magyar középkorban sokáig vetekszik Pannonhalmával a magyar bencés apátságok feletti elsőségért. Volt idő, amikor a pápai jövedelmi nyilvántartások szerint Pécsvárad valóban nagyobb jövedelmekkel rendelkezett, mint Pannonhalma. – A másik, amit meg kell említenünk, az összeírás szerkezete. A templomi ruhák és más felszerelési tárgyak után következik a könyvek felsorolása. Ennek magyarázata a kétféle értékcsoporthoz azonos őrzési helyre: a monostortemplom sekrestyéje. A könyvek nem liturgikus használatú része csak később kerül külön őrzési helyre, a káptalanteremben lévő könyvesládába: az armariumba, majd a sekrestye és a káptalanterem között levő kis helyiségbe: a librariába, könyvesházba.

¹¹⁸ *Kazula* – házacská – a román kor harang alakú miseruháira valóban illő elnevezés.

¹¹⁹ *Dalmatika és tunika* – a miséző papnak segédkező diakónus, ill. aldiakónus öltözete.

¹²⁰ *Kappa* – az ünnepélyes szertartásoknál használatos díszes palást.

¹²¹ *Alba* – földig érő, hosszú, fehér vászoning.

¹²² *Kamisia* – az előbbi rövidebb, térdig érő változata.

¹²³ *Pallium* – bizánci selyemanyag.

¹²⁴ *Stóla és manipulus* – a miséző pap és a neki segédkező diakónusok által a nyakba vetve, ill. a karon viselt szalagszerű ruhadarabok.

¹²⁵ Az itt emlegetett *bibliotéka* a bibliával azonos. Hogy két kötetben másolták, a kódex nagyobb terjedelmére enged következtetést. Lehetséges, hogy olyan méretű (és kiállítású) volt, mint a jóval kisebb csatári monostor (l. 12. szemelvény) bibliája.

¹²⁶ *Nocturnalis* – l. az 1. szemelvény 4. jegyzetét.

¹²⁷ *Antifonárium* – l. az 1. szemelvény 5. jegyzetét.

¹²⁸ *Lekcionárium* – az olvasmányok könyve, melyeket a misén olvastak, ill. énekeltek el.

¹²⁹ *Graduale* – l. az 1. szemelvény 6. jegyzetét.

¹³⁰ *Regula* – l. az 1. szemelvény 11. jegyzetét.

¹³¹ *Keresztelési szerkönyv* – l. az 1. szemelvény 8. jegyzetét.

¹³² A Walafrid Strabónak (IX. sz.) tulajdonított nagy bibliamagyarázatról, az ún. Glossa ordinariáról van szó. (Kiadva: Patrologia Latina. 113-114.)

¹³³ A sok *homíliás-könyv* (egyházibeszéd-gyűjtemény) közül ezzel a számszerű meghatározással csak I. Gergely pápa Liber quadraginta homiliaruma jöhet szóba. (Patrologia Latina. 76.) – A jegyzékben említett két utolsó kódex a monostor zsoltároskönyvei közé számíthatott még, miután a XI-XII. században az apát vagy a kántor-szerzetes jelölte ki a könyvből az alkalomnak megfelelő szöveget.

Kolostori kódexmásolás

3

KARTHAUZI STATUTUMOK¹³⁴

XII. század

A scriptor felszerelése

A másoláshoz íróasztalt, pennákat, krétát,¹³⁵ két dörzskövet,¹³⁶ két szarvat,¹³⁷ egy tollkést, a pergamen levakarására két éles kést vagy borotvát, egy körzöt, egy árt, ónt,¹³⁸ vonalzó, fejes vonalzó, íróablát,¹³⁹ íróvesszőt¹⁴⁰. Ha pedig a testvér más mesterséggel foglalkozna – ez azonban nálunk igen ritkán fordul elő, mert akiket felvesszünk, ha lehetséges, írni is megtanítunk –, mesterségéhez illő szerszámai legyenek.

Guigo I. Carthausiae majoris prior generalis quintus: Consuetudines. Capitulum XXVIII. De utensilibus cellae. Migne, PL. Tom. 153. p. 694.

4

A CISZTERCI SZOKÁSOKBÓL¹⁴¹

XII. század

Hogyan kell az új kolostort a szükségesekkel ellátni?

(Sectio II. c. XII.)

Tizenkét szerzetes az apáttal, mint tizenharmadikkal, küldessék az új kolostorokba. Mindazonáltal addig ne engedjék el őket, míg az új hely könyvekkel, épületekkel és más szükségességekkel el nincs látva: legalábbis misekönyvvel, a regula könyvével,¹⁴² a szokások könyvé-

¹³⁴ A középkori kolostori könyvkultúra egyik legjelentősebb részét a kódexek másolása tette. Az előbbi szemelvény az egyik legszorgalmasabb másoló-szerzetes rendnek, a karthauziaknak (a magyar középkor „néma barátok szerzetének”) szabályaiból, statutumkönyvéből való, melyet a rend törvényhozója, I. Guigo, a Grande Chartreuse perjelje († 1137) állított össze. (Kiadása: Patrologia Latina. 189.) A karthauziak Magyarországon végleg a XIV. sz. legelején telepedtek meg, és a mohácsi vészig összesen négy kolostorban éltek. (Dedek Crescens L.: A karthauziak Magyarországon. Bp. 1889.) Az itt közölt előírások általános gyakorlatot fejeznek ki, amelyek a rendi kereteken és országhatárokon túl, a középkori könyvkultúra egész területén érvényben voltak. Érvényesek voltak tehát a magyar scriptorokra is. (A karthauziak könyvkultúrájáról: Lehmann, P.: Bücherliebe und Bücherpflege bei den Karthäusern. = Miscellanea Fr. Ehrle. V. köt. Studi et Testi 41. Roma 1924. 364-389. l.)

¹³⁵ Krétaporrall hintették be a pergamenlapokat, hogy a tinta szét ne folyjon rajtuk.

¹³⁶ Dörzskő – a pergamen ledörzsolésére szolgált, hogy az egyenetlenségek és az esetleges húsmaradványok eltűnjenek róla.

¹³⁷ Tintatartók céljára.

¹³⁸ Ónvessző – a sortávolságok berajzolásához kellett.

¹³⁹ A viasszal bevont íróábla – újra beírható felülete miatt a jelentéktelen, csak időleges fontosságú feljegyzések számára volt használatos.

¹⁴⁰ Íróvessző, „stylus” – fém vagy fémhegyű fapálcika a viaszra íráshoz.

¹⁴¹ A XII. század két legnagyobb szerzetesrendje a ciszterciek és a premonstreiek rendje volt. Mindkettő a XI. században elindult, ún. evangéliumi, azaz szegénységi laikus mozgalmakból (Pataria) született, melyet a VII. Gergely-féle reformpápaság a maga céljainak szolgálatába állított. (Werner, E.: Pauperes Christi. = Studien zu Sozial-Religiösen Bewegungen im Zeitalter des Reformpapsttums. Leipzig 1956.) Az itt ismertetett előírások még az első évtizedek szegénységi programját tükrözik. Ezt a programot azonban a század végére már mindkét teljesen elfeudalizálódott rend éppen úgy elfeledte, mint a pápaság az „evangéliumi mozgalmak” által kikényszerített reformígéretnek végrehajtását. Magyarországon a két rend 1130 körül (premonstreiek), illetve 1142-ben (ciszterciek) jelent meg először. – A közölt részlet a ciszterci szokások 1119-ben készült könyvéből, a Liber consuetudinumból való. Ezt teljesen átvették a premonstreiek is a következő évtizedben.

¹⁴² Regula könyve – 1. az 1. szemelvény 11. jegyzetét.

vel,¹⁴³ zsolnárkönyvvel, a himnuszok könyvével,¹⁴⁴ a collectaneummal,¹⁴⁵ lekciónáriummal,¹⁴⁶ antifonáriummal,¹⁴⁷ graduálével¹⁴⁸ ...

A könyvek kötéséről (c. XIII.)

Megtiltjuk, hogy a mi egyházainkban a könyvek aranyba, ezüstbe köttessenek, vagy aranyozott, vagy ezüstözött kapcsaik legyenek. A kódexet (selyemmel vagy más értékes szövettel) borítani nem szabad.

A betűkről (c. LXXX.)

A betűk egyszínűek legyenek, és nem színesek...

A scriptorium (c. LXXXV.)

Minden scriptoriumban, ahol a szerzetesek szokás szerint másolással foglalkoznak, a hallgatást úgy tartsák be, amint az a keresztfolyosón szokás.¹⁴⁹

Séjalon, H.: Nomasticon Cisterciense, Solesmes 1892. 215, 230, 231. l.

5

KÓDEXMÁSOLTATÁS FRANCIAORSZÁGBAN
MAGYARORSZÁG RÉSZÉRE¹⁵⁰

1234

Az Úr 1234. esztendejében András testvért, Szent István egyházának (Váradhegyfok) kanonokját¹⁵¹ Prémontrebe küldték. Visszatérve magával vitte egyházához, hogy a prémontrei egyházzal meglegyen az azonosság, a lekciónáriumot,¹⁵² a teljes antifónás könyvet,¹⁵³ graduálét,¹⁵⁴ hangjegyes misekönyvet,¹⁵⁵ a collectaneumot,¹⁵⁶ martirológiumot,¹⁵⁷ kalendáriumot¹⁵⁸ és a szokások könyvét¹⁵⁹ ...

¹⁴³ *Szokások könyve* – a rendi szabályok és szertartások könyvének a cisztercieknél és prémontreieknél szokásos elnevezése.

¹⁴⁴ *Himnuszok könyve* – l. az 1. szemelvény 10. jegyzetét.

¹⁴⁵ *Collectaneum* – l. uo. a 9. jegyzetet.

¹⁴⁶ *Lekciónárium* – l. uo. a 13. jegyzetet.

¹⁴⁷ *Antifonárium* – l. uo. az 5. jegyzetet.

¹⁴⁸ *Graduále* – l. uo. a C. jegyzetet.

¹⁴⁹ Keresztfolyosó – claustrum – a templom mellett négyszögben épült kolostorépület földszintjének árkádos folyosója, az ún. ambitus (Magyarországon ez volt a szokásos latin neve), magyarul „kerülő” (Margit-legenda) vagy „kerengő”. A keleti szárny emeletén, a káptalanterem fölött volt a scriptorium, az olvasó és másoló helyiség, és a prémontreieknél a könyvtár is. A cisztercieknél ez a claustrum földszintjén volt.

¹⁵⁰ Az előző szemelvényben olvasott általános – európai – érvényű rendelkezés magyarországi megvalósulásáról van itt szó.

¹⁵¹ Szent István vértanú monostoregyházát – egyre inkább elfogadható hagyomány szerint – II. István király 1130-ban alapította a Nagyvárad alatti szőlőhegyeken, a Körös felett, innen a neve: Váradhegyfok. A szemelvényben szereplő András később a váradhegyfoki monostor apát-prépostja lett, és a XIII. sz. közepe táján, valamelyik évben, július 9-én halt meg. (Waefelghem, R.: L'Obituaire de l'abbaye de Prémontre. Louvain 1913. 140. l.)

¹⁵² *Lekciónárium* – l. az 1. szemelvény 13. jegyzetét.

¹⁵³ *Antifónás könyv* – l. uo. az 5. jegyzetet.

¹⁵⁴ *Graduále* – l. uo. a 6. jegyzetet.

6

MENEDÉKKŐ KARTHAUZI KOLOSTORÁNAK KÖNYVADOMÁNYA
LECHNICI KARTHAUZIAK SZÁMÁRA¹⁶⁰

1352. április 10.

János testvér perjel és a Szepességben lévő Menedékkő egész karthauzi rendi konventje mindazon Krisztus-hívőknek, kik ezt a levelet látni fogják, az Úrban örök üdvösséget. Mivel a feledés az emlékezet mostohája, méltó, hogy mindaz, ami az időben történik, az oklevél bizonyosságával örökkévaló legyen. Ennek okából e levél rendjében mindenek tudtára akarjuk hozni, hogy elődeink, kegyes emlékezetű atyáink: tudniillik Márton úr, János úr, Goblin úr, ki még él, és akik közvetlenül egymást követték a perjeli tisztségben, velünk egyetemben az Isten tiszteletének növelése, rendünk terjesztése érdekében a Dunajecben lévő Szent Antal-völgyi monostornak és helynek az alább feljegyzett könyveket és Rulnow falut adományozták. Ezeket ezennel megerősítjük, fontolóra vévén, mily jó és kellemes együtt lakozni a testvéreknek, valamint, hogy jaj a magányosnak, mert ha elesik, nincs aki felemelje. A Szent Antal-völgyi háznak adományozott könyvek címei ezek: Biblia, Manuale, Martyrologium, Graduale, Antiphonale, Passionale, Szent Gergely Ezekiel prófétáról tartott homiliái, Augustinus János leveleihez írt magyarázata, A theologiai igazság foglalatata.¹⁶¹ Említett testvéreinknek, mert a szükség úgy kívánja, átengedjük a Lechnic falura vonatkozó adománylevelet, melyet az isteni emlékezetű nemes férfiú, Kokos mester, az öreg Rikolf fia a Szent Antal-völgyi monostor alapítására juttatott és adományozott, és ami házunk szabadságait is tartalmazza. Hogy tehát minden perlekedésnek, veszekedésnek útját vágjuk, említett testvéreinknek ezen levelünket adtuk ki, pecsétünkkel megerősítve.

Holstenius, L. – Brockie, M.: Codex regularum monasticarum IV. Augustae Vindellicorum 1759. 173-174. l.

7

EGY MAGYAR KOLOSTOR KÖNYVVÁSÁRLÁSA
1432

Gordianus napja előtti csütörtökön [május 8-án] eladtunk [a gamingi karthauziak¹⁶²] Kristófnak, a tárkányi Segedelem-völgyi¹⁶³ perjelnek egy misekönyvet, egy graduálét, egy

¹⁵⁵ Missale cum nota – azaz a mise kórus által énekelt részeinek (introitus, graduale stb.-nek) a kottáját is tartalmazó misekönyv.

¹⁵⁶ *Collectaneum* – 1. az 1. szemelvény 9. jegyzetét. – Az itt említett példányról készült másolat a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 36. sz. kódexe. (Codices latini... Bp. 1961. 9. 1.)

¹⁵⁷ *Martirologium* – 1. az 1. szemelvény 18. jegyzetét.

¹⁵⁸ *Kalendárium* – az egyházi év jeles napjainak és a szentek megemlékezéseinek, ez esetben a premonstreieknél szokásos naptárszerű jegyzéke.

¹⁵⁹ *Szokások könyve* – 1. a 4. szemelvény 3. jegyzetét.

¹⁶⁰ Az oklevél létrejöttének körülményeiről l. Dedek Crescens L.: A karthauziak Magyarországon. Bp. 1889. 119-120. l.

¹⁶¹ E könyvekről l. az 1. szemelvény megfelelő jegyzeteit.

¹⁶² *Gaming* vagy *Gemnik* – Alsó-Ausztriában 1782-ig fennálló nagy karthauzi kolostor.

¹⁶³ A *tárkányi Segedelem-völgy*, vagyis: Vallis Auxilii kolostora – az Eger közelében lévő Felsőtárkány fölött, a Bükkben állott. Romjain meggy át ma a lillafüredi autótút. 1350 körül alapították.

antifonáriumot¹⁶⁴ 23 forintért, amit azonnal kifizetett. A könyvtárból ingyen, isten kedvéért, még ezeket a könyveket adtuk oda, ilyen jelzet [titulus] alatt: D 60., T 7., V 14., X 10, es 13., Y 3., 6., 9. és 16.¹⁶⁵

Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs I. Niederösterreich, Wien 1915. 3. l.

Az egyetemek könyvei Magyarországon

8

KÓDEXVÁSÁRLÁS BOLOGNÁBAN

Bologna, 1269. október 30.

Ugo de Lugugnaco úr a Provence-ból, Berengarius de Bosiasis úr béziers-i sacrista [azaz a béziers-i székesegyház kanonok-sekrestyése] [„bitensis” – Biterrensis h.] ketten együtt [in solidum] eladták az Esztergomból való magyar Miklós úrnak,¹⁶⁶ bolognai diáknak a Decretalest,¹⁶⁷ kecskebőr pergamenen, új írással,¹⁶⁸ Bernát mester apparátusával, szintén új írással, 139 bolognai líráért. – Deotacore da Montasigo közjegyző okleveléből, amit a milánói Ardizio di Guido stadiójában [másolóműhelyében és könyvkereskedésében] állított ki, a nevezett Ardizio, Rigutius Guidonis Arclocti, Viturinus da Pavia, a burgundi Péter és Albizo Guidonis da Firenze tanúk jelenlétében.

Mezey László: Forrásszemelvények... Bp. 1957. 335. sz.

9

LÁSZLÓ MESTER ESZTERGOMI PRÉPOST VÉGRENDELETE¹⁶⁹

1277. március 23.

Az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében, ámen. Az Úr 1277. esztendejében, április Kalendaeje előtt a tizedik napon [március 23.] én; László mester, esztergomi prépost – mivel inkább a haláltól való állandó félelem közepette kívánok élni, mint az élet reménytelenségétől eltelve [hirtelen] meghalni, ezért elkészítem, megszerkesztem és elrendezem jelen vég-

¹⁶⁴ *Graduále és antifonárium* – I. az 1. szemelvény 6. és 5. jegyzetét.

¹⁶⁵ Az egész ábécére kiterjedő jelzeteles mutatja a gamingi kolostori könyvtár nyilván nagy állományát és az igen részletező szak- vagy helyrajzi elrendezését.

¹⁶⁶ A bevezetőben már említettük azt a feltevést, hogy ez a Miklós azonos lehet a IV. Béla, V. István és IV. László kancelláriájában szereplő Miklós erdélyi, majd esztergomi préposttal és választott érsekkel. (Fejérpataky L.: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 116, 127, 134. stb. l.) De lehetséges az is, hogy azonos Miklós nógrádi főesperessel és esztergomi kanonokkal, László prépost végrendeleti végrehajtójával, akivel talán éppen a közös bolognai iskolázás fűzte össze. (Kollányi F.: Esztergomi kanonokok. Esztergom 1900. 20. l.)

¹⁶⁷ *Decretales* – I. a 9. szemelvény 9. jegyzetét.

¹⁶⁸ Az új írás a bolognai kódexek kerek gót írása lehet, amit ekkor már „*littera bononiensis*”-nek, bolognai betűnek neveznek. Ebből alakult ki a humanista írást előkészítő gothico-antiqua.

¹⁶⁹ A végrendelező László esztergomi főegyházi prépost 1262-től 1274-ig mint az esztergomi főkáptalan tagja és honti főesperes szerepel. 1263-ban, még mint kancelláriai jegyző, szolgálatai jutalmául nyerte el a végrendeletben szereplő Gyerk nevű falut, a régi Hont megyében (Csehszlovákia). 1265-ben a Szent Lesták (Eustachius), azaz a Csepel-szigeti ispánság főesperese is, és egyben IV. Béla király követe az újonnan megválasztott pápához, IV. Kelemenhez. 1275-1279 között az esztergomi főkáptalan prépostja. Végrendeletének kelte után még két esztendeig élt. (Kollányi F.: Esztergomi kanonokok. Esztergom 1900. 14-15. l.) A végrendeletből tudjuk meg azt is, hogy – könyvei tanúsága szerint – a bolognai studiumon tanult. A végrendelet szövegét a könyvek felsorolásán kívül azoknak a részeknek közlésével adjuk, amelyek a könyvhagyományozás anyagi értékeléséhez szempontokat szolgáltatnak.

rendeletemet, amelyben mind vásárolt, mind pedig a király kegye folytán szerzett Gyerk nevű földem, illetve birtokom örökösévé Szent Adalbert egyházát¹⁷⁰ teszem meg – amely faluban ugyanannak az egyháznak régtől fogva van földje –, annak a szintén Gyerknek nevezett, két ekére való [240 hold] vásárolt földemnek a kivételével, melyet Luka fiaitól, valamint Omodeustól és fiaitól vásároltam: ezt nővéremre, ez idő szerint Zadur özvegyére hagyom, oly föltétellel, hogy ha fia vagy leánya születik, ezt a földet a fia vagy leánya örök jogon birtokolhassa, ha pedig fiúnak vagy leánynak, [illetve] fiú- vagy leányunokának a hátrahagyása nélkül halna meg, ez a két ekére való föld a káptalanra szálljon. A malmot¹⁷¹ pedig, amely ezen a földön áll, Szent Katalin egyháza [vagyis a gyerki templom] mindenkori papjának az ellátására rendelem, kinek alkalmazásával kapcsolatban azt kívánom, hogy uraim [tudniillik a káptalan] mutassák be őt a honti főesperesnek, s javaslatuk alapján állítsák [a Szent Katalin egyház] élére. Hasonlóképpen Bibliámat s az institúciókat¹⁷² tartalmazó kötetemet, továbbá az Authenticumot¹⁷³ és a Codexnek¹⁷⁴ egy kötetbe foglalt három könyvét az előbb említett – de leégett – malomnak a helyreállítására s a fent említett kápolna¹⁷⁵ részére való állatvásárlásra hagyom; arra kérve uraimat, [tudniillik] az esztergomi káptalant, hogy ebben a kápolnában a mostani papot tartsák meg addig, ameddig él, vagy önként le nem mond; ha pedig önként visszalép vagy meghal, a káptalan bemutatása alapján alkalmazzanak abban papot. Ugyanazon káptalanra hagyom vásárolt földemből azt az egy ekére való földet is, amelyet Pousától, Achylleustól és Márktól vásároltam. Hasonlóképpen – hogy tartozásaimat nagyságuknak a mértéke szerint lehessen törleszteni, erre a célra hagyom öt márka súlyú [1 márka 245,53 g] vagy körülbelül ennyit nyomó ezüst korsómat és két igen szép lábas csészémet, melyeknek egyike fedővel van ellátva – kívánom, hogy ezeket a csészéket adják el, mert értékes alkotások –, és egy három márkát nyomó tálat. Könyveim pedig, melyeket tartozásaim törlesztésére, valamint eladásra, s az értük befolyó pénznek a szegények között való szétosztásra hagyok – lelkem üdvére – a következők: a Decretum, Johannes Teutonicus Apparatusával;¹⁷⁶ a decretalisok, Bernardus Apparatusával;¹⁷⁷ a Digestum vetus, az Inforciatum s a Digestum

¹⁷⁰ Szent Adalbert volt az esztergomi főszékesegyház védőszentje. Az örökös tehát az esztergomi érseki egyház, ill. annak káptalanja volt.

¹⁷¹ A *vízimalom* volt a középkori mezőgazdasági technika legfontosabb és legjövödelmezőbb létesítménye.

¹⁷² *Institutiones* – a romai jog iskolai célokra készült összefoglalása.

¹⁷³ *Authenticum* – a Justinianus császár által 534-ben kihirdetett törvénykönyv (Codex Iustinianus, codex repetitae praelectionis vagy egyszerűen codex novus, „új kódex”) életbeléptetése után alkotott kiegészítő (novelláris) törvények foglalata.

¹⁷⁴ A Justinianus-féle új kódexről van szó. A bolognai egyetemen megállapították az ott használt tankönyvek másolási terjedelmét és kölcsönzési díját. (Forrásszemelvények... Bp. 1957. 89-93. l.) Ennek segítségével László prépost itt felsorolt könyveinek terjedelmét is meg tudjuk mondani: *Institúciók* 7 quaterno, azaz 56 lap, *Authentica* 14 quaterno, azaz 112 lap; a *Codex* 7 quaterno. Ezek másolásra kölcsönzési díja összesen 8 solidus.

¹⁷⁵ A *kápolna* az előbb említett Szent Katalin templom, mely azonban csak úgy minősül kápolnának, hogy minden egyházat, mely valakinek a tulajdonában volt, az illető „kápolnájának” mondták.

¹⁷⁶ *Decretum* – igazi és teljes nevén Concordantia discordantium canonum (Az ellentétben álló kánonok egyeztetése), Gratianusnak, a bolognai Szent Félix kolostor iskolamesterének egyházi jogszabálygyűjteménye, a középkor egyházi jogi kódexe és egyben tankönyve 1142 táján készült. Az ehhez írott magyarázatokat nevezték Apparatusnak. Az itt említett Apparatus szerzője Johannes Teutonicus (a német János), kinek a mellékneve még Semeca is volt. Johannes Teutonicus 1215 előtt készítette el a Decretumhoz írt előző magyarázatok, glosszák segítségével művét, melynek eredeti neve Apparatus glossarum. (Schneider, Ph.; Die Lehre von den Kirchenrechtsquellen. Regensburg 1892. 119. l.)

¹⁷⁷ *Decretalisok* – a Gratianus-féle összefoglalás óta megjelent pápai, pápai követi (legátusi) döntvények gyűjteménye, a Decretum beosztása szerint rendezve. Ramón de Pennaforte művét IX. Gergely pápa 1234-ben küldte meg a bolognai studium doktorainak és diákjainak, és ezzel mint törvénykönyvet kihirdette. Ez a gyűjtemény is az egyházi jogi oktatás állandó kézikönyve volt, a Decretumhoz hasonlóan igen sok magyarázattal. A legnagyobb tekintélyű az itt említett Bernardus, azaz Bernardo da Parma († 1263) magyarázata volt, amit ezért Glossa ordinariának, rendszeren hasznait glosszának neveztek. (Schneider: i. m. 142. l.)

novum,¹⁷⁸ [továbbá] Acho Summája,¹⁷⁹ a Codex,¹⁸⁰ a szentenciák könyve,¹⁸¹ a skolasztikus történet¹⁸² és a breviárium¹⁸³. Hasonlóképpen Gergely Moraliát¹⁸⁴ egy kötetbe foglalva az esztergomi konventhez tartozó domonkos testvérekre¹⁸⁵ hagyom. Hasonlóképpen Ágoston Soliloquiáit – ugyanannak sok más könyvével együtt egy kötetbe foglalva – Marcell fia Marcell testvérré hagyom.¹⁸⁶ Hasonlóképpen Mauritiusnak a teológiai kifejezésekről A-B-C-rendbe foglalt Distinctióit és glosszákkal ellátott Psalteriumát¹⁸⁷ az esztergomi ferencesekre hagyom.¹⁸⁸ Hasonlóképpen Pál [apostol] leveleit – félbevágott Apparatuszal – R[enoldus] mesterre, a Szent Tamás [-káptalan] prépostjára hagyom.¹⁸⁹ Hasonlóképpen nagy sátramat – azaz a travatiának vagy agleriának nevezett katonai sátramat és egy másik kisebb, kék barchetfedeles sátramat¹⁹⁰ végrendeletem végrehajlói adják el, s az értük befolyt pénzt fordítsák adósságaim törlesztésére. Hasonlóképpen házaimról¹⁹¹... És titeket: R[enoldus] és A[ntal] prépost uraim,¹⁹² Bálint mester éneklőkanonok uraim, M[iklós] nógrádi főesperes uram és M[áté] örkanonok uram, jelen végrendeletem végrehajtóivá nevezlek ki – az Istenre kérve benneteket, hogy mindent szabályszerűen hajtsatok végre, arra gondolván, hogy mindnyájan a halál martaléka vagytok, mint ahogy én is meghaltam.

¹⁷⁸ *Digestum* – a Justinianus császár rendeletére létrejött római jogi gyűjtemény, melyet a bolognai jogi oktatásban három részre osztva tárgyaltak. Így említi őket László prépost is: *Digestum vetus* (a régi D. – 1-24. könyv), *Inforciatum* („beerőszakolt” – 24, 3-38. könyv), *Digestum novum* (az új D. – 39-50. könyv).

¹⁷⁹ „Azo” – a bolognai iskola egyik legnagyobb tekintélyű doktora († 1230). Summája a római jog három legfőbb könyve: a Codex, a *Digestum vetus* és az *Instituciók* mellé emelkedett tekintélyben, mert az északolasz városokban (pl. Veronában, Mantovában) bírósági és ügyvédi nem lehetett az, akinek az említett három könyvön kívül Azone Summája nem volt birtokában. Innét a mondás: „chi non ha Azzo, non vada a palazzo” (kinek nincs meg az Azzo, nem jut be a [városi] palotába). László prépost is, Azone Summájával a kezében, bejutott a királyi udvarba. (Salvioli, G.: *Manuale di storia del diritto italiano*. Torino 1892. 97. l.)

¹⁸⁰ A *Codex* – a végrendeletben azonos Justinianus törvénykönyvének (*Codex Iustinianus*) első kilenc részével (könyvével), de az utolsó három külön szokott a jogi kódexek között szerepelni, mint fentebb is láttuk (6. j.). László jogi könyveinek felsorolása idáig tart. Ha könyvei hivatalos bolognai példányokról készült másolatok voltak (és ezt feltételezhetjük), terjedelmük a következő: a *Decretum az Apparatuszal* 588 lap; a *Decretales* a „rendes” glosszával 216 lap; a *Digestum vetus* stb. 24, 216, 226 lap; a *Codex* 226 lap. (Forrás-szemelvények... Bp. 1957. 90-91. l.)

¹⁸¹ A *szentenciák könyve*, *Liber Sententiarum* – Petrus Lombardus műve, ki a párizsi iskolában tanított a XII. sz. közepén. A középkori teológiai oktatás leghasználatosabb kézikönyve, melynek önálló kommentálása az első egyetemi fokozat (baccalaureatus) elnyerésének feltétele volt. Az egyházatyák és teológusok állásfoglalásait tartalmazta a különféle teológiai témák szerint.

¹⁸² *Skolasztikus történet* – *Historia Scholastica*, az „iskolások történelemkönyve” Petrus Comestor († 1179 k.) párizsi mesternek, a Notre Dame kancellárjának munkája, szintén általánosan elterjedt volt. A bibliai történeteket adja elő, állandó párhuzamokkal a görög és római történelemből, egészen Pál apostol római fogságának elbeszéléseiéig. (*Patrologia Latina*. 208.)

¹⁸³ *Breviárium* – papi zsolozsma részeit összefoglaló könyv, amit éppen a XII-XIII. századfordulótól kezdtek használni.

¹⁸⁴ *Gergely Moraliája* – I. az 1. szemelvény 28. jegyzetét.

¹⁸⁵ Az esztergomi domonkos konvent alapítása 1230 körül történt. (A Szent Domonkos Rend múltjából és jelenéből. Bp. 1916. 187. l.)

¹⁸⁶ A Marcellusnak tett hagyományról I. a bevezetőben mondottakat.

¹⁸⁷ A „*Manipulus florum*” (Virágcsokor) c. gyűjteményről van szó.

¹⁸⁸ Esztergomban a ferencesek a domonkosokkal egy időben telepedtek meg.

¹⁸⁹ „Glossa interlinearis” vagy „intercisa” néven laoni Anselm bibliamagyarázatait („sorközi jegyzetek”) emlegették. (L. az 1. szemelvény 19. jegyzetét.) Renoldus az esztergomi káptalanban 1271-1283 között szerepel, előbb mint nógrádi főesperes, később mint szenttamási prépost. (Kollányi: i. m. 17. l.)

¹⁹⁰ A sátrak említése arra utal, hogy a kancelláriában és udvari hivatalokban tevékenykedő prépost az állandóan vándorló királyi kíséretet ilyen felszereléssel követte.

¹⁹¹ A királyi udvar „nomád” életével ellentétben mutatkozik a házak említése, melyeket az országban vándorló prépost vett. A feudalizmuson belül erősödő városiasodás, a polgárok életformája jelentkezik itt.

¹⁹² Antal pozsonyi prépost volt, az M-mel jelzett örkanonok Máté. Róluk és a többiekéről I. Kollányi i. m. 12, 14, 16-17. l.

Az egri káptalan 1331. évi átírásában. – Esztergomi káptalan magánlevéltára. Lad. 19., Fasc. I., Nr. 8. – Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii 1882. 71-73. l. (Latinból ford.: Kumorovitz L. Bernát.)

10

EGY KOLOSTORI KÖNYVTÁR ÉS KÖNYVTÁROSA¹⁹³

XIII. század

A könyvtáros hivatalához tartozik arra ügyelni, amennyire lehet, hogy a könyvtár elhelyezése jó és biztos helyiség álljon rendelkezésre. Széltől, esőtől védett helyen, de mégis – ahogy a könyvek őrzése megkívánja – elégségesen levegős legyen.

A szekrény, melybe a könyveket helyezik, fából készüljön, hogy így a könyvek rothadástól, nedvességtől inkább védve legyenek. Sok polccal legyen ellátva, s a különböző könyveket, a más-más tudományszakhoz tartozókat ezekre helyezték el úgy, hogy az egy szakhoz [facultashoz] tartozók ne legyenek szétszórva, hanem együvé kerüljenek, megjelölve megfelelő jelzetcédulákkal. A jelzeteket a polcokon is fel kell tüntetni, hogy így megállapíthassuk, hogy található az, amit keresünk.

A könyvszekrénynek vagy a könyvtárnak a kulcsát a könyvtáros magánál őrizze, s a megfelelő időben nyissa ki, és zárja be azt. Dolgozószobája [cella pro studio] vagy maga a könyvtár legyen, ha a helyiség erre alkalmas, vagy ahhoz közel, hogy könnyebben megtalálhassák, mikor valami, hivatalához tartozó ügyben keresik.

Óreá tartozik az is, hogy egy pergamenlapra [chartára] a konvent összes könyvei feljegyztessenek, s a gyarapodást vagy a csökkenést írja hozzá vagy törölje ki, amint éppen tennie kell. Ezt a jegyzéket pedig tartozik utódjának átadni, mikor hivataláról leköszön, ugyanígy elődjétől átvenni, midőn hivatalát elfoglalja, hogy a könyvekről, ha a prelátus [előljáró] úgy kívánja, mindenkor számot tudjon adni. Így az sem történhet meg, hogy feledékenységből könyvek vesznek el.

Neki legyen gondja arra is, hogy akár maga, akár másvalaki, a perjel rendelkezése szerint, a könyveket megjavítsa, bőrrel bevonja és jól bekösse. Minden egyes kötetnek a gerincére jegyezze fel, miféle könyv vagy könyvek, kinek az írását vagy írásait tartalmazza a kötet. Az első lapra pedig a következő felírás [titulus] kerüljön: „A prédikátor testvérek N. konventjének könyve ez.” S ha méltónak találná, hogy a könyv adományozójáról említés tétessék, tegye még hozzá: „amit N. lelke üdvéért adományozott”

Törekedjék arra, hogy hivataloskodása idején a közösség könyvei gyarapodjanak, akár – ha lehetséges – e célra gyűjtött alamizsnákból, akár a noviciusok révén, kik mikor belépnek, könyvekkel rendelkeznek,¹⁹⁴ akár arra ügyelvén, hogy az elhunyt testvérek könyvei közül némelyek a közös könyvek közé kerüljenek, de minden más lehetséges eszközzel is erre

¹⁹³ Humbert, kit származási helyéről (a Provence-ban lévő Romansról) de Romanis néven emlegetnek, a prédikátor szerzet: a domonkosok mesterévé, azaz általános főnökévé lett 1254-ben, a budai várban tartott rendi nagygyűlésen (káptalanon). Utána még egy ideig Magyarországon tartózkodott (a Margit-legenda is tud „Humbertos mester” ittléről.) A rendi káptalanon születtek meg azok a nagy fontosságú határozatok, melyek a rend végleges megszervezését jelentették, és amelyeket a rendben „Statuta Budensia”, „budai statútumok” néven emlegettek. (Walz, A.: Compendium Historiae Ordinis Praedicatorum. Roma 1930. 34-36. 102-103. l.) E statútumok Hubertben találtak részletes kommentálóra. De Humbert nemcsak kommentálta őket, hanem az itt közölthöz hasonló, körültekintő, gyakorlati utasításokat is írt azokhoz. Egészen természetes, hogy ezek a részben Magyarországon hozott határozatok a magyar domonkos kolostorokban is érvényben voltak, ha nem is egészen olyan magától értetődően, mint Gulyás Pál (MKszle 1916.) leírta. Mindenesetre, a kolostori könyvtár-ügynek az egyetemi könyvkultúra korában és annak hatására létrejött legrészletesebb rendezését jelentik.

¹⁹⁴ Itt látszik, hogy az egyéni könyvtárak már mennyire előtérbe kerülnek a kor könyvkultúrájának alakításában. Ez is, mint a domonkosok egész könyvvel kapcsolatos tevékenysége, az egyetemi mozgalom sajátos könyvszükséglete szerint alakult.

igyekezzék. Gondoskodják arról is, hogy azok a könyvek, melyek az egyes tudományszakokból hiányoznak, beszereztesse. Ha vannak másod- vagy harmadpéldányok, melyekre a testvéreknek sok szükségük nincs, a jobbat közülük tartsa meg, a többit meg adja el, s a bevételt más, hiányzó könyvek beszerzésére fordítsa. Ugyanez történjék a régiekkel vagy egyébként keveset érőkkel.

Hasonlóképpen egy évben egyszer vagy kétszer, néhány, e célra rendelt társával együtt, az összes könyveket gyűjtse össze, és alkalmas helyre vigye. Ott azután valamennyit forgassa át, és állapítsa meg, nem vészett-e el valamelyik, vagy a férgesek nem tették-e tönkre egyiket-másikat. Ha úgy találja, hogy egy könyv hiányzik, megtalálására szorgosan törekedjék. Ha egy másik károsodást szenvedett, gondja legyen rá, hogy kijavítsa, a jövőben pedig óvja mindentől, amiről úgy látja, hogy a könyvnek árt. Ha meg valamely könyveket az armáriumon kívül lát heverni, tegye vissza azokat is a szekrénybe.

Hasonlóképpen órá tartozik, hogy egy csendes, alkalmas helyen legyen egy nagy pulpitus, vagy akár több is. Ezekre láncoljanak néhány könyvet, melyekre a testvéreknek gyakrabban van szükségük. Ilyen egy egészében vagy részben glosszázott [magyarázatos] biblia, glossza [magyarázat] nélküli biblia, Summa de casibus,¹⁹⁵ konkordanciák,¹⁹⁶ interpretációk,¹⁹⁷ decretumok,¹⁹⁸ Decretales,¹⁹⁹ Decisiones morales,²⁰⁰ különböző, az egész évre szóló ünnepi és vasárnapi beszédek, históriák, szentenciák,²⁰¹ krónikák, a szentek szenvedéstörténete és legendái, a Historia ecclesiastica²⁰² és sok más hasonló, hogy a testvérek közössége keze ügyében találhassa azokat.

Az armáriumot pedig meghatározott időben tartsa nyitva, vagy legalább tartózkodjék a közelében, hogy ha valaki futólag valamit meg akarna nézni a többi könyvben, vagy rövid időre szeretne valamit kikölcsönözni, megkaphassa.

Humbertus de Romanis instructiója. (1254-1260.) De instructione officialium Ordinis Fratrum Praedicatorum. – c. XIII. De officio librarii. – Holstenius Codex Regularum Monasticarum.

11

A VESZPRÉMI KÁPTALAN KÖNYVJEGYZÉKE²⁰³ 1429-1437

¹⁹⁵ *Summa de casibus* – Goffredo da Trano műve.

¹⁹⁶ *Konkordanciák* – a párhuzamos bibliai helyek gyűjteményei.

¹⁹⁷ *Interpretációk* – a bibliában előforduló héber nevek értelmezései. A leghasználatosabb volt a halberstadti Haymo (IX. sz.) ilyen munkája.

¹⁹⁸ *Decretum* – I. a 9. szemelvény 8. jegyzetét.

¹⁹⁹ *Decretales* – I. uo. a 9. jegyzetet.

²⁰⁰ *Decisiones morales* – közelebbről meg nem határozható erkölcsstani kézikönyvek.

²⁰¹ *Szentenciák* – I. a 9. szemelvény 13. jegyzetét.

²⁰² *Historia ecclesiastica* néven a középkor Beda Venerabilis (VIII. sz.) és Ordericus Vitalis (XII. sz.) műveit ismerte. Nem valószínű, hogy ezekről van szó.

²⁰³ Az egyetemjárás fokozódása, az értelmiségi réteg növekedése a könyv iránti érdeklődést, a vele való nagyobb gondosságot is előmozdította. Így lesznek részletesebbek, a könyv felismerhetőségét biztosító egyedi ismeretűjegyek felsorolására kiterjeszkedők a korábban sommás megjelölésekkel teli vagyontárgylajstromok. Így alakulnak át valóban a könyvvállományt leíró, sajátosan *könyvkatalógusokká*. Természetesen, csak a középkori mértékkel mérve lesznek így a könyvek könnyebben felismerhetőkké. Azonosításuk, bizony, elég gondot okoz. Egyébként is a veszprémi káptalani könyvtár egész elrendezésében kezdetlegesebb, mint a Humbert fentebb közölt előírásai szerint felállított prédikátorrendi könyvtárak akármelyike lehetett. (L. a 10. szemelvényt.) Az alapjában nem jelentéktelen anyag szakrendi csoportosításáról alig lehet beszélni, még annyira sem, mint amennyire ez a pannonhalmi jegyzéknél megkísérelhető. A liturgikus könyvekkel kezdődik a felsorolás, de azután következetesebb rend nélkül jönnek a kódexek. Teológiai könyvek közé jogi kódexek keverednek, és fordítva. Azután megint liturgikus könyvek kerülnek a középkori iskolázás könyveinek

Misekönyveknek és istentiszteletekre való egyéb könyveknek a leltára.

Hasonlóképpen egy igen nagy betűkkel írott könyv, mely bizonyos ünnepélyes miséket és minden püspöki áldást tartalmaz, amelyet Mesko püspök úr készített; finom szövettől van a fedele, s rajta selyemből szőtt kereszt.²⁰⁴

Hasonlóképpen öt manuális könyv; három nagyobb és két kisebb; helytelenül nevezik őket manuálisoknak, mert vegyesen tartalmazzák az összes szenteléseket és sok másfélét.²⁰⁵

Hasonlóképpen egy evangéliumos könyv, melyben csak evangéliumok vannak; a végén, az evangéliumok néhány quaterniójában [lapjában], hiányos.

Hasonlóképpen egy kifejezetten csak episztolákat tartalmazó könyv.²⁰⁶

Hasonlóképpen az előbb említett könyveken kívül van egy új evangéliumos könyv, mely csak evangéliumokat tartalmaz, és egy másik – csak episztolákat tartalmazó – könyv új kötésben, melyeket Köröshegyi László mester, ugyanazon veszprémi egyháznak a kanonokja s egykor aléneklője²⁰⁷ ajándékozott az egyháznak.

Hasonlóképpen három collectás könyv; közülük egy új, melyet Mihály püspök ajándékozott, és a másik kettő meglehetősen öreg.²⁰⁸

Hasonlóképpen két új antifonárium; Garai János úr, a veszprémi egyház püspöke ajándékozta őket, és két régi.²⁰⁹

Hasonlóképpen két korábbi régi graduále; közülük az első Szent Katalin kolostorában elégett, a másik pedig teljes egészében van meg; és három nagyon régi.²¹⁰

Hasonlóképpen egy új graduále a németek szokása szerint²¹¹, hangjegyekkel ellátva, és bőrből való fedéllel borítva; néhány quaterniója a kötésből kiszakadt; Mihály püspök úr ajándékozta.

Hasonlóképpen négy matutinális vagy lekción könyv: kettő új és egy régi, s a negyedik elégett a néhai Gergely éneklőkanonok házában; László zalai főesperes úr íratta és készítette;

sorába. Mindenesetre még mindig részletesebb, mint néhány évtizeddel öregebb veszprémi elődje, a XIV-XV. századfordulóról. Viszont nagyjából azt a képet mutatja, mint a vele egykorú pozsony-káptalani könyvtárkatalógus (Uj Magyar Museum. 1856. 146-153. l.). Lehetséges, hogy egy magyar katalogizálási gyakorlattal állunk szemben. Ha így van a dolog, a hazai kataloguskészítők nemigen álltak koruk színvonalán. (Vö. Forrásszemelvények... Bp. 1957. 533, 534, 538, 539. sz.)

²⁰⁴ Úgy látszik, ez a misekönyv csak a nagy ünnepeken volt használatban, amikor a püspök misézett. Mesko 1357-1367 között volt veszprémi püspök.

²⁰⁵ *Liber manualis* vagy *Manuale* – tartalmilag részben azonos a pannonhalmi jegyzékben előforduló *Collectarius*szal, részben azonban annál többet tartalmaz, különböző szertatásokat, a szentségek kiszolgáltatásának rendjét.

²⁰⁶ *Episztola* – az apostolok leveleiből a misében olvasott részlet.

²⁰⁷ *Aléneklő* (succentor) – az énekeskanonok helyettese, a káptalani iskola énektanítója.

²⁰⁸ *Collectás könyv* – l. az 1. szemelvény 9. jegyzetét. – Mihály 1399-1402 között volt veszprémi püspök. – Érdemes itt megfigyelni a jegyzék készítőjének kormeghatározási módját: az egy emberöltő előtt íródott kódex új. A „meglehetősen öreg”, nyilván az írásváltozás alapján így minősített kódex viszont ezek szerint, két-három generáció éve számát középtértékben véve, mintegy 70-75 évvel korábbra, tehát a XIV. század közepére lenne datálható. A gótikus textuális írás változása ezt valószínűsíti is.

²⁰⁹ *Antifonárium* – l. az 1. szemelvény 5. jegyzetét. – Garai János 1407-1410 között volt veszprémi püspök. – A két régi, a fentiek alapján, a zenei kéziratok lassúbb írásforma-változása következtében a XIII-XIV. század fordulójára keltezhetően mondható réginek.

²¹⁰ *Graduálé* – l. az 1. szemelvény 6. jegyzetét. – A „korábbi régi” és „nagyon régi” graduálék a XIII. századra tehetőek, vagy ha a „nagyon régi” kifejezést úgy értelmezzük, hogy a kataloguskészítő még a hangjelöléssel sem tudott mit kezdeni, feltehetően neumált, azaz XII. századi kéziratról lehet szó.

²¹¹ *A németek szokása szerint* – azaz a Magyarországon általában dívó esztergomi liturgikus szokástól és szövegösszeválogatástól eltérően. Az „új” megjelölés megint Mihály püspök korára, tehát a XIV. század végére utal.

melyek mindegyike egész évre terjed ki, vegyesen a „de tempore” és a „de sanctis” részekkel.²¹²

Hasonlóképpen két új zsolotároskönyv, amelyek most vannak a kóruson használatban. A másik kettő régi és jó; az ötödik nagyon régi; a hatodik aranyozott és nagy kezdőbetűkkel van díszítve. A hetedik, mely négyszögletes formájú, kicsi, s hangjegyek nincsenek benne – elveszett.

Hasonlóképpen két teljes és jól bekötött biblia, kettő meg befejezetlen vagy nem teljes; mind régiek és nagyok.

Misekönyvek:

Hasonlóképpen 13 jó és eléggé új misekönyv.

Hasonlóképpen egy új és jó misekönyv, selyemzsinórzattal és ezüstkapsokkal. S egy másik, szintén új és jó, drága kivitelben, ezüstkapsokkal; Demeter püspök úr ajándékozta. Jelenleg a kapsok a könyvekről már le vannak szakítva, és külön őriztetnek.²¹³

Hasonlóképpen egy – a budai Szent János monostorban tartózkodó Szent Ferenc-rendbeli néhai László testvérnél egy főpapi süveg ára fejében – zálogban levő misekönyv; nagyon értékes, nagy részében elég jó; félfő, hogy elveszett

Hasonlóképpen az előbb említett 13 misekönyvből a káptalani urak egyet Bathwa-i Istvánnak adtak, aki azt ígérte, hogy egy másik misszálét fog érte csinálni, azonban ő akadályozva lévén, s nem tudván azt elkészíteni, az előállításához szükséges dolgokat János örkanonok úrnak adta át, ki vállalta, hogy befejezi a munkát, de még nem fejezte be.

Hasonlóképpen egy új misekönyv, melyet János örsi prépost úr hagyott az egyháza.

Hasonlóképpen egy szintén új és nagyon hasznos misekönyv, melyet Domonkos fehérvári főesperestől örökölt az egyház.

Hasonlóképpen egy szintén új és elég értékes misekönyv, melyet Gergely éneklőkanonok úr hagyott az egyháza; jelenleg Simon úr, az új püspök szokta magával hordozni.²¹⁴

Az istentiszteleti célra alkalmas könyveken felüli könyvek jegyzéke, melyek elegendően őriztetnek a sekrestyében:

Hasonlóképpen egy igen hasznos és jó kivitelű „rationalis”-könyv.²¹⁵

Hasonlóképpen egy nagyon jó karban levő, vastag és kisalakú biblia, apró olasz²¹⁶ betűkkel írva, és aranyozott nagy kezdőbetűkkel díszítve.

Hasonlóképpen egy elég értékes legenda, jó olasz betűkkel írva.

²¹² *Matutinális vagy lekiós könyv* – az éjjeli zsolozsmán olvasott bibliai és patrisztikus részletek gyűjteménye. A pannonhalmi jegyzék korához képest, mikor ezeket a részleteket még a bibliából vagy a megfelelő kódexből esetenként vagy bizonyos előre megállapított rendben jelölték ki, a szövegek összeállítása állandósult képet mutat, és külön kódex lett belőle, Ez a katalógus kormeghatározása szerint, a XIII. században már végbe-mehetett. A „de tempore” a vasárnapok és a megfelelő hetek hétköznapjainak, valamint a nagy ünnepeknek zsolozsma-rendjét tartalmazta, a „de sanctis” (a szentekről) viszont a szentek ünnepein használatos szövegeket.

²¹³ *Demeter* 1395-1399 között volt püspök. – Az „új” megjelölés – megint konkrétan – a XIV. század végére mutat.

²¹⁴ *Rozgonyi Simon* 1424-től 1440-ig veszprémi, azután egri püspök.

²¹⁵ *Rationalis-könyv* – Guilhem Durantis (1237-1296) mendei püspök (Franciaország) liturgia-magyarító műve: *Rationale divinatorum officiorum* (Az istenszolgálat értelmező könyve). Igen sok kódexben és 43 ősnymtatvány-kiadásban ismeretes. Minden nagyobb középkori templomban megvolt.

²¹⁶ „*Olasz*” betű – ekkoriban még csak a kerek-gótbetűt, az ún. „textualis rotundát” jelentheti.

Hasonlóképpen Gergely dialógusainak egy könyve.²¹⁷

Hasonlóképpen egy könyv, melyet „Huguccio”-nak neveznek, s Kis András mester hagyta az egyházra; a káptalani urak a néhai Sári György olvasókanonoknak adták kölcsön, a visszatérítés kötelezettségével, csupán olvasásra; és nála elveszett.²¹⁸

Hasonlóképpen Remigius magyarázata a zsoltároskönyvről, régi betűkkel, pergamenen írva.²¹⁹

Hasonlóképpen Lukács evangéliumának a magyarázata.

Hasonlóképpen Szent Gergely pápa magyarázata Lukács evangéliumáról; nem találjuk, és korábban sem volt fellelhető.²²⁰

Hasonlóképpen Remigius magyarázata Pál leveleiről.

Hasonlóképpen Jeromos [magyarázata] Jeremiás prófétáról.²²¹

Hasonlóképpen Jeromos magyarázata az Ecclesiastesről.

Hasonlóképpen Beda presbiter prológusa vagy fejtegetései, fedél nélkül.²²²

Hasonlóképpen Isidorus a szentségekről.²²³

Hasonlóképpen Jeromos előjáróbeszéde Izaiás prófétáról; elég nagy, régi betűkkel és fél fedéllel.

Hasonlóképpen Boetius könyve az osztás[ok]ról, bőrből való fekete fedéllel.²²⁴

Hasonlóképpen két könyv az apostoli [szent]szék hatalmáról és elsőségéről; elég nagyok; az egyik vörös bőrral borított fedéllel, a másik tört fedéllel.²²⁵

Hasonlóképpen a Jóbról szóló Moraliák, a magyar királyoknak a fafedélen összeállított és megrajzolt családfájával.²²⁶

Hasonlóképpen a hét [egyházi] rendről szóló könyv, régi írással és némileg fekete fedéllel.

Hasonlóképpen a dolgok tulajdonságairól írt könyv, papíron, Mihály püspök úr hagyatékából.²²⁷

Hasonlóképpen Tullius magyarázata a retorika könyvéről, fekete bőrral borítva.²²⁸

²¹⁷ *Gergely dialógusai* – l. az 1. szemelvény 26. jegyzetét.

²¹⁸ *Huguccio* (Hugutio), Ugo da Pisa, 1178-1190 között nagy tekintélyű professzor a bolognai egyetemen, egy nagy magyarázatot írt Gratianus decretumához (l. a 9. szemelvény 8. jegyzetét) melyet azonban már tanítványa és későbbi dokortársa: Johannes de Deo fejezett be.

²¹⁹ *Remigius d'Auxerre* (Altissiodorensis, † 908 k.) számos műve közül az itt felsoroltak nem az ő, hanem Haimo d'Auxerre (IX. sz.) munkáinak bizonyulnak. (Patrologia Latina. 101, 131.; Lexikon für Theologie und Kirche. 8.¹ 815-816. l.)

²²⁰ Nem is lelheték fel, mert sohasem létezett. Feltehetően a „negyven homília könyvét” nézték ennek, mely valóban egy Lukács-evangéliumból vett részlettel kezdődik. (Patr. Lat. 76.)

²²¹ *Jeromos* kommentárjai Jeremiás és Izaiás próféták könyveihez, valamint a Prédikátor könyvéhez. (Patr. Lat. 25-26.)

²²² A kódex itt közölt leírásából megállapíthatatlan, hogy *Beda* melyik művének előszaváról van szó. Leginkább valamelyik bibliai könyv kommentárjára gondolhatunk.

²²³ Azonos lehet sevillai *Isidor De ecclesiasticis officiis* c. művével. (Patr. Lat. 82.)

²²⁴ A kódex talán már elején csonka volt, és így tartalmazta *Boethius* művét: *De institutione arithmetica*. (Patr. Lat. 82.)

²²⁵ Bizonyos valószínűséggel gondolhatunk *William Ockham* († 1349) művére: *De dignitate et potestate papali*, és a másokra: *Dialogus super dignitate et potestate papali et regia*.

²²⁶ Gergely pápa Jób könyvéhez írt *Moraliái* – l. az 1. szemelvény 28. jegyzetét.

²²⁷ Szerzője *Barthélemy de Glanville* († 1360).

Hasonlóképpen három könyv: egy Decretalis, a második: Sextus, s a harmadik: a Clementina;²²⁹ Mihály örkanonok úr hagyatékából. A Clementinát nem találtuk, s azt mondják, hogy a bíbornok úr idejében adták a váci egyháznak.²³⁰

Hasonlóképpen Jeromos és mások leveleinek a könyve.²³¹

Hasonlóképpen az ostiai főpenitentiarius könyve, tudniillik a bűnbocsánatról.²³²

Hasonlóképpen Gothfredusnak a titulusokról szóló Summája, melyet más néven Gothfredus Summájának neveznek.²³³

Hasonlóképpen Incének egy régi Decretalis könyve, melynek bőrből való, fekete fedele van.²³⁴

Hasonlóképpen Ambrusnak egy könyve, melyet most nem találtunk, és korábban sem találták.²³⁵

Hasonlóképpen egy nagyon tetszetős könyv, mely magában foglalja a „naturalista phisica” könyveit, tudniillik a fizikusokét és másokét.²³⁶

Hasonlóképpen egy könyv, melyet a jog tükrének neveznek; szép és hasznos.²³⁷

Hasonlóképpen a Decretalisok könyve, vagyis Sextus, zöld fedéllel és szép francia kapoccsal.²³⁸

Hasonlóképpen egy könyv, az tudniillik, amelyet iskolai történetnek neveznek.²³⁹

Hasonlóképpen a zsoltároskönyvről szóló magyarázat vagy olvasmány, nagy fekete fedéllel és régi betűkkel s két kapoccsal.²⁴⁰

Hasonlóképpen Szent Isidorus imádságoskönyve, régi fedéllel, régi írással és szép arany nagy kezdőbetűkkel.²⁴¹

²²⁸ *M. Tullius Cicero* Rhetoricája: De oratore.

²²⁹ *Decretalis* – I. a 9.szemelvény 9. jegyzetét; a Liber Sextus vagy Hatodik könyv – a IX. Gergely-féle Decretalis könyvek hatodikaként tartalmazta a könyv VIII. Bonifác által 1298-ban történt közzétételéig nyilvánosságra hozott újabb pápai döntéseket, decretalisokat; a *Clementina* – V. Kelemen (1305-1314) pápaságának jogalkotó tevékenységét foglalta össze, de végleges formában utódja, XXII. János tette csak közzé 1317-ben.

²³⁰ *Branda di Castiglione* bíboros 1414-1424 között volt a veszprémi püspökség kormányzója.

²³¹ Minden bizonnyal azokról a Jeromosnak, Ágostonnak, Damasus pápának és a jeruzsálemi Cyrillnek tulajdonított, de sokkal későbbi apokrif levelekről van szó, melyek Mária mennybevételével foglalkoznak. (Burdach, K.: Vom Mittelalter zur Reformation, VI/2. Berlin 1932.) Magyar fordítása már az Érsekújvári kódexben megvan. (XV-XVI. sz.)

²³² *Henricus de Segusia* vagy Susa mint Ostia és Velletri püspökbíborosa halt meg 1271-ben. Egyházi fő műve: Summa super titulis decretalium (Összefoglalás a decretalisok címéről), Summa Hostiensisnek is mondották.

²³³ *Goffredo da Trano* (1250 k.) művei közül az előzővel egyező témájú Summa super rubricis decretalium volt meg Veszprémben.

²³⁴ *IV. Ince* (1213-1254) még mint Sinibaldo Fieschi írt egy Apparatus a Decretales öt könyvéhez. Mint pápa is összeállított egy gyűjteményt a IX. Gergely óta megjelent pápai döntvényekből. Nem világos, hogy itt melyikről van szó.

²³⁵ Nem lehet tudni, hogy *Ambrosius* egyházdoktor melyik művét keresték.

²³⁶ Bizonyára egy Arisztotelész-fordításra, esetleg kommentárookra kell gondolnunk.

²³⁷ A már említett (13. j.) *Guilhem Durantis* híres Speculum iudiciale (A bírászkodás tükrö) c. műve lehetett.

²³⁸ *Liber Sextus* – I. a 27. jegyzetét.

²³⁹ *Historia Scholastica* – I. a 9. szemelvény 14. jegyzetét.

²⁴⁰ Teljesen bizonytalan, hogy melyik zsoltár fordításáról van szó.

²⁴¹ Sevillai *Isidor* ilyen művéről nem tudunk: Manitius I. 52-70.

Hasonlóképpen Máté evangéliumáról szóló magyarázat, kis, fából való kötésben, és régi írással írva.²⁴²

Hasonlóképpen egy igen régi könyv a püspökszentelésről, másként: „Liber pontificalis”.²⁴³

Hasonlóképpen Szent Jeromos magyarázata vagy olvasmánya Aggeus, Zakarias és más kisebb prófétákról, rövid és négyszögletű kötésben, vörös borítással.²⁴⁴

Hasonlóképpen egy könyv a csillagászat tudományáról, régi betűkkel és csillagászati ábrákkal, kis terjedelemben.²⁴⁵

Hasonlóképpen Beda sziporkáinak könyve, különböző könyvekből összegyűjtve.²⁴⁶

Hasonlóképpen Esdrás próféta könyve; kis terjedelmű, régi betűkkel.²⁴⁷

Hasonlóképpen egy bibliamagyarázat, erkölcsi és misztikus értelemben véve; kis terjedelmű, régi betűkkel.²⁴⁸

Hasonlóképpen négy benedictionalis vagy officionalis könyv; kettő közülük középnagyágú, a másik kettő pedig kicsi, és igen régi.²⁴⁹

Hasonlóképpen Gergely pápa homíliás-könyve vegyesen a négy evangéliumról; régi fakötésben, régi írással írva, és negyven homíliát foglal magában.²⁵⁰

Hasonlóképpen Gergely pápának egy könyve Ádám helyzetéről.²⁵¹

Hasonlóképpen egy könyv: Józsefnek a zsidó régiségek történetéről szóló könyve; nagy terjedelmű, régi betűkkel írva; nagyon jó könyv.²⁵²

Hasonlóképpen egy igen régi retorikai könyv, melyet nem találtunk, és régebben sem találtak.²⁵³

Hasonlóképpen a szenvedések két könyve, azaz a szent vértanúk szenvedéseiről szóló két könyv; az egyik nagy terjedelmű, a másik kicsi, régi fedéllel.²⁵⁴

Hasonlóképpen Pateriusnak középnagyágú könyve, régi betűkkel, régi, bőrrel bevont fakötésben.²⁵⁵

Hasonlóképpen Damasus pápának és Jeromosnak a Genézis és más [szentírási] könyvek három kérdéséről.²⁵⁶

²⁴² Az evangélium-kommentárt ezek alapján meghatározni nem tudjuk.

²⁴³ *Liber pontificalis* – főpapi könyv, a püspök által végzendő szertartások könyve.

²⁴⁴ Patr. Lat. 22.

²⁴⁵ *Johannes a Sacrobosco* igen népszerű Sphaera mundijára gondolhatnánk, de ennek kora (XIV. sz.) nem indokolja – a jegyzék terminológiája szerint – a „régí betű” meghatározást. Ha pedig ezek szerint a XIII. századba megyünk vissza: vagy a *Tabulae Alphonsinae*, vagy az arab *Alhazen* (Ibn al-Haytham) műve jöhet szóba, természetesen latin fordításban, ami 1267-ben jelenik meg először.

²⁴⁶ A *Scintillarium* – mint már a pannonhalmi jegyzék vizsgálatánál megállapíthattuk (29. j.), Defensor Logocigensis műve.

²⁴⁷ *Esdrás* próféta e különálló „kis terjedelmű” könyve csak a IV., ún. apokrif, tehát a biblikus könyvek hivatalos jegyzékébe (a kánonba) fel nem vett könyv lehet.

²⁴⁸ Ez a leírás nem segít el az azonosításhoz.

²⁴⁹ A püspöki nagymisének a középkorban szokásos, külön áldásformuláit tartalmazta.

²⁵⁰ A negyven homíliát tartalmazó könyvről l. a 2. szemelvény 20. jegyzetét.

²⁵¹ Gergely pápa ilyen munkájáról nem tudunk.

²⁵² A könyv Josephus Flavius: *Antiquitates Iudaicae* c. műve.

²⁵³ Az „igen régi”, talán még XI. századi retorikakönyv tekintetében is csak találgathatunk.

²⁵⁴ *Passionale* – l. az 1. szemelvény 18. jegyzetét.

²⁵⁵ Ilyen nevű szerzőt nem találtunk. Lehet, hogy a kódex egykori tulajdonosáról van szó, a tartalomra való utalás nélkül.

Hasonlóképpen Isidorus könyve, melyet „Liber Ethycorum”-nak neveznek, nagyon finom és igen jó, jó írással és aranyozott kezdőbetűkkel.²⁵⁷

Hasonlóképpen egy régi könyv, régi fakötéssel, a szélén töredezett és rongált; a könyvnek eleje és vége hiányzik.²⁵⁸

Hasonlóképpen egy benedictionalis könyv, közép nagyságú, régi, bőrrel borított fafedéllel, régi betűkkel; nem leltük fel.²⁵⁹

Hasonlóképpen egy püspöki pontificale jó betűkkel írva; igen hasznos könyv, vörös kötésben és a kapcsok aranyozott bogaival (azonban jelenleg nincsenek kapcsai, és korábban sem voltak); most Simon püspök úrnál van.²⁶⁰

Hasonlóképpen egy másik, elég értékes pontificale, melyet ezelőtt Ferenc segédpüspök úr hordott magával.

Hasonlóképpen egy új és értékes benedictionalis könyv, három, róla leszakított, de külön megőrzött, aranyozott kapoccsal, vászonkötésben. (Fehérvárt van.)

Hasonlóképpen egy nagyon régi könyv, régi betűkkel, az elején olvashatatlan; kis terjedelmű; néhány evangéliumnak a homíliáit vagy magyarázatait tartalmazza.²⁶¹

Hasonlóképpen egy régi könyv, apró betűkkel, mely így kezdődik: Gergely az ígéről – ez a könyv címe; a jog tárgyáról glosszája van; nem leltük fel.²⁶²

Hasonlóképpen egy közép nagyságú könyv, szépen kiállítva; glossza vagy olvasmány a biblia prológusairól, mely így kezdődik: Ambrus testvér; a végén, ABC-rendben, a bibliai kifejezések magyarázatát tartalmazza.²⁶³

Hasonlóképpen János mester Summája a Decretumról.²⁶⁴

Hasonlóképpen egy Decretalis könyv, melynek a végén a fél fedele hiányzik, elég nagy betűkkel, s egyáltalában nincsen glosszája.²⁶⁵

Hasonlóképpen egy Decretalis könyv, fafedéllel, közepes terjedelmű, közép nagyságú betűkkel, s mint látszik, az egész tele van glosszával.

Hasonlóképpen egy „pantheon”-nak nevezett könyv, fakötésben. (Simon püspök [úr] magával vitte.)²⁶⁶

Hasonlóképpen Ivo könyve a különféle beszédekről és rendeletekről.²⁶⁷

²⁵⁶ Patr. Lat. 22.

²⁵⁷ Elírás lesz a valóban Isidortól származó Liber Etymologiarum helyett. (Patr. Lat. 84.)

²⁵⁸ Így meghatározhatatlan.

²⁵⁹ L. a 47. jegyzetet.

²⁶⁰ L. a 41. jegyzetet.

²⁶¹ Ez egy kódex töredéke lehet, a „nagyon régi” megjelölésből következtethetően legalább a X. századból.

²⁶² Nem tudtuk meghatározni. A Széchényi Könyvtár egyik kódexében (Clmae. 2012. f. 98.) van egy bejegyzés, mely ugyanígy kezdődik: „Gregorius super illo verbo...” Vélhetőleg egy decretalis-kommentár lehet a XIII. századból.

²⁶³ Az incipitből megállapítható, hogy a Mammo-trectus néven ismert Jeromos-biblia kommentárjaiból készült kivonatok gyűjteménye volt a kódexben. Szerzője Johannes Marchesinus.

²⁶⁴ *Johannes Faventinus* (1170 k.) bolognai magister egy Summa Decreti, azaz Gratianus Decretumából készült kivonat szerzője.

²⁶⁵ L. a 32. jegyzetet.

²⁶⁶ *Viterbói Gottfrid* vagy (olaszosan) *Goffredo* († 1191-ben Viterbóban) császári káplán a Pantheon nevű világtörténeti munka szerzője (*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 22.*). A bevezetőben már említettük a Pantheon és Kézai Simon Gestájának összefüggéseit.

Hasonlóképpen két nagy terjedelmű könyv Jóbról, melyek Gergely Moraliáinak neveztetnek.²⁶⁸

Hasonlóképpen három kis énekeskönyv. Az egyiket nem találtuk.

Hasonlóképpen egy könyv, tudniillik Aquinói Tamás Summája, vörös kötésben, szépírással, melyet a néhai Gergely kántorkanonok úr ajándékozott az egyháznak. (Simon püspök úr magával vitte.)²⁶⁹

Hasonlóképpen egy könyv, fafedéllel, mely szent Leó pápának, szent Ágostonnak, szent Fulgentiusnak és másoknak – egész évre szóló beszédeit tartalmazza.²⁷⁰

Hasonlóképpen egy manuális könyv, fekete kötésben, elég széles, a hátának egy kis részén bőr van.²⁷¹

(Hasonlóképpen azt a breviáriumot,²⁷² amely most következik, én: Tamás éneklő[kanonok]²⁷³ és a Szentlélek-oltár Igazgatója, az urak engedélye és a prelátus úr hozzájárulása alapján, az Úr 1447. esztendejében kaptam a kápolna építése költségeinek a fedezésére.)

Hasonlóképpen egy új breviárium, szép írással és ezüst, de leszakadt kapcsokkal, nagy terjedelmű, melyet János örsi prépost úr hagyott a Szentlélek-kápolna építésére. (Tatai Bálint mesternél van.)

Hasonlóképpen egy másik, elég nagyalakú breviárium, egy ezüstkapoccsal, melyet Demeter püspök úr hagyott az egyházra.

Hasonlóképpen egy középnyagyságú imakönyv, jól olvasható, régi nagy betűkkel; sok imádságot tartalmaz a szentekről.

Hasonlóképpen egy könyv, melyet „Isidorus Ethycorum”-nak neveznek; az elején hiányzik a fedőlapja, és az elején két pergamenre írt könyve szélein szakadozott; az előbbi lajstromba nem volt felvéve.²⁷⁴

Hasonlóképpen egy nagyon régi collectás könyv; nem találtuk.

Hasonlóképpen egy bakonyi módra készült ládában, Miklós prépost pecsétjével lezárva, 13 kánonjogi és más tartalmú könyv van. Ebből a ládából korábban kivették a Decretumot, a Decretalist, a Sextust és a Clementinát,²⁷⁵ melyeket Demeter püspök úr a Szentlélek-kápolna felépítésére hagyott. (A Clementinát nem találtuk.)

A veszprémi káptalan magánlevéltára. – Kiadása: Fejérpataky László: A veszprémi káptalan kincseinek összeírása 1429-1437. években. I. Történelmi Tár, 1886. 569-574. l. (Latinból ford.: Kumorovitz L. Bernát.)

²⁶⁷ Yvo (1040-1116) – chartres-i püspök, egyházjogász, az investitúraharcban a mérsékeltebb pápai irányzat képviselője. A katalógus megjegyzéséből kivehetően, a nem bizonyosan tőle származó Collectio tripartita és Werbőczy Tripartitumának címbeli hasonlóságát megemlíthjük.

²⁶⁸ L. a 24. jegyzetet.

²⁶⁹ Aquinói Tamás (1226-1274) – a skolasztika legnagyobb alakja, fő műve az itt említett Summa Theologica.

²⁷⁰ Amennyire a megjegyzésből következtetni lehet, Paulus Diaconus Homiliariuma lehetett a kódex. L. az 1. szemelvény 15. jegyzetét.

²⁷¹ L. a 3. jegyzetet.

²⁷² Breviárium – I. a 9. szemelvény 15. jegyzetét.

²⁷³ E megjegyzésből kitűnik, hogy a katalógusnak – legalább egyik – összeállítója Tamás kántorkanonok volt. Tamás 1447-ben már éneklőkanonok volt, a jegyzék összeállítása idején azonban még az erre illetékes örkanonok tisztjét viselte.

²⁷⁴ L. az 55. jegyzetet.

²⁷⁵ Ezeket már ismételtelen azonosítottuk a fentiekben.

A CSATÁRI BIBLIA

*A Gutkeled-nembeli Vid mester zálogba adja a csatári monostor bibliáját*²⁷⁶
1262. május 22.

Ezt a könyvet²⁷⁷ – és annak a másik kötetét – Vid mester és Farkas zsidó Szent Miklós ünnepén [dec. 6.] nálunk helyezték letétbe oly föltétellel, hogy a Boldogságos Szűz ünnepének nyolcadnapján [aug. 22.] a mondott Vid az előbb említett Farkas zsidónak 4½ márkát fizet. És ha azonközben az apát ugyanazon Farkasnak nem fizet 3 márkát, ugyanazon a napon Vid mester fogja megfizetni. Hasonlóképpen 10 márkát tartozik Vid fizetni Farkasnak húshagyó kedden, és újabb 10 márkát pedig Keresztelő Szent János ünnepén [jún. 24.]. Ha pedig valamelyik fizetési határnapot elmulasztaná, a könyvet vissza kell adnunk Farkas zsidónak.

XIII. századi bejegyzés az admonti biblia I. kötetének 1/a. lapján. – Kiadása: Fejérpataky László: A Gutkeled-biblia. Magyar Könyvszemle, 1893. 9. l. (Latinból ford.: Kumorovitz L. Bernát.)

*A Gutkeled-nembeli Vid mester az elzálogosított (s elveszett)
bibliáért kárpótolja a csatári monostort*
1263. május 22.

Balázs testvér, isteni könyörületességből a Szent Adorján zalai monostorának apátja és ugyanazon helynek egész konventje valamennyi kereszténynek a Szent Szűz keresztre feszített Fiában üdvöt!²⁷⁸ Az emberek ügyleteit írásba szokás foglalni, nehogy az idő múlásával kétségbevonassanak.²⁷⁹ Ezért ezen oklevelünknek a bizonyága által²⁸⁰ mind a most élőknek, mind pedig a jövendőbelieknek a tudomására kívánjuk hozni, hogy a Gutkeled-nemzetségből való Vid mester Ipollyal, Sándorral és Damával, testvéreinek a fiaival előttünk megjelenvén előadta – mivel nehéz helyzetében csatári monostorának a biblia-könyvét, amely patronátusi jogcímen²⁸¹ az ő őrizetében és különös oltalmában volt letéve, 70 márkáért²⁸² a Vasvárból való Farkas zsidónak adta zálogba, s ez a könyv ugyanazon zálogban elveszett;

²⁷⁶ A bejegyzés a zalavári konvent hiteleshelyén kerülhetett a kódexbe, ahol a kölcsönösszeg kiegyenlítésének meg kellett történnie.

²⁷⁷ A kódexről és jelentőségéről l. a bevezetést, továbbá Fejérpataky L.: A Gutkeled-biblia. Magyar Könyvszemle, 1893. 5-22. l.; Fitz: A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1953. 16-17. l.

²⁷⁸ A kódexre vonatkozó oklevél egyben a magyar hiteleshelyi kiadványoknak is példája. Először az oklevelet kiállító és hiteles pecsétjével megerősítő Balázs zalavári apát és konventje nevezi meg magát és üdvözli az olvasókat.

²⁷⁹ A fontosabb okleveleket az ügylettel elvi kapcsolatban álló mondással kezdték; ezt nevezték exordiumnak (kezdetnek) vagy arengának (felhívásnak). Itt az írás fontosságáról olvasunk, az írásbeliség felújulása korának egyik kedvenc gondolatát ismétlik.

²⁸⁰ Most következik az oklevél intézkedéseit tartalmazó részek sora: az ok kinyilvánítása az első (promulgatio), azután jön az eset elbeszélése (narratio), végezetül maga az intézkedés következik (dispositio).

²⁸¹ A csatári monostort Szent Péter apostol tiszteletére a Gutkeled-nemzetség tagjai alapították Zala megyében, a XII. század közepe táján. A biblia ekkor került a monostor könyvei közé. Az egyházjog szerint a patronátusi jog csak az egyházi intézmény védelmét és bizonyos tiszteletbeli előnyök biztosítását jelentette. De valójában, mint már a bevezetőben is utaltunk erre, az alapítók és leszármazottaik – a még sokáig élő közfelfogás szerint – tényleg birtokukban tartották a monostort, ingó és ingatlan javaival, tehát értékeivel együtt. Az egyházi álláspont érvényesülése oklevelünk korában kezdődik.

²⁸² Ez az összeg igen nagy, ha meggondoljuk, hogy egy közepes egyházi javadalom nem éri el az 50 márka évi jövedelmet. (Balics: A római kat. egyház története Magyarországon az Árpádok korában. II/2. Bp. 1892. 189.)

ennek fejében a Mura folyó mellett lévő birtokát, mely a Szent Mihály egyháza mellett fekszik, s amely mint az ő saját jogú birtoka illeti meg őt,²⁸³ valamint a Somogy megyében lévő sarlochi részét, amely osztály útján jutott neki,²⁸⁴ az ottan személyesen megjelent testvéreinek, valamint más atyafiainak,²⁸⁵ akiknek nevében Ipoly, Sándor és Dama feleltek, az engedélyével és jóindulatú hozzájárulásával visszavonhatatlanul való birtoklás céljából a Szent Péter apostol csatári monostorának előrokította. Hogy tehát a fentebb megnevezett testvérei közül, valamint mások közül senki se érvényteleníthesse ezt a tényt, pecsétünkkel megerősített [jelen] privilegiális oklevelünket²⁸⁶ adtuk ki. Kelt Szent Ilona királynő ünnepén [máj. 22.], az Úr 1263. esztendejében, amikor Geuta testvér mint dékán, András mint ör és Benedek mint kántor tevékenykedtek ott más testvérekkel együtt üdvösen.²⁸⁷

Hártyán, függőpecsét töredékével. – Dl. 544. Kiadása: Fejér C. D. IV/3. 179. – Fejérpataky László: A Gutkeled-biblia. Magyar Könyvszemle, 1893. 9-10. l. (A formulás részek nélkül.) (Latinból ford.: Kumorovitz L. Bernát.)

13

I. LAJOS PARANCSLEVELE²⁸⁸

1319. október 23.

Felséges urunknak: Lajos úrnak, Isten kegyelméből Magyarország nemes királyának a fehérvári egyház káptalanja imádságait az Úrban, örök hűséggel. Minden tisztelettel, amilyen csak illő volt, vettük Felségednek gyűrűspecstjével megpecsételt, s ekképpen szóló levelét: Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya híveinek, a tisztelendő férfiaknak: a fehérvári egyház káptalanjának üdvöt és kegyelmet. Hűségteknek szigorúan meghagyva parancsoljuk, *hogy Szent István legendájában azt kutassátok fel, hogy Karakó²⁸⁹ nevű várunk nemes jobbágyainak²⁹⁰ és népeinek országunkban hány helyen kell lakniok, és a szabadságnak milyen foka illeti meg őket*, – s ezt, annak megfelelően, ahogyan megtudtátok, jelen levelünk bemutatója által – hűségtekre – leveletekben nekünk jelentsétek. Kelt Budán, Szent Mihály főangyal ünnepének (tizenötödnapja előtt való szombaton [okt. 10.], az Úr 1349. esztende-

²⁸³ A saját jogú birtokon Vid mester adomány révén kapott vagy más módon szerzett, de a nemzetségi közös birtoklástól külön álló földbirtokát kell érteni. A nemzetségtagok ugyanis csak ezekkel rendelkezettek szabadon.

²⁸⁴ Vid mester Somogy megyében levő birtoka ugyancsak kívül esett a nemzetség szállásbirtok-komplexumán, ezért a közelebbi rokon nemzetségtagok – esetleg Vid és testvérei – feloszthatták egymás közt azt, talán mint atyjuk szerzett birtokát.

²⁸⁵ A nemzetségi birtoklással járt a nemzetségtagok együttes fellépése birtokjogi ügyekben.

²⁸⁶ A *privilegiális oklevél* – az egyszerű jogi tényeket megörökítő oklevéllel ellentétben, jogokat teremtett vagy szüntetett meg. Fontosságának megfelelő volt körültekintő és ünnepélyes formulázása.

²⁸⁷ A dátum után, mely a keresztény naptárkelteztést, azaz ünnepek szerinti napmegjelölést mutatja, következik a tanú- vagy méltóságsor, ez esetben a zalavári apátság konvent tisztségeit viselő szerzetesek felsorolása. *Dékán* – a magyar bencésekénél a XIV. század elejéig az apát utáni első szerzetes címe, attól kezdve perjelnek mondták. *Ór* (custos) – a magyar monostorok életében a legbefolyásosabb konventtag, az egyházi kincsek és felszerelések, az oklevelek őre, a birtokok felügyelője és a jogi ügyek intézője. *Kántor* vagy éneklő-szerzetes – a liturgikus ének, általában a templomi szertartások intézője, de ő igen sokszor az *armárium*, a *könyvesláda*, vagy később *könyvesház* őre és gyarapítója is.

²⁸⁸ A magyar feudalizmus eléggé bonyolult viszonyai között az oklevél-szolgáltatás igyekezett rendet teremteni. Jogok bizonyítására (és alkotására is) az oklevél szolgál. Ez a hiteleshelyi jelentés azonban azt mutatja, hogy könyvet, egy általunk ismert vagy már elveszett István-életrajz kódexét is, fel lehetett használni erre a célra.

²⁸⁹ *Karakó* – Vas és Veszprém megye határán van. Az egykori várispánság székhelye, (Pesty F.: *Eltűnt régi vármegyék* I. Budapest 1878. 98. l.)

²⁹⁰ *A nemes jobbágyok* – a várkatonaság utódainak elnevezése az Anjou-korban. Ezekből lettek a későbbi köz-nemesek.

jében. – Mi tehát – miként a jog alapján és tényleg tartozunk is – Felséged parancsának szívesen engedelmeskedtünk volna, az említett Karakó nevű vár jobbágyai és népei a Szent Király legendájában feljegyzett szabadságának szívesen utánajártunk volna, s ha megtaláltuk volna, levelünkben foglalva megküldtük volna Felségednek; azonban *a mondott legendát atyád: Károly úr, ugyanazon kegyelem folytán Magyarországnak kegyeletes és boldog emlékeztű egykori nemes királya, mindnyájunk tudomása szerint, János egykori (örkanonok idejében, a belső sekrestyéből kiemelve Visegrádra vitette* – ezért azt nem kereshettük meg. Kelt a tizenegyezer szűz ünnepére közvetlenül következő pénteken [okt. 23.], az Úrnak fent említett esztendejében.

Wagner Károly: Analecta Scepusii sacri et profani. Collegit et notis illustravit Carolus – –, Viennae 1774. (Latinból ford: Kumorovitz L. Bernát.)

A város és a könyv

14

A BÁRTFAI SZÁMADÁSOK²⁹¹

XV. század

*A számadásokból*²⁹²

1435. december 23.

Továbbá kiadtunk az új graduáléért,²⁹³ amit az egyház [plébániatemplom] számára vettek, 9 aranyforintot.

Továbbá ugyanazért 84 kamarai [camarales] forintot.

Továbbá az új graduáléért 1 aranyforintot.

1436. november 30. után:

Kiadtunk az új graduáléért 18 aranyforintot, 12 dénár levonásával.

1437. december 6.

Kiadások az egyházra: először a graduáléért, azután a tető [javítására] fizettünk a prédikátornak, tanítónak, mint a kiskönyvből kitűnik, összesen 22 aranyforintot és még 63 dénárt.

1437.

Szent Egyed egyháza [plébániatemploma] tartozik azzal, amit ebben az évben kiadtunk az új graduáléért és a padokért: 19 aranyforinttal.

²⁹¹ A középkor végéről már nagyobb számban maradtak írásos emlékeink a magyarországi városok életéről. Ezek sorában akadnak olyanok is, amelyek némileg tájékoztatnak a városok és a könyvkultúra viszonyáról. A polgárok olvasmányairól, könyvvel való foglalkozásáról, sajnos, inkább csak külföldi analógiák és közvetett utalások alapján tudunk valamennyire képet alkotni. A „szabad királyi város” azonban, mint a polgárság közössége, bizonyos reprezentatív jellegű érdeklődést tanúsít a kegyurasága alá tartozó plébánia-egyházak könyvügyei iránt. Egy hatalmas, olykor másfél méteres, későközépkori graduále, szép kiállításával, gondos írásával, nótáival (hangjegyeivel), miniatúráival vagy legalább virágdíszekkel (floritura) egészében mutatta be a „bölcs és körültekintő férfiagnak”, a város polgárainak koruk könyvkultúrájával való érintkezését. Ezek alapján érthető, hogy Bártfa, ez a határon levő királyi városka olyan gonddal kíséri temploma antifónás könyvének és graduáléjának munkálatait.

²⁹² A következőkből kitűnik, hogy Bártfán a kódex előállításának szinte minden fázisára megvolt az alkalmas személy. Volt pergamenkészítő, két másoló (János és Miklós), sőt korrektor is; János mester, talán a városi iskola vezetője. De szerepel könyvkötő is, bár egyúttal harangozó.

²⁹³ *Graduale* – I. az 1. szemelvény 6. jegyzetét.

439.

A Ferenc városi jegyzőnek kifizetett 13½ forint tiszteletdíj bejegyzése előtt: Miklós scriptornak (kilenc részletben) összesen 900 dénárt.

1438. december 5-12.

Johanni Kathedrali 100 dénárt.

1457.

Könyvek kötéséért a régi harangozónak 4 dénárt. Könyvkötésért 70 dénárt.

1480.

[Sztropkói] György pergamenista [másutt permitter] elnyerte a polgárjogot. [Ugyanez mint scriptor és litteratus is szerepel.]

1472.

János mesternek a könyvek korrektúrájéért 1 forintot.

1479.

A lakatosnak a könyvtár számára készített két lánc fejében adtam 1 forintot.

1435.

Szent János [Bártfai ágostonrendi] kolostora tartozik a városnak 13 aranyforinttal ama legendáskönyvek fejében, melyeket eladtunk. Ennek fejében a város a kolostor pénzéből 4 forintot megkap abból az összegből, amit Froinkné [Froinkin] a templom kórusára hagyott.

Ábel Jenő: *A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története.* Bp. 1885. 4. kk.

15

HOMONNAI DRUGETH ISTVÁN²⁹⁴ LEVELE BÁRTFA TANÁCSÁHOZ
1466. január 28.

Bölcs és éleselméjű férfiak, kedvelt barátaink és szomszédaink!

Emlékezetetekbe hozzuk, amit az elmúlt évben már nektek megírtunk, hogy egy bizonyos, a ti városotokban lakó „Cathedralis scriptor”²⁹⁵ a kegyes emlékezetű Bálint papnak öt arannyal tartozott, mely öt aranyért Pál pap ugyanazon scriptorért jót állt, és hogy Pál pap igen sokszor ugyanazon öt forintért levelünkkel nálatok járt. Már azt mi nem tudjuk, hogy ez a scriptor, ki nálatok lakozik, az öt forintot kifizette-e, vagy sem; az örökös [?] pedig István klerikus, a kegyes emlékezetű Bálint pap testvérenek fia. Ezért elég jóindulatúan kérünk titeket arra, hogy levélben világosítsatok fel arra vonatkozólag, hogy ez a nálatok lakó scriptor az öt forintot megfizette-e, vagy nem? – Jeszenő várunkból, Mária tisztulásának ünnepe előtti kedden [jan. 28], az 1466. évben.

Ábel Jenő: *A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története.* Bp. 1885. 10. l.

²⁹⁴ Nagy Iván, a múlt század érdemes genealógusa Drugeth Istvánról csak ennyit mond: „unokaöccsével, Bertalannal a Hussiták kezébe került, 1459 táján szép sarc mellett kiszabadult...” (Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. II. Pest 1858. 401. l.) – A többiekéről, akik ebben az ügyben szerepelnek, közelebbit nem tudunk.

²⁹⁵ A „cathedralis” scriptorról a krakkói „Hús mesterség könyve” ezt mondja: „A másoló a betűvetésben tanult ember, kit ha kathedrálisnak mondanak, ügyeljen arra, hogy kifogástalanul [correcte] írjon, és hogy mit kell összeírni, és mit hozzáírni, gondosan nézzen utána...” Wattenbach. 479. Forrásszemelvények... Bp. 1957. 124. sz.)

16
EGY ANTIFÓNÁS²⁹⁶ KÖNYV MÁSOLTATÁSA
XV. század

1493.

A folyó évben a plébános úrnak és néhai Mager Péterné többi végrendeleti végrehajtójának a neki fizetendő adósságok fejében az antifonárium elkészítésére a Pünkösd előtti pénteken [máj. 24.] 8 forintot a harangozó által kell elküldeni,

ugyanerre a János nap utáni kedden [jún. 25.] Helbling Péter által 25 forintot,

ugyanerre a Nagyboldogasszony előtti kedden [aug. 13.] Gergely pap által 12 forintot,

Stzechel Mihály által a Gál nap előtti pénteken [okt. 11.] 5 forintot,

a bíró úr által az Erzsébet előtti pénteken [nov. 15.] 5 forintot.

Az ügyre vonatkozó kötelezvényt a plébános úrnál lehet megnézni.

1494.

A plébános úrnak az antifonárium számlájára, amit most másolnak, a Prokóp napja előtti pénteken [jún. 27.] a harangozó által 6 forintot –

ugyanarra a Tamás apostol előtti szerdán [dec. 17.] 2 forintot –

Mager Péter házadójának visszatérítéséből 2 forintot –

1495.

Boldizsár katedrális scriptor részére az antifonárium számlájára a Karácsony utáni vasárnap [dec. 27.] 12 forintot –

ugyanannak Fülöp és Jakab ünnepén [máj. 1.] 12 forintot –

ugyanannak az Áldozócsütörtök utáni pénteken [máj. 29.) 10 forintot –

a plébánosnak a kapsokért és a mondott antifonárium kötéséért stb. az Orbán előtti pénteken [máj. 22.] 8 forintot –

– a nevezett Boldizsárnak a mondott antifónás könyvért az Úrnapja előtti kedden [jún. 16.] 6 forintotadtunk.

Mindezekről lássák a kötelezvényeket a plébános úrnál.

Ábel Jenő: A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története. Bp. 1885. 42-43. l.

17
BOLDIZSÁR SCRIPTOR LEVELE BÁRTFA TANÁCSÁHOZ²⁹⁷
Eperjes, 1494. december 16.

Bölcs és körültekintő uraim. A plébános úr, mint értesültem, azt kívánja, hogy itt, Bártfa városában lássam el hangjegyekkel azt az antifonáriumot²⁹⁸, amit kegyelmetek és kegyelmetek

²⁹⁶ *Antifónás könyv* – 1. az 1. szemelvény 5. jegyzetét.

²⁹⁷ A levélből kiderül, hogy a scriptor korántsem egyszerű másoló-mesterember, hanem olyan valaki, aki a másolandó szöveggel és dallammal is kritikával és hozzáértéssel foglalkozik.

²⁹⁸ *Antifonárium* – 1. az 1. szemelvény 5. jegyzetét.

egyháza számára másoltam. De ugyan mit használnék azzal kegyelmeteknek, ha azt itt, kegyelmeteknél látnám el hangjegyekkel? Kegyelmetek egyházának másolható példányai, az antifonáriumok ugyanis hibásak, és nem kifogástalanok, amint láttam, és tudom is. De tudja Anfra András jegyző úr és Paulus Cepszer úr is,²⁹⁹ hogy azok a könyvek javítva nincsenek. Ezért nem tudom, mi haszon lenne abból, ha ott raknám fel a hangjegyeket? Itt, Eperjesen viszont jó példányok vannak, és különféle „históriák” [zsolozsmák], melyek a ti könyveitekben nincsenek meg, de főként nincs, amiből dallamukat lejegyezhetném. Különbben a szentekről szóló téli részt már teljesen, a de tempore³⁰⁰ nagyobbik részét pedig hangjegyekkel szintén elláttam. Ne gondolják kegyelmetek, hogy azért, mert nem kegyelmeteknél írom a hangjegyeket, nem dolgozom szorgalmasan. Tudják meg uraságtok, hogy nagyon is serényen dolgozom. Ezért kérem is uraságtokat, hogy pénz nélkül engem ne hagyjatok. Tartozom ugyanis a festőnek az illuminálásért, a pergamenért, és még sok mindenre van szükségem, hogy végére juthassak. Ezért uraságtok semmit ne kételkedjék, hogy Isten segítségével farsang előtt uraságtoknak mindkét kötetet bemutatom, ha a pénz hiánya nem késleltet. Nem zaklattam volna uraságtokat, de Isten a tudója, hogy a magam képességéből ezeket kielégíteni nem tudom.

Kelt Eperjesen, a Luca nap utáni kedden [dec. 16.], az Úr 1494. évében.

Boldizsár, kegyelmetek szolgálja

Ábel Jenő: A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története. Bp. 1885. 46. l.

Mohács után

18

GYÖNGYÖSI GERGELY PÁLOS KRÓNIKÁJÁBÓL³⁰¹ 1520-1527

[1515 körül.]... Határozatba ment, hogy rendünkből egy testvér se oktasson világi személyt vagy fogadalmat nem tett testvért másolni, illuminálni vagy orgonálni, mert, mint tapasztalásból tudjuk, az ilyenek által szokott sok botrány bekövetkezni...³⁰²

[A mohácsi vész után.]... E veszedelemben rendünk sok monostora elpusztult. Mert a remeteszerzetnek Magyarországon igen szép főmonostorát és főhelyét, melyet Budán felül [a Hárshegy oldalán] Szent Lőrinc tiszteletére alapítottak,³⁰³ ez egész országnak gyönyörűséges vigasságát, teljesen elpusztították. Az egyházban a szépséges táblaképeket, a nagy költséggel készített, csodálatos kórust, a kitűnő orgonát és mást tüzzel pusztítottak el, s a szentély teteje beszakadt... Tíz napig tanyáztak a monostorban, és ezalatt minden szögletet, minden rejtkehelyet átkutattak, felástak, romboltak. Sehol annyira nem dühöngtek, mint ebben a monostorban. Úgy látszik, ez a monostor a világ végezetéig sem fog többé előbbi állapotába visszakerülni... A könyvtárban [Librariában] ezer forint ára könyv égett el...

Vitae Fratrum Heremitarum, 1520-27. Kézirat az Egyetemi Könyvtárban. Ab. 151, 151 c.

²⁹⁹ A városi jegyző és a másik polgár, az egyháziak, világiak számára közös ismeretanyagot nyújtó klerikus iskolázáson mentek át, így tudtak véleményt mondani a bártfai antifónás könyvek megbízhatóságáról.

³⁰⁰ *De tempore* – a zsolozsmáskönyveknek az a része, amely a vasárnapokra és nagyobb ünnepekre s a hozzájuk tartozó hétköznapokra rendelt szövegeket tartalmazza.

³⁰¹ A magyar pálos kolostorok kéziratosságának utolsó korszakáról számolnak be a fenti szemelvények.

³⁰² A rendi nagygyűlés nyilván azért határozott így, meri a másolni, illuminálni, orgonálni tanuló világiak jövőmenése a kolostor rendjét zavarta.

³⁰³ 1310-ben Lőrinc pálos tartományfőnök alapította. (Zákonyi M.: A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor története. Századok, 1911. 180. l.)

B) A MAGYARORSZÁGI HUMANIZMUS

Mátyás és humanistái

19

VESPASIANO DA BISTICCI HÁROM MAGYAR
HUMANISTA KÖNYVTÁRÁRÓL³⁰⁴

XV. század

Vitéz János

„Az esztergomi érsek, aki szláv volt.”³⁰⁵

„Messer Giovanni” esztergomi érsek volt, nemzetiségére nézve pedig szláv. Mind a hét szabad művészetben igen tanult ember, és igen nagy teológus. Ismerte a teológiát: mind a régiekét, mind pedig a spekulatív teológiát. Ebben az országban mielőtt az érseki méltóságra emelkedett volna, sok más méltóságot töltött már be, minthogy a nép előtt egyetemlegesen kegyben állott.³⁰⁶ Annyira így volt ez, hogy azt tehetett az országgal, amit éppen akart. Amikor László király Csehországban volt, különféle viszályok és szóváltások támadtak Cilli grófja³⁰⁷ és János vajda fia³⁰⁸ között, annyira, hogy fegyvert ragadtak, és Cilli grófját megölte János vajda fia. Amikor ezt meghallotta a király, nagyon felháborodott, elfogatta, és a nyilvánosság előtt fejet vétette. Börtönre vetette Mátyást, aki ez idő szerint a király. Közbejött azonban, hogy László királyt megmérgezték Csehországban,³⁰⁹ és ott meg is halt. Mátyást kihozták a fogságból, és Magyarországra ment. Az érsek segítségével és tekintélyével az egyházi és világi urak királynak kiáltották ki. Azt is el lehet mondani, hogy közszájon forgott: az érsek készítette az urakat és a népet arra, hogy királynak kiáltsák, ama tekintély erejében, mellyel előttük állott. Ez ifjabb testvér mennyire különbözik amaz elsőtől. Az egyik testvérnek levágták a fejét, a másik meg börtönben volt, és király lett belőle, és mindez, mint ahogyan mondtam, az érsek tekintélye által történt.³¹⁰

Ámde a nagy jótéteményekért hálátlansággal szoktak fizetni. Midőn a király e méltóságra jutott, melyre sohasem gondolt, és megértvén azt, hogy az érsek igen bölcs ember, az ország egész kormányzását az érsek kezébe helyezte annyira, hogy semmit sem cselekedett az ő megkérdezése vagy tanácsa nélkül. Olyannyira bízott benne, hogy ritkán történt meg az, hogy

³⁰⁴ *Vespasiano da Bisticci* – Firenze legnagyobb másolóműhelyének tulajdonosa. Kétszáz másolóval is dolgoztatott, főként a Mediciek számára. A humanizmus korának bibliofíliáját főként az ő műhelyének termékeiből ismerhetjük meg. Bisticci, maga is humanista, műhelyének munkássága révén az előkelő és gazdag humanisták egész sorával ismerkedett meg Európa minden részéből. E személyes kapcsolatok szolgáltatták az anyagot a rövid jellemrajzoknak ahhoz a nagy gyűjteményéhez, amelyet kortársairól és ügyfeleiről *Vite di nomini illustri del secolo XV. (A XV. sz. kiváló embereinek életrajzai)* címen hagyott az utókorra.

³⁰⁵ *Vitéz Jánost* (1108 k.-1472) – szlávnak mondja Bisticci, mert Vitéz, mint Janus Pannonius is, Szlavóniából származott. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ekkoriban a Drávántúl még jelentős számú magyar kismanesség élt (ebből eredhetett Vitéz családja), a nemzetiségi (*natio* vagy *natione*) pedig még ekkor csupán az „illetőséget”, a származás helyét jelenti.

³⁰⁶ Hunyadi János befolyására nyerte el a váradi prépostságot, majd püspökséget. A váradi püspöki székből emelkedett a prímásérseki méltóságba. Hunyadi a kancellária vezetését is rábízta, bár kancellári vagy alkancellári címet nem viselt.

³⁰⁷ Cillei Ulrik, a király nagybátyja.

³⁰⁸ Hunyadi László.

³⁰⁹ V. László Prágában 1456 novemberében halt meg. Megmérgeztetése nincs eléggé bizonyítva.

³¹⁰ Mátyás választása valóban Vitéz János és Szilágyi Mihály céltudatos és eléggé kíméletlen fellépésének eredménye Bonfini szerint is.

a király fel ne kereste volna őt, vagy az érsek a királyhoz ne ment volna. Ha valaki a királynál valamit el akart érni, az érsek közbenjárására bízta azt.

Ennek az érseknek minden cselekedete az erényesség gyakorlására irányult, olyan ember volt, aki Istent félte és lelkiismerete jó volt.

Az első dolgok közé tartozik, amihez hozzáfogott, hogy egy igen szép könyvtárat³¹¹ rendezett be, és azt akarta, hogy abban mindenféle tudományághoz tartozó könyv meglegyen, és ezeket Itáliában és Itálián kívül kerestette össze. És sok könyvet, amit megszerezni nem lehetett, Firenzében másoltatott le, s a költségekkel nem törődve, csupán arra ügyelt, hogy szépek és javított szövegűek³¹² legyenek. Hazája értékét emelte azzal, hogy minden könyvet meghozatott oda, amit csak meg lehet lelteni, eredeti műveket csakúgy, mint fordításokat. Kevés olyan könyv volt latin nyelven, ami neki meg ne lett volna.

És ez nem elég. Ifjakat küldött Itáliába, hogy költségén ott tanuljanak, ellátta őket könyvekkel és pénzzel, és mindazzal, amire szükségük volt. És nem csupán azt akarta, hogy a latin irodalomban legyenek járatosak, hanem hogy a görögöt is megismerjék.

Ezek között küldötte Ferrarába Garino³¹³ iskolájába János urat, a pécsi püspököt [Janus Pannoniust], aki igen járatos volt a görögben és latinban, és kiválóan tudott fogalmazni, mert járatos volt a versszerzésben és a prózai fogalmazásban. Egyike volt a legkiválóbb embereknek, akik e dologban valaha is tevékenykedtek, de általában mindenben kiváló volt, mint ahogyan erről majd az életrajzában szó lesz.

De még ez sem elég. Egy kitűnő iskolát rendezett be Budán, és elhozatta oda a legtudósabb embereket, kik Itáliában találhatók voltak, nem törődve azzal, hogy mit kell nekik fizetnie. És azt akarta, hogy ott minden tudományágot adjanak elő. Festőket, szobrászokat és fadarabokat is hozatott, és más mesterembereket is, csaknem valamennyi mesterségből, azért, hogy hazája hírét ezzel is növelje, amennyire csak lehetséges, mert hiszen az ő koráig nagy sötétségben volt az. És miután mindezen kiváló dolgokat méltóképpen elrendezte, és háza telve volt különlegesen értékes emberekkel, a legnagyobb rend honolt ott, és a szokások nagy ékessége. Vallásossággal telve voltak mindenek, mert hiszen az érsek mindenféle erényes cselekedetekkel foglalkozott, és kerülte a bűnt.

Dicséretre méltó életmódja, tudománya és életének érinthetlensége miatt uraságának híre nem csupán az országban terjedt el, hanem egész Itáliában. Különösen a római udvarban volt igen nagy becsületben, olyannyira, hogy kardinális lett volna belőle, kétség nélkül erénye miatt, ha életben marad.

[Ezután a Mátyás elleni összeesküvésről van szó, melybe tudvalevőleg Vitéz János is bekeveredett, és arról, hogy a király egykori nevelőjét, az esztergomi érseket először a primási palotában őriztette. Röviden leírja az esztergomi érsek rezidenciáját:]

A legtöbb püspök jól megerősített várkastélyban lakik, amelyet biztonságos voltukért igen sokra tartanak. Ennek az érseknek Esztergomban volt egy vára, mely a világon egyike volt a legszebbeknek, ellátva mindennel, ami védelmére szükséges. Nagy részben átalakította, és igen szép szobákat rendezett ott be. Egyebek között egy kiváló könyvtárat is létesített, és ebben a várban őriztette minden vagyonát...

[Bisticci a továbbiakban Vitéz visegrádi fogságával és halálával foglalkozik.]

³¹¹ Vitéz könyvtáráról l. Fraknói tanulmányait a Magyar Könyvszemle 1878-1880. évfolyamaiban.

³¹² Vitéz maga is foglalkozott szövegjavítással. A budapesti Egyetemi Könyvtár több kódexében láthatók pirosintás széljegyzetei és Jo Ar (Johannes Archiepiscopus – János érsek) aláírása

³¹³ Garino vagy Guarino (1370-1460) – az olasz humanizmus nagy nemzedékének nevelője, Ferrarában tartotta előadásait, amelyeket Európa minden részéből látogattak.

„A pécsi püspök, szláv nemzetiségű.”

Messer Giovanni, a pécsi püspök, az esztergomi érsek unokaöccse volt, nemzetiségét tekintve szláv. Az esztergomi érsek, mivel ez az unokaöccse nem volt nagyon gazdag, saját költségén taníttatta Ferrarában, Garino felügyelete alatt. Remek megjelenésű ifjú volt, és csodálatos viselkedésű és erkölcsű, hallatlan virtusával tűnt ki mások közül, kik vele voltak Ferrarában iskolán. Olyannyira csodálták életét és erkölcsét, hogy nem akadt senki, ki ne bámulta volna azokat. Távol volt minden vétektől, és minden erénnyel teljes. Nemcsak a hegyeken túlról nem jött még ilyen soha Itáliába, de az ő korában lévő itáliai sem akadt hozzá hasonló. Már ami erkölcsét illeti, az volt a híre, hogy ártatlan maradt.

Idő jártával csodálatos haladást tett a latin és a görög ismeretében, soha egy órát sem vesztegetett el. Bámulatos szellemi képességei voltak, és igen alkalmas mind a prózára, mind a versre, de a verselésben igen nagy könnyedséggel rendelkezett. Olyan híre volt erényének, hogy nem csupán ebben az iskolában, de egész Itáliában sem beszéltek másról, mint erről az ifjúról. A legtöbb hegyentúli nem nagyon értelmes. Ő azonban különbnek mutatkozott nemcsak a hegyentúliaknál, de még itáliai sem akadt, aki képességeihez közeljárt volna...

Egy hozzá méltó könyvtárat akarván létesíteni, megvásárolta Rómában mindazon könyveket, amikhez csak hozzájuthatott, mind görögöket, mind latinokat, minden tudományból. Amikor Firenzébe érkezett, hasonlóképpen összevásároltatta a görög és latin könyveket, amikhez hozzájuthatott, nem törődve azzal, hogy mibe kerülnek, mert igen bőkezű volt. Amikor pedig elutazott, néhány száz forintot hagyott, hogy elkészítsék számára azokat a latin és görög könyveket, amelyek neki még hiányoztak. De még ha úton volt is, mindenkor, hacsak ideje volt rá, miután a zsolozsmát elvégezte, szüntelenül könyv volt a kezében, és olvasott.

Egy napon az történt, hogy a platonikus Plotinoszt³¹⁵ vette kézbe, és egy íróasztalhoz ülve, elkezdett olvasni. És annyira megfeledkezett mindenről, lévén olvasmányának tárgya nehéz, hogy így maradt mintegy három óra hosszáig anélkül, hogy megmozdult volna. De még fejét sem emelte fel a könyvről, nem úgy, mint a hegyentúliak, akik többnyire a nehéz dolgokra alkalmatlanok, hanem úgy, mintha Athénben nevelkedett volna, Szokratész felügyelete alatt.

Midőn ebből az elragadtatásából némileg magához tért, hozzám fordult, és ezt mondotta: „Ha akarjátok tudni, hogy mivel foglalkozik a pécsi püspök Magyarországon, tudjátok meg, hogy a platonikus Plotinoszt fordítja, püspökségének dolgaival törődik, és semmi mással.” Miután Firenzében megrendelte azt, amit a maga számára elkészíttetni akart, elutazott, és Ferrarába igyekezett, s ott is minden könyvet, amit csak talált, megvásárolt. Hasonlóképpen cselekedett Velencében is. Így azután azzal, amit a maga számára másoltatott, és amit megvásárolt, püspöki palotájában egy igen kiváló könyvtárat rendezett be. Minden idejét illendő dolgokkal töltötte, vagy olvasott, vagy tudós emberekkel társalkodott. Más dolgokban nem lelte örömet, sem az öltözködésben, sem haszontalan dolgokról fecsegésben, vagy hogy idejét vesztegesse, hanem azt inkább ama cselekedetekkel töltötte.

Miután Rómából Magyarországra visszatért, a király és az urak nagy tisztességben részesítették azért, amit a római udvarban őfelsége dicsősége és érdeke tekintetében, valamint a keresztény vallás javára elért. Ha a királynak követet kellett küldenie a császárhoz vagy más

³¹⁴ *Csezmicei János*, kit Janus Pannonius néven ismerünk, Vitéz János unokaöccse (anyja Vitéz Borbála), 1434-ben született és 1472-ben halt meg pécsi püspökként. 1447-től 1454-ig tartózkodott Ferrarában, Guarino iskolájában. 1459-ben lett pécsi püspök.

³¹⁵ *Plotinosz* – a legjelentősebb újplatonikus volt, annak az irányzatnak legkiválóbb képviselője, mely a II. században felelevenítette Platón tanait. Egyiptomban született 204-ben és meghalt Itáliában 270-ben. Tanításait a XV. századi humanisták ideológiájuk kialakításában használták fel. A magyar humanizmus és a platonizmus kapcsolatainak hatásáról a Corvina alapítására a bevezetőben szövegtünk.

fejedelemhez, mindig a pécsi püspököt küldötték. Ha pedig a török ellen kellett indulni, a püspök az elsők között volt hadinépével, melyet köteles volt tartani. Ily módon élván Magyarországon, püspöksége számára görög és latin nyelvű, igen kiváló könyvtárat létesített, melyben minden tudomány képviselve volt: a teológia, a filozófia, a világi és kánonjog.

[A továbbiakban a Vitéz-féle összeesküvésről és Janus Pannonius haláláról beszél.]

*A kalocsai püspök*³¹⁶
(Hando György kalocsai érsek)

Messer Giorgio kalocsai püspök magyar nemzetiségű volt, és az esztergomi érsek neveltette őt. Már ifjan Padovába küldötte, hogy a világi és az egyházi jogban folytasson tanulmányokat. Mind az egyik, mind a másik tudományban különleges módon kitűnt. Padovában lett doktor, és azután visszatért Magyarországra. Igen bölcs ember volt, és azzal, amit Padovában megtanult, valóban minden dologban egyetemlegesen járatos volt. Ily tulajdonságokkal tért vissza Magyarországra, az esztergomi érsek házanépe közé került, és ezzel az urasággal igen szoros viszonyban volt. Mikor pedig a pécsi püspök követként Rómába jött, társaságában volt György úr is, és igen nagy tekintélyre tett szert, mert sok dicséretre méltó tulajdonsággal rendelkező ember volt. Bár az érsek háznépéhez tartozott, abban a felfordulásban, ami bekövetkezett, György mester, lévén igen óvatos és okos ember, úgy viselkedett, hogy ámbár a király elméjében némi gyanú merült fel vele szemben, mégis elérte azt – mert igen nagy okosságú volt –, hogy a király udvarába nálánál sem bölcsőbb, sem tudósabb férfi nem akadt, és kénytelen volt őt igénybevenni.

[Ezután különböző követségeiről van szó: miként járt követségben a császárnál és Itália nagyobb köztársaságaiban, Velencében és Firenzében.]

Mikor ezekben az ügyekben Rómában tartózkodott György mester, Magyarországból levelet kapott, hogy menjen Nápolyba, és Ferdinánd királlyal folytasson tárgyalásokat leányának Magyarország királyával kötendő házasságáról. Itt nagy tisztességben részesítették. És miután nem sok ideig tárgyalt erről, okosságával és szellemének alkalmatosságával e házasságot létre is hozta. Ezt befejezván, Firenzébe jött, s több mint háromezer forintért könyveket vásárolt, hogy könyvtárat létesítsen Pécsen, melynek prépostsága az ő birtokában volt.

Azután, hogy a király reá bízta a Kancelláriát,³¹⁷ minden dolog az ő kezén ment át, véghezvitte azt, amit a hozzá hasonló emberek közül csak kevesen cselekedtek. Először is abban az egyházban, ahol prépost volt, egy igen illendő kápolnát alapított, és ennek annyi jövedelmet biztosított, hogy szándéka szerint, minden reggel négy misét kellett mondani, és évenként bizonyos ünnepeket ülni. A jövedelem oly nagy volt, hogy a kápolna semmiben hiányt nem szenvedhetett, és ugyanezen egyházban egy igen szép könyvtárat³¹⁸ is rendezett be, melyben mindenféle tudományszak könyveit helyezte el. Több mint háromszáz kötetet gyűjtött össze, hogy berendezze a helyiséget számukra. E könyvtár fölé egy papot rendelt jó jövedelemmel, hogy gondozza a könyveket, és a könyvtárat mindennap kinyissa és becsukja.

³¹⁶ Hando vagy Hasznos György – 1479-1480 között volt kalocsai érsek. Viszont hosszú időt töltött a pécsi székesegyház káptalanjának préposti székében. Könyvtáralapítása is ezért történt Pécsen, és nem élete utolsó két évére terjedő érsekségének székhelyén.

³¹⁷ Az ún. kisebb kancelláriát vezette, mely a külügyeket intézte, és a királyi titkos pecsét alatt elküldendő, bizalmas jellegű külpolitikai levelezést végezte. Ezért emlegeti Bisticci Hando követjárásait, és azt, hogy a titkos pecsét őre volt.

³¹⁸ A könyvtár is a kápolna helyiségében volt, ami még a korábbi középkori szokások továbbélésére mutat; de lehet, hogy abban a préposti házban, amelyet a barokk ráépítés alatt a legutóbbi években találtak meg.

De azt is akarta, hogy az egyház el legyen látva különféle díszruhákkal, énekeskönyvekkel, bibliákkal, homíliai könyvekkel és passionáriumokkal és más hasonló könyvekkel,³¹⁹ melyek egy templomba szükségesek. Azt akarta továbbá, hogy az a pénz, ami neki ettől az egyháztól jár, ugyanezen egyház szükségleteire fordíttassék, de még annál is több, mivel mindazt, amit mint a titkos pecsét őre keresett, erre a könyvtárra fordította.

Vespasiano da Bisticci: Vite di nomini illustri del secolo XV. Paolo d'Ancona – Erhard Aeschlimann kiad. Milano 1951. 169-172, 173-178, 178-182. l.

20
A FIRENZEI NALDO NALDI³²⁰ LEVELE CORVIN MÁTYÁSHOZ
A KIRÁLYI KÖNYVTÁR DICSÉRETÉRŐL
XV. század

I. Minthogy neved híre, Felséges Mátyás, egész Itáliát annyira bejárta, hogy még Firenze városát is meghódította: és mindenki a Te hatalmas és fényességes erényeidről beszél, irántad és királyi erényeid iránti szeretetből azon kezdtem gondolkodni, hogyan adhatnám tudtadra, milyen lelkülettel viseltetek irányodban, és melyik irodalmi műfaj szólaltathatná meg legméltóbbképpen a Te békében és háborúban véghezvitt tetteidet. Hogy egyedül általam is teljességgel megértsd: városunk valamennyi polgára mennyire tisztel és becsül Téged, és hogy régebbi és mostani tetteidért bámulva mily nagyra tart. Mikor tehát Taddeo Ugoletti³²¹ hozzánk küldted, hogy a királyi könyvtár részére készült könyvek elszállítását intézze, és amikor ő Rólad, a legbölcsebb királyról, isteni erényedről sokak hallatára, sokak jelenlétében szólt, hihetetlen vágy lángolt fel bennem, hogy mindazokat, melyeket Rólad mindenek dicséretére és mindenek hírére méltó dolgokat emlegetett, hősi énekekben megírdam. Ez a költői forma látszik ugyanis leginkább illőnek a Te tetteidhez, melyeket nagy okossággal és igen nagy lelki nagysággal vittél véghez.

II. Ámde midőn ama hatalmas dolgoknak, melyeket békében és háborúban nem kisebb bölcsességgel, mint szerencsével cselekedtél, hallatlan, hihetetlen és csaknem végtelen sokasága tárult elénk, azon kényszerültünk töprengeni, honnan is kezdjük el voltaképpen. Mivel pedig a döntésre magunk elégtelenek voltunk, műzsáinkhoz menekültünk, kiknek tanácsára és komoly intelmére szépséges tetteidből azokat választottuk előadásra, melyek a béke műveihez tartoznak. Nem mintha könnyebb dolgok lennének azok, melyeket béke idején vittél végbe, hanem mert alkalmasabbaknak és hozzánk közelebb állóknak gondoltuk ezeket. Harci dicsőséged ugyanis a műzsák oly temérdeknek és nagyoknak mutatták, hogy mindannak megéneklésére a mi tehetségünk csekély, melyet parancsod szerint egyébként is a könyvek javíthatására kell fordítanunk. A harcokban viselt dolgaid különösképpen oly nagyok és dicsőségesek, hogy azok méltó pompával való megéneklésére a mienkénél sokkal műveltebb, naponkénti gyakorlással finomra csiszolt elmére van szükség.

III. Ez okból, nehogy a Pieridák³²² igen komoly intelmeit semmibe vegyem, még leginkább azon a véleményen voltunk, hogy a béke műveit, melyek a zavartalan nyugalomhoz szükségesek, fogjuk megverselni. Mégpedig azzal a feltett szándékkal, hogy mindabból, amit a Te

³¹⁹ Ezekről l. az 1. szemelvény 15. 18. jegyzetét.

³²⁰ *Naldo Naldi* firenzei humanista († 1510 k.) – Mátyás megbízottja volt Firenzében. Az ottani könyvmásoló műhelyekben rendeltette meg a király részére leírandó és díszítendő kódexeket. – Levele, azonkívül, hogy képet ad Mátyás könyvtáráról, kora dagályos levélstílusát is példázza.

³²¹ *Taddeo Ugoletti* – Naldi barátja. Mátyás udvarában élő humanista.

³²² *Pieridák* – Emathia királyának, Pierosznak kilenc lánya, kik az antik monda szerint a műzsákkal versenyre keltek, de azok legyőztek és madarakká változtatták őket.

határozott bölcsességed a békés dolgokban véghezvitt, semmit el ne hagyjunk. Mert amint már mondtam, bizonyos, hogy életed valamennyi tettét a Benned tündöklő isteni bölcsesség vitte végbe. Hiszen olvastad Platónnál³²³ azt az isteni mondást, hogy boldogok az államok, melyeknek fejedelmei vagy maguk is bölcselkednek, vagy azokat, kik filozófusokká lettek, különösen kedvelik. Márpedig Te elmédet és lelkedet minden jó művészet tudnivalóival annyira kiművelted, hogy nem csupán a legtanultabb király lettél, de valami végtelen szeretettel fordultál mindazok felé, kik valamely tudományban kitűntek. Ezért nem csupán boldognak és szerencsésnek mondhatók azok a tartományok, melyek királyukhoz fordulhatnak, hanem a legboldogabbnak és a legszerencsésebbnek kell tartaniok magukat, hogy általad, a legbölcsebb király által, oly vitézen, oly szentül, oly bölcsen, oly vallásosan kormányoztatnak. Mert általad két dolgot bőségesen elnyertek: egyrészt, hogy valamennyi most élő vagy egykor élt királynál bölcsőbb vagy; másrészt, hogy a tudósokat, bárhol vannak is, oly nagy rokonszenvvel és jóakarattal övezed, hogy azok egyhangúlag Téged nem csupán második Augustusként vagy macedóniai Sándorként üdvözölnek, hanem mindkettőt Benned, a Te mindenkinek megnyílt mérhetetlen kegyességében, hallatlan bőkezűségében, királyi nagyszerűségében könnyedén felismerik. Ó, csodálatos bölcsesség, mely méltó arra, hogy minden nép, idő, évszázad dicsérettel hirdessen és ünnepeljen!

IV. Mikor meg isteni képességgel átláttad, hogy hárman sokkal könnyebben megadhatják azt, amit polgáraid és népeid boldogságukhoz még kívántak: királynét vettél magad mellé, aki isteni és emberi jótulajdonságokkal annyira teljes, hogy Corneliának, a Gracchusok anyjának³²⁴ és valamennyi Szibillának³²⁵ a dicsőségét könnyedén elhomályosítja. Őt tehát, teljesen egyenrangú félként, a kormányzásban társul magadhoz vetted, hogy a birodalom ügyeinek intézésében tanácsát vagy okosságát soha ne nélkülözd. Így tapasztalhattad magad is, hogy feleséged minden királyné között a legbölcsebb; nemcsak azok közt, kik most vannak, hanem azok között is, kik valaha léteztek. Mikor tehát úgy láttad, hogy a házastársat illetően minden vágyad teljesült, hátra volt még egy dolog, s ha ezt is sikerre viszed, mindannak, amit országod sorsának alakítására magadban nagy bölcsességgel kigondoltál, kiteljesülését szemlélheted. Hogy tehát János fiadból mi sem hiányozzék, ami az igen bölcs király sajátja, elrendeltem, hogy mindazt, amit Te magad valaha tanultál, arra alkalmas mesterek és doktorok segítségével ő is megtanulja. Ez a Te bölcs terved a szerencsétől segítve nem is akárhogyan vált valóvá. Midőn ugyanis Taddeo Ugoletti Hozzátok ment, a szerencse adta kezébe a jó megoldást, mellyel ama dolognak terveidnél is sokkal könnyebben végére járhatsz. Különösen azért, mert ennek az embernek a tanultságához valóban arany erkölcsök járulnak, és ezek ily nagy király fiának neveléséhez nem kevésbé megkívántatnak, mint a tudományokban való jártasság. A királyoknak ugyanis, azok, akik most vannak, és azok is, akik még lesznek, egyéb emberek előtt példaként kell állniok, hogy az alattvalók bennük lássák, mi az, ami virtus, mi az, amit dicsérettel utánozhatnak. Joggal választottad e férfiút a királyi sarj mesterévé és tanítójává...

V. Midőn tehát e három dolgot, melyen magadban sokat gondolkodtál, véghezvitted: azaz, miután magadat és édes fiadat, Jánost, a jó művészetekkel kiművelted, és midőn szellem és erkölcs dolgában Hozzád nem méltatlan királynét is vettél magad mellé, a hatalmad alatt élő népek akkor ismerték fel az utat, mely a boldogsághoz vezet...

³²³ Platón ezt a nézetét a Politeia (Köztársaság) és a Nómoi (Törvények) c. munkájában fejti ki: 3: 24, ill. 5: 11-12.

³²⁴ *Cornelia* – Scipio Africanus római hadvezér leánya, Tiberius Sempronius Gracchus felesége és a Gracchusok (az ifjabb Tiberius Sempronius és Gaius Sempronius) anyja. A római matrónák példaképe. Fiai, akik patricius származásúak voltak, a nép felkelésében a plebejusok oldalára álltak a szenátusi nemességgel szemben, s a küzdelemben életüket veszítették.

³²⁵ *Szibillának* azokat a nagytekintélyű jósnőket nevezték, akik Görögországban, Szamosz szigetén és a peloponnészoszi Delphoiban, Itáliában pedig Cumaeben és Tiburban éltek, és nemzedékről nemzedékre továbbadták az ókori köztudatban nagyra tartott jóstehetségüket.

VI. Mivel azonban a bölcsek, mielőtt valamibe kezdenének, sokat és gyakorta gondolkodnak terveiken, azután gondolataik nagyszerűségét mindaz, ami – azok eredményeként – szemünk elé tárul, nyilván mutatja. A nagy bölcsek példájára, Felséges Mátyás, hihetetlen, mily sokat töprengtél azon, hogy mit tegyél. S azután, hogy hosszasan eltervezted a teendőket, hihetetlen bőkezűséggel fordultál a legtanultabb emberek felé, hogy alattvalóidnak, nemzeteidnek és népeidnek mi sem hiányozzék, ami boldogságuk beteljesedéséhez leginkább szükséges. Így azután nem csupán királyi házad telt meg tudósokkal... hanem megnyerted magadnak mindazokat, kik a földkerekségen bárhol találhatóak. Oly nagy királyi kegyességgel, oly sok és gazdag ajándékkal halmoztad el őket, hogy mindeneket hátrahagyva, Hozzád sietnek, hogy Téged, mint második Nagy Sándort vagy Augustus császárt üdvözöljenek. Ha pedig ezt történetesen valami akadály miatt nem tehetik, irántad és királyi erényeid iránti oly nagy szeretet tölti el őket, hogy szerelmesek módjára Rólad és cselekedeteidről vagy az emberek gyülekezetében naponként beszélnek, vagy sokat írnak...

VII. De nem is csak ezzel az egy dologgal bizonyítottad, nagy bölcsességű Király, hogy mily szép és mily jó terveket forgattál elmédben, hanem még sok mással is. Mert nem annyira az okosabbaknak, mint inkább a népnek és a tömegnek tetszésére építetted a halhatatlan Istennek szentelt templomokat, melyekben az égiek emlékezetét méltóképpen ünneplik... Hogy a királyi palotáról ne is szóljak, amit oly sok arannyal ékesítettél fel, hogy a most élő királyok lakóhelyeit játszva túlszárnyalják... Csupán azt állítjuk, hogy palotádban nincs díszesebb hely, mint a királyi ház ama része, ahol azoknak könyveit helyezték el, kik tudományuk, tehetségük által e földi életben másokat felülmúltak. Hogy ezt Te megalkottad, nem annyira gazdagságodnak és királyi bőkezűségednek, mint kitűnő szellemednek és nagy elmédnek köszönhető. Megértetted ugyanis, hogy a halhatatlan Isten az embernek nagyobb, kiválóbbat, hasznosabbat semmit nem adott, mint a bölcsességet, mely Benned annyira ragyog. Ezért akartad, nagy bölcsességű Király, hogy királyi hajlékodban helyet kapjon a Bölcsesség szentélye is, és őt ott istennőként tiszteljük. És hogy ez királyi palotád más részeinél annyival kiválóbb és szebb legyen, amennyivel a bölcsesség felülmúl minden adományt és ajándékot, amit csak az égiek az embereknek juttattak.

Ezért tehát csodás mesterséggel igen díszes hármasszobrot készítettél, melyekre valamennyi tudományból a kiváló tudós férfiak műveit helyezték. Arannyal díszes bársonyból készített függönyöket tettek eléjük, hogy a rongálódástól s a portól a könyveket megoltalmazzák. A padozathoz közeli alsó részében pedig komoly művészettel készült szekrények voltak, melyekben azokat a köteteket rakták el, melyek a felső polcozatokon, nagy számuknál fogva, elhelyezhetők nem voltak. A terem közepére olyan háromlábú székeket állítottak, mint aminők Apollón templomában voltak. Ezek a legbölcsebb király házába nem kevésbé illenek, mint ahogyan Apollón templomában egykor illettek. Egyikük ugyanis a bölcsességet ajándékozó istenség volt, a másikuk pedig a bölcsesség őrzésével és tiszteletével érdemelte ki mindenki becsülését. Így a király és az istenség között csodálatos hasonlóság mutatkozik.

VIII. Miután azok számára, kik szellemükkel a tudományokban ékeskedtek, ilyen hajlékot készítettél, arra érzünk indítást, hogy felsoroljuk először a görög írókat, második helyen a latinokat, a harmadik helyen meg azokat, kik Krisztus vallását követték. És azután, hogy emlékezetem segítségével mindezeket előszámláltuk, megkísérlem, Felséges Király, érvekkel kimutatni, hogy a Te királyi könyvtárad a többiektől nem annyira könyvei nagy számában, mint inkább kiválóbb és jobb voltában különbözik. Mert hiszen a görög és latin könyvekhez, melyeket az antikvitás is már magáénak mondott, vallásunk könyvei járulnak, csaknem megszámlálhatatlanul sokan... A díszítésről, melyet könyvtáradban alkalmaztál, hallgatok. Ez oly nagy és kiváló, hogy senki ennél nagyszerűbbet nem hogy megalkotni, de még kigondolni sem képes...

Ez tehát a vége az éneknek is, melyet Rólad írtunk, és amit most Hozzád küldünk, s ha úgy találjuk, hogy ez, nagy bölcsességű, legnagyobb Király, tetszésedet megnyerte, hadi dicsőséged megéneklésére is felbátorodunk, hogy minden ember megértse: egészen a Corvinus-család dicsőségének ünneplésére adtam magam, mégpedig úgy, hogy egész képességemet, minden testi és lelki erőmet, egész életemet egyedül Neked ajánlom.³²⁶

Bél Mátyás: Notitia Hungariae III. Viennae Austriae 1737. Appendix. 595-600. l.

21

FIRENZEI LEVELEK MÁTYÁSHOZ³²⁷

XV. század

Philippus Valor firenzei polgár Mátyásnak, Pannónia felséges Királyának igen ajánlja magát

Midőn a mi platonikusunknál, Marsilio Ficinónál³²⁸ olvastam azt az előszót, melyet leveleinek harmadik és negyedik könyve elé írt (ezeket Felségednek ajánlotta), azt mondotta ott, hallotta, hogy három évvel ezelőtt Hozzád küldött könyvét útközben latrok rabolták el. Azon igyekeztem tehát, hogy ama könyveket újra lemásolják. Reméltem, hogy ezzel mind a mi Ficinónknak, mind pedig; királyi Felségednek szívességet leszek. Azonfelül, mikor olvastam ugyancsak önála Synesiusnak³²⁹, a platonikusnak a könyvét az álombeli jósjelekről, amit ő minap görögből latin nyelvre fordított, de amelynek még határozott címet nem adott, így szóltam hozzá: „Marsilio, igen nagy becsületére válnék e könyvnek, ha királynak szóló címzés ékesítené, és ezzel csekélységében is jelentősebbé tennéd.” Ő meg ezt mondotta: „Alkalmasan figyelmeztettél erre. mert nekem is éppen ez járt az eszemben. Legyen tehát ez a könyv királynak ajánlva.” Fogadd, kérlek, jó szívvel, Felséges Király, és olvasd szerencsésen a munkát, melyet Marsilio platóni műhelyéből küldünk. Egyben légy meggyőződve arról, hogy Valor családja Felségedet mindenkinél készségesebben szolgálja, és semmit sem óhajt forróbban, mint hogy királyi parancsaidnak engedelmeskedjék.

*Pannónia felséges, mindenkor győzhetetlen Királyának Philippus Valor
firenzei polgár boldogan ajánlja magát*

A szülők kötelessége az, hogy gyermekeikről nem csupán egy és más dologban, hanem mindenféleképpen gondoskodjanak. Ha pedig a szülők ezt meg nem tehetik, a hátramaradottak kötelessége, hogy erejükhöz képest ennek megfeleljenek. Mivel tehát a mi Marsilio Ficinónk nyolc szülöttet, azaz levelet hagyott reánk, és ezek közül csupán kettőt nevelt föl, vagyis küldött el Hozzád, a többit pedig elhanyagolta; ezért mindenki előtt rám maradt, hogy a többieket is kidolgozzam. Valamennyit egybegyűjtve szándékoztam Felséged színe elé bocsátani, hogy közülük egy se maradjon homályban, és valamennyi egyenlőképpen napfényre

³²⁶ L. Csapodi Csaba: Naldus Naldius hitelességének kérdése c. cikkét a Magyar Könyvszemle 1960. évi 3. számában.

³²⁷ A bevezetésben már szó volt arról, hogy a firenzei platonikusokkal kialakult kapcsolatok mennyiben hatottak Mátyás könyvtáralapítási és fejlesztési terveire. Ez a három rövid levél a szintén „platonikus” Filippo Valori gazdag firenzei polgár szavaival tesz bizonyosságot a király és a firenzei humanisták érdeklődésének azonosságáról.

³²⁸ *Marsilio Ficino* (1433-1490) – a firenzei újplatonisták vezére, megpróbált szintézist összehozni az egyház hivatalos, skolasztikus teológiájából és a platonikusok, helyesebben az újplatonikusok tanításából (*Theologia platonica*). Legfőbb törekvése a platóni alapokon nyugvó új, lényegében nem keresztény ideológiai rendszer megalkotása volt.

³²⁹ *Synesios* – Kyrenében született 375-ben, és mint Ptolemais püspöke halt meg 415-ben. A Plotinossal elindult újplatonista áramlat egyik utolsó jelentősebbje az itt említett mű.

kerüljön. Egyébként tervemet Marsilio is helyeselte. Ennek okáért maga Marsilio, és vele együtt Valor is, esdve kéri Felségedet, hogy Marsilio szülötteit – egykor övéit, most már a Tiedet – legalább szemügyre venni méltóztassál, és hadd láthassák meg, hogy valamennyiükre egyenlő gondot fordítottunk, midőn a királyi kegyelem fényességével valamennyiüket nyilván ékesebbé tettük.

*Philippus Valor firenzei polgár Pannónia felséges, mindenkor
győzhetetlen Királyának esedezve ajánlja magát*

Midőn a minap a mi Marsilio Ficinónk, a mi platonikusunk Theophrasztosz³³⁰ könyvét a lélekről nekem, mintegy lelke felének ajánlotta, én ez ajándékot minden egyébénél kedvesebbnek találtam, és azt kívántam, hogy másoknak is annyira kedvére legyen, mint nekem, akkor elhatároztam, hogy Felségednek küldöm. Esedezve kérek tehát, hogy mint gyakorta teszed, ezt is kegyes orcával megtekinteni méltóztassál. Mert remélem, hogy amint a kegyes tekintetű Apollón és Jupiter a halandó embereket fénnel és kegyvel elárasztja, úgy a királyi Felség is apollóni és jupiteri arca sugarával ezt az ajándékunkat minden olvasó számára dicsővé és kedvessé teszi. Marsilio Ficinót és az ő Valorját Felségednek igen melegen ajánlom.

Ábel-Hegedüs: Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Bp. 1903. 476-477. l.

22

BARTOLOMEO DELLA FONTE A CORVINA HÍRE ITÁLIÁBAN XV. század

Bartholomaeus Fontius³³¹ Corvin Mátyás királynak üdvözetét.

Hacsak nem kellett volna attól félnem, hogy azt a látszatot keltem, a magam dolgát emlegetve önmagamat magasztalom, már több ízben megírtam volna azt, amit mindenfelé és ide is visszatérve Felségedről, igaz és örökkétartó dicsérettel, el kell mondanom: hogy mily nagy igyekezettel és renddel emlegettem fel mindenki előtt Felséged nagylelkűségét, igazságosságát, bölcsességét, bőkezűségét. Mindenki szívesen hallgatta ezt, és dicséreteket hangoztatott. Mégis úgy véltem, hogy egy dolgot nem szabad elhallgatni, mégpedig azt, hogy az enyéim, kik Firenzéből valók, teljes lelkületükkel csüggenek Felségeden, nagy boldogságot, szerencsét kívánnak Neked, és Irántad való vonzalmukban sem kötelességeik, sem törekvéseik őket Itália bármely más hatalmassága felé nem fordítják. Serény és jó férfiak, és a leghelyesebb mesterségek igaz kívánói, velem együtt örökkétartó írásokkal törekednek ama könyvtár dicsőítésével Neved ünneplésére. Ez némely jeles férfiakat annyira felindított, hogy minálunk is Lorenzo Medici nemes görög és latin könyvtár létesítésére készül.

A szövegközlés alapja: Irodalomtörténeti Közlemények, 1902. 78-82. l.

³³⁰ *Theophrasztosz* (i. e. 390-290 k.) – először Platón, azután Arisztotelész filozófiájának híve. Mátyás könyvtárában megvolt Theophrasztosz legjelentősebb műve: „A növények természetéről”. (Jelenleg a Budapesti Egyetem Könyvtárában: Cod. lat. 1.)

³³¹ *Bartolomeo della Fonte* – kisebb jelentőségű firenzei humanista, Naldo Naldi barátja volt, majd Medici Lorenzónak – kinek könyvtáralapításáról itt beszél – udvarában élt, mint a Laurentiana kódexének javítója (correctora). Leveléből kiderül, hogy Mátyás könyvtára mennyire ismert és csodált lett még Itáliában is. Della Fonte biztosnak tekinthető értesülése szerint az olasz humanizmus máig meglévő és egyik legjelentősebb könyvtárát, az alapítójáról Laurentianának nevezett firenzei Medici-könyvtárat is, a Corvina példája segített létrehozni.

II. ULÁSZLÓ LEVÉLVÁLTÁSA FIRENZÉVEL³³²

1498

I.

Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya stb. A Flórenci Köztársaság nagyságos Priorainak és Zászlótartójának üdvözetet.

A német Farmoser Sándor már elődünknek, a boldog emlékezetű Mátyás királynak ideje óta élt ebben az udvarunkban. Mivel ő azt jelentette nekünk, hogy 150-nél több kötet van [még] Flórencben azokból a ritka és kiváló művű könyvekből, melyeknek – saját költségén való – lemásoltatását és illusztráltatását azért rendelte meg az előbb említett király, hogy az általa megkezdett könyvtárt teljessé tegye – és Ti csak azért tartjátok azokat vissza, mert Köztársaságoknak bizonyos pénzbeli követelése van még [értük]. Ezért szükségesnek véljük, hogy írásban forduljunk Nagyságtokhoz: a magyar királyoknak nemzetetek iránt régtől fogva tanúsított jóindulatára és mireánk való tekintettel Nagyságtok járjanak utána, hogy ezeket a könyveket – ha egyik vagy másik már elkallódott volna – gyűjtsék össze; és ami hátralék van még, mondják meg, és készségesen fedjék föl a nevezett Sándornak, aki ezen levelünket átnyújtja, és ebben az ügyben tárgyalni fog. Mi pedig gondoskodni fogunk arról, hogy megbízottaink mindazokat, akiket szükséges – a hátralék tekintetében kielégítsék, mivel mindenekelőtt azt tartjuk: királyi kötelességünk, hogy [éppen] ezt ne hanyagoljuk el, mert azok lemásolására és illusztrálására sokat költöttünk, s a könyvtár teljessé tételében minket is ugyanaz a vágy vezérel. Azután kölcsönös jóindulatunkban bizakodva, úgy véljük, hogy Nagyságtok barátságosan fogják velünk ezt a dolgot eligazítani. Ezenkívül úgy véljük, hogy nem is szép dolog, ha ilyen nagy kincs oly sokáig minden használat nélkül, mintegy befejezetlenül, rejtve marad. Nagyságtok tehát nekünk igen kedves dolgot cselekszenek, ha ennek a tisztelettel párosult kívánságunknak eleget tesznek.

Kelt Budán, 1498. február 14. napján.

II.

Ulászlónak, Magyarország és Csehország királyának.

Dicső Király! Olvastuk levelét, és szívesen hallgattunk meg mindent, amit Felséged nevében – a levél átadója – a német Farmoser Sándor elmondott. Mindenekelőtt magasztaltuk azt a királyi szándékát, hogy a könyvtárt be akarja fejezni; azután pedig semmivel sem törődünk annyira, mint hogy – amint csak lehetségessé vált – ebben és minden más ügyben tetsző dolgot cselekedjünk Felségednek. Mert ezt érdemli lelkének oly sok erénye, s a saját és Magyarország összes uralkodóinak irántunk: Köztársaságunk és egész nemzetünk iránt tanúsított jóindulata. Ezért mivel ebből a dologból kifolyólag semmi tartozás sem merült fel Köztársaságunkkal szemben – hanem csak azokkal szemben, akikre abban az időben, midőn Felséged elődje, a boldog emlékezetű Corvin Mátyás meghalt, a királyi könyvtár kiadásainak a gondját ráruházták – magunkhoz hívtuk kereskedőinket: a Medicieket a pármai Ugoletti Tádéval együtt, akit ugyanaz a király a könyvek lemásoltatásának és felkutatásának az irányításával megbízott. Megtudtuk ezektől, hogy hiánytalanul és épségben őrzik még maguknál azokat a könyveket, és

³³² II. Ulászló magyar király és a firenzei köztársaság kormánya közötti levélváltás azt mutatja, hogy a Corvina gyarapítása bizonyos fokig a királyságot, és nemcsak a király személyét terhelő kiadást jelentett. – A firenzei köztársaság élén egy évre választott két prior állott, akik kéthavonként váltva egymást, kormányoztak. A „zászlótartó” vagy „vexillarius”, „gongfaloniere della giustizia” ugyancsak évenként választott, de az év folyamán egyvégtében hivataloskodó főtisztviselője volt a Comunének. Az ő kezében futottak össze a legfontosabb állami ügyek, melyeket a meghatározatlan időre választott kancellárral együtt intézett

náluk van a Bibliának egy hatalmas kötete is, melyet ama király nagy költségen készíttetett magának; és ezek részére áll fenn a jelzett címen még 1400 arany tartozás, mint ahogyan minderről maga Farmoser Sándor is meggyőződött. Azonkívül megtudtuk, hogy más polgárainknál, a Capponiaknál azokból a könyvekből, amelyeket ugyanaz a király le akart magának másoltatni és illusztráltatni, van még városunkban egy bizonyos breviárium³³³, tekintélyes és királyhoz méltó mű. Ezért is – szintén a jelzett címen – még fennáll 500 arany tartozás. Ezek tehát Mátyás királynak azok a könyvei, amelyeket eddig polgárainknál felleltünk. Ezek felkutatásában olyan buzgóságot és szorgalmat fejtettünk ki, aminőt az ügy súlya, valamint Felséged érdemei és irántunk tanúsított nagy-nagy szeretetének megnyilatkozásai megkívtak. Ezért, ha talán fölösleges is, – nagyobb bizalommal Felséged figyelmébe ajánljuk azoknak a polgárainknak a sorsát, akik Magyarországon kereskedést folytatnak, mivel Felséged méltóságának tiszteletében, nagyrabecsülésében és öregbítésében – erőnkhez képest – napról napra buzgólkodunk, és a jövőben is buzgólkodni fogunk. Palotánkból, 1498 május utolsó napján.³³⁴

Kumorovitz L. Bernát: Magyar Könyvszemle, 1956. 294-296. l. (Latinból ford.: uő.)

24

CORVIN JÁNOS ÉS A MAGYAR RENDEK EGYEZSÉGEI³³⁵

1490

Hasonlóképpen, ne engedje, hogy az ország díszére emelt könyvtárat könyveitől megfosszák, hanem az összes könyveket ott hagyassa. Szabad legyen azonban neki a főpapok és főurak tanácsával és ellenőrzésével némelyeket saját használatra onnét kivenni, és a könyvtárból elvinni.

Epistolae procerum Regni Hungariae. Collegit Pray I. Posonii 1806. 393. l.

25

OLÁH MIKLÓS A CORVINÁRÓL³³⁶

1530

[A királyi palota] fekvésén kívül még építkezésmódja, Alamizsnás Szent Jánosnak ott őrzött teste és Corvin Mátyás király könyvtára miatt is emlékezetes és csodálatos volt. Ott, ahol a belső könyvtár felől Szent János kápolnájába nyíló fülkéhez lehet menni, ahol a király a misét

³³³ Az itt említett Breviárium-kódex a Vatikánba került, a Biblia pompás kódexeit pedig a portugál király vette meg, és most Lisszabonban vannak.

³³⁴ A többi Firenzében rekedt Corvina sorsáról Giorgio Vasari reneszánsz művészletrajzaiból is tájékozódhatunk. Gherardo firenzei miniátor és festő életrajzában ezt mondja: „Ugyanazon ispotályban [Santa Maria Novella] Gherardo számtalan könyvet másolt az [ispotály egyház], másokat a firenzei Santa Maria del Fiore [a székesegyház], megint másokat Corvin Mátyás Magyarország királya számára. Ez utóbbiakat azonban az említett király halála után Lorenzo de' Medici il Magnifico, másokkal együtt, melyek Vante és egyéb a mondott király számára dolgozó firenzei mester kezéből származnak, kifizette, és a maga számára megszerezte, és azok között helyezte el, amelyeket könyvtára számára gyűjtött...”

³³⁵ Midőn Corvin János reményei, hogy atya örökébe léphet, meghiúsultak, a herceg Mátyás kincseinek – és bizonyára a Corvinának is – egy részével hercegségébe, Szlavóniába akart menekülni. A rendek csapatai azonban Csontmezőnél (Fejér megye) utolérték, és a kincsek visszaadására kényszerítették.

³³⁶ *Oláh Miklós* (1493-1568) – a Hunyadiakkal rokon, állítólag, havasalföldi vajda-családból származott. Már több kisebb egyházi javadalom birtokosa volt, mikor 1526-ban II. Lajos király titkárként az udvarba hívta. Mohács után az özvegy királyné Németalföldre került, mint bátyja, V. Károly németalföldi birtokainak helytartója. Oláh is vele ment. 1513-ben tért vissza az országba Erasmus barátságával is híresen. Zágrábi, egri püspök, végül esztergomi érsek lett. A XVI. századi magyar humanizmus egyik legnagyobb alakja. *Hungaria c. műve* (1530), amelyből a Corvinára vonatkozó részletet vettük, a régi Magyarországnak maga és mások emlékezései alapján megírt színes ábrázolása. Az ország azonban, mikor a könyvet írta Mohács után és hazájától távol, már csak az emlékekben élt így. A Corvináról elmondottakat is ennek figyelembevételével kell értékelni.

szokta hallgatni, két egymásba nyíló terem van. Az elsőben a király által Görögországból és más keleti országokból nem kis gonddal és vesződéssel összegyűjtött görög könyveket őrzik. A második, a belső terem rejti magában azokat a kódexeket, melyek az egész latin irodalmat képviselik az elemi ismeretektől a legmagasabb tudományokig, tokokban és rekeszekben, a megfelelő helyekre elrendezve. Valamennyit sokszínű, arannyal átszőtt selyemkötés borította, és megjelölték rajtuk azt a tudományt vagy szakot, melybe a könyvek tartoztak. A könyvek legnagyobb részét pergamenre írták, s aranyozott ezüstdíszekkel és csatokkal ellátott selyembe kötötték. Az idősebbektől hallottam, hogy Mátyás király életében állandóan harminc, festésben is járatos másolót foglalkoztatott. Ezek közül többet a király halála után még én is ismertem. Csaknem valamennyi görög és latin kódex az ő másoló kezük munkájával készült. Vezetőjük a Dalmáciából származó Raguzai Félix³³⁷ volt, akit öregkorában magam is ismertem, és aki a görögön és latinon kívül a káld és arab nyelvben is járatos volt. Ezenfelül még a festészethez is értett, és így serényen ügyelhetett a másolt könyvek hibátlanságára. Ezenkívül a vár különböző részein még két, az előbbinél jelentéktelenebb könyvtár is volt. Ezeket Lajos királynak az 1526. évi augusztus 29-én Mohács mezején történt eleste után, mikor szeptember 8-án a török Budát is elfoglalta, feldúlták, és ezüstdíszítésüktől megfosztva széthányták...³³⁸

Juhász László: Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Bp. Egyetemi nyomda. Saec. XVI. 4. Oláh Miklós. 1938. 8-9. l.

26

HOGYAN KERÜLNEK ELŐ CORVINÁK?³³⁹

1637. szeptember 26.

Hadritius György protonotárius³⁴⁰ a nádorhoz tesz jelentést Révay Ferencnek özv. Révay Pálné asszony ellen vitt peréről.

A könyvekre vonatkozó passzus így szól: „Ami penig Révay Pálné asszonyom dolgát illeti, nyilván vagyon Nagyságodnál, hogy az elmúlt esztendőben én kimenvén, az executiót ratione bonorum tam mobilium, quam immobilium [a mind ingó, mind ingatlan javak tekintetében történt végrehajtást] annyira végben vittem, hogy az könyveknél egyéb semmi hátra nem maradt, azok is miért maradtak legyen függőben, Nagyságodnak annak előtte deklaráltam; tudniillik, hogy azoknak az könyveknek jobb része, azmint informatus [tájékozott] vagyok benne, és obiter [felületesen] eszembe vehettem, sub Praelo Sectariorum emanaltatott [a szektáriusok (azaz eretnekek) sajtóján bocsáttatott ki] volna, és így ha az asszonynak kezéhez jutnának, az idegen felekezetű tanítók töltöznének vélek, s más az, hogy sokat azok közül az Révay familiának elei még az budai bibliotékából hoztak volt ki magokkal, quo respectu [erre való tekintettel] talám jobb volna azon bibliotékának, Relicta minus urgente, penes Familiam Revaianam [minthogy az özvegy nem nagyon sürgeti, a Révay-családnál] maradni, kiknek alias registratioja [leltározására] és executiójára csak egy avagy két Juratus notarius³⁴¹ is elégséges.”

Kamarai levéltár, Neoregistrata fasc. 988. nr. 36. Kiadta: Thallóczy Lajos, Magyar Könyvszemle, 1877.

³³⁷ *Felix Petantius* (Petantic) *Ragusinus* – ragusai (dubrovnikai) születésű humanista, aki állítólag száz éves korában halt meg Budán, 1520 körül. Azonban már csak II. Ulászló idejében került az udvarba és a Corvinához. A Mátyás-kori állapotokat közvetlenül nem ismerhette.

³³⁸ Ehhez és a következő szemelvényekhez 1. Csapodi Csaba kitűnő tanulmányát a Corvina pusztulásáról: Magyar Könyvszemle, 1961. 3-25. 1.

³³⁹ Ez az adat annak illusztrálására szolgál, hogy miként bukkannak fel a XVII. század folyamán még itthon is a „budai bibliotékából” való könyvek

³⁴⁰ *Hadritius György* nádori ítélőmester volt (ennyi a protonotárius), és ilyen minőségben tesz jelentést az előtte levő pörről a nádornak.

³⁴¹ Esküdt jegyző a nádori vagy megyei törvényszéknél.

I. RÁKÓCZI GYÖRGY A SZULTÁNTÓL CORVINÁKAT KÉR³⁴²

Gyulafehérvár, 1633. február 15.

Hatalmas győzhetetlen Császár, az felesleges úr Isten Hatalmasságodnak egy napját ezerre tévén, kívánt szerencsáját napról napra nevelje, fényes birodalmát ez földön terjessze, és minden ellenségét éles fegyvere alá hajtja.

Hatalmasságodnak fényes kapujára, országunknak régi törvénye és rendelése szerint, kelletvén bocsánatom főkövetemet, nemzetes Keresztesi Pált, több dolgaim között, kikiről Hatalmasságodat szükségképpen meg kellett találnom [keresnem], akarám ilyen dolgokról is tudósítani. A nagy emlékezetű Bethlen Gábor fejedelem, látván, hogy a bölcs emberekre mely nagy szüksége volna ez országnak, kezdett volt az oda fel, az felső országokra küldözni, és taníttatni, ugyan számosan mint úri főrendeket és közember gyermekeit is, ugyan sok költséggel, kik közül némelyek visszajövének nagy tudománnyal, mindazolta ez ideig hazájoknak nagy haszonnal szolgáltak, de nem kevesen beiván az német humort, pápistákká löttek, és most nem hasznára, hanem romlására szolgálnak hazájoknak, nemzetségeknek. Melyre képest igen eszesen gondolkozván róla, ugyanitt Fejérvárott indított volt meg életében magunk vallásán való egy derekas nagy skólát, melyet soha el nem végezhetett, de oly állapottal hagyta, hogy immár nem sok híja levén, Isten engedelmeből elvégeződik, kinek hírére mindenfelől nem kevés számmal is gyülekeznek immár is mind tanuló ifjúság és bölcs emberek is. Az volna reménységem, ez után nem kellene pápa birodalmában bocsánatom az ország fiait, Hatalmasságod országának nagy kárára. Vagyon mindazonáltal ilyen nehézségem, hogy könyvem skólámban kevesen vagyon, ki nélkül igen szűkes lévén ez nagy zürzavarjában az oda fel való országoknak, szerét nem tudom tenni. Tudván lenni hiszem Hatalmasságodnál, mikor Budát a szentséges Szultán Szulimán, az Hatalmasságod boldog emlékezetű eleje kézhez vette volna, noha nevezet szerint még a párnákon is megengedte volt, hogy kihozzák onnan, de akkor Fejérvárott [Gyulafehérváron] is elegendő könyvek lévén, és az urak is inkább mind pápisták lévén, mivel azok a könyvek, kik ott voltak, nem hitünkön való szent íráások voltak, azokat nem vitték ki onnan, hanem most is ott vannak. Mivel azoknak ott való tartásában semminemű haszna nem lehet Hatalmasságodnak, sem azoknak kiadattatásában kára, nagy alázatossággal esedezem kiadatni, hadd ne kellessék országának hazafiait sok költséggel az németek között felneveltetni, kik az valamikor beszítették, soha országa csendességében nem lehetett. Én ezt el akarván távoztatni, igen alázatosan, de bizodalmasan kellett Hatalmasságodat megtalálnom felőlek: ha kiken mi arany, ezüst volna, én kész leszek Hatalmasságodnak mást adni érte: avagy ha Hatalmasságod le parancsolja is szedetni róluk, legyen az, hatalmasságod kegyelmes jóakarata terjedjen ki ebből, és mindaz széles e világra, s Hatalmasságod hozzám, alázatos hívéhez való nagy kegyelmessége. Alázatos és jó választ várok Hatalmasságodtól. Iratott fehérvári székeshelyemen 15-én, böjtelő havának [febr.] 1633-ik esztendejében.

Szilágyi Sándor: A Corvina történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1882. 337-339. l.

³⁴² I. Rákóczi György (1631-1648) – erdélyi fejedelem, a szultán hűbérese lévén, évi adó fizetésére volt kötelezve. Amikor a fejedelem az 1631. évi adót 1633. elején végre kifizette, a tartozás kiegyenlítésével megbízott portai követét, Keresztesi Pált arra is felszólította, hogy a szultántól próbáljon meg néhány corvin-kódexet megszerezni. Szalánczi István, a fejedelmi kancellár nézte át elküldés előtt a Keresztesi által fogalmazott felterjesztést. A kérés eredménytelen maradt.

28
PETRUS LAMBECK BÉCSI CSÁSZÁRI KÖNYVTÁROS A CORVINA
MARADVÁNYAIRÓL³⁴³
1666

... Mielőtt a Commentárok³⁴⁴ eme második könyvének végére jutnék, eleget kell még tennem azok óhajának, kik azt kívánják tudni, milyen állapotban találtam a nem csupán itt, de az előző könyvben is dicsérettel emlegetett Mátyás király könyvtárát, midőn maradványainak megtekintésére a császári felség Budára küldött, az 1666. esztendőben...

E budai utazásról a császár nekem 1665. november 24-én tett először említést, midőn szokott jó hajlandóságával megmutatta és tulajdon kezével átadta követének, kegyelmes és méltóságos Lesly Valter gróf úrnak Konstantinápolyban november 3-án kelt levelét, melyben egyebek között jelezte, hogy a budai könyvtárát illetően ismét reményt támasztottak. Ámbár ez ígéretnek ő nem sok hitelt adna, de mégis hasznosnak látja, hogy a császári felség engem Budára elébe küldene, nehogy a könyvek kiválogatásában valami hiba történjen, ha lehetőség mutatkozik néhány darab átvételére... Miután e levelet nekem átadta, nem kisebb emberséggel még azt is közölte a császár, hogy nemcsak idejében értesít, mikor kell útra kelnem, de szorgosan fog arról is gondoskodni, hogy az úton miben se lássak hiányt. Ez pedig megtörtént az 1666. év február 22. napján, mikor a császári felség személyesen jelezte, hogy harmadnap kell utaznom. Egyszersmind hozzáfűzte, hogy a méltóságos Lesly Jakab gróf úrral, ki ugyanakkor szándékozik nagybátyja elébe menni, beszéljem meg, miként társulhatok hozzá az utazásban. És miután ez a következő napon, február 23-án reggel nyolc óra tájban megtörtént, a császári felség látására jutottam, nem csupán ugyanezen napon délután, de még a következő február 24-én is, mikor igen bőséges útiköltséggel és a leghathatósabb ajánlólevelekkel látott el... Február 25. napján tehát kevéssel a dél órája után hajóra szálltam...

[Következik az út leírása. Február 26-án voltak Pozsonyban, 28-án Komáromban, ott két napot töltöttek, március 2-án Esztergomban, illetőleg Párkányban szálltak meg.]

... Március harmadikán, kevéssel dél előtt szerencsésen megérkeztünk Budára. érkezésünk után azonnal örömet a császári követ úr elébe bocsáttattunk. Miután jókívánságaimat fejeztem ki a konstantinápolyi udvarból szerencsés visszatérte fölött, a leveleket, miket a császári felségtől hoztam, kellő tiszteletadással átnyújtottam. Ezután ebédelni mentünk. Ennek végeztével a követ úr egyedül a szobájába hívatott, és közölte velem, hogy mindaz, amit a törökök a budai könyvtárát illetően ígértek, tiszta csalárdság és hazugság. Alig van remény a könyvtárnak még csak a megtekintésére is, nemhogy a visszanyerésére. Ennek ellenére minden igyekezetével azon lesz, hogy amaz elrejtett irodalmi kincset legalább megmutassák nekem, ha többet nem is tud már elérni.

[Ezután a császári követnek a budai vezérbasánál tett látogatását és a melegfürdőt (a Császárfürdőt) írja le.]

³⁴³ A bécsi udvari (nemzeti) könyvtár bejárata fölött ma is olvasható felírás hirdeti már több évszázada, hogy azt elsősorban a Corvina kincseiből alapították. Ez bizonyára már a császári könyvtár alapítása idején is túlzás volt, de ha úgy értjük a feliratot, hogy a bibliotéka legértékesebb kódexei Mátyás könyvtárából kerültek ki, igazat mond. A bécsi corvinák nagy része az 1924-ben kötött, és az Ausztria által Magyarországnak visszafizetendő kultúrjavokról intézkedő velencei egyezmény végrehajtása során visszakerült Magyarországra, és azóta a Széchényi Könyvtár őrizetében van. Lambeck beszámolója híven mutatja azt a már szinte kalandos, kincskereső lelkesedést, amivel a késő utókor is még Mátyás könyvtárára tekintett.

³⁴⁴ Lambeck művének teljes címét l. a szemelvény végén.

... Délután [március 5.] egy janicsár és egy, a török nyelvben valamennyire járatos keresztény szolga kíséretében, kik biztonság és tolmácsolás céljából voltak velem, elindultam, hogy Magyarország királyának, Corvin Mátyásnak palotáját bejárjam. Legnagyobb részben romokban van már ez, és szenny rúttja, de hajdani nagyságának még sok és elegendőképpen nyilvánvaló jele maradt meg. De semmi nem volt ekkor inkább kedvemre, mint egy lyukon keresztül bepillantani ama kriptába vagy pincehelyiségbe, melyről azt mondták, hogy benne őrzik a Corvina maradványait.³⁴⁵ Miután ezt a törököknek, kik kíváncsiskodásom közben odajöttek, nem kis méltatlankodására véghezvittem, visszatértem a szállásra, és hamarosan tudósítottam a kegyelmes követ urat mindarról, ami történt. De tőle is megtudtam, hogy a császári tolmácsot, Heinrich Julius Wogein urat már néhányszor a vezérhez küldötte, hogy kinyerje engedélyét a Corvina könyvtár megtekintésére, de még eddig mindig csak elutasító válasszal tért vissza.

[A követ másnap a vezérbasánál ismét sürgette az engedélyt a palota és a könyvtár maradványainak megtekintésére, de csak annyit ért el, hogy hét társával együtt megtekintheti a palotát.]

Bejártuk azután Magyarország királyának, Corvin Mátyásnak egész palotáját, és nem mulasztottuk el, hogy meg ne bámuljuk a csodálatosan szép kilátást a Dunára és a szemben fekvő Pest városára. Miután pedig ama kriptához értünk, melyben a Corvina könyvtár maradványait őrizték, minden vélekedésünk ellenére megtagadták a belépést, ama hamis ürüggyel, hogy a helyiség a nagyvezér pecsétjével van lezárva, és annak engedélye nélkül, fővesztés terhe alatt, kinyitni nem szabad. Így tehát a törökök által megcsalatra, a fő dologban eredményt el nem érve tértünk vissza szállásunkra...

[A budai basa végül megengedte, hogy a követ Lambeckkel és Lesly Jakab gróffal megnézhesse a Corvina állítólagos maradványait. Tolmácsuk Wogein volt. Március 10-én reggel tehát elmentek a várpalotába, csak ők négyen, a kíséret többi tagja a dologról nem tudhatott.]

... mintegy tizenkét vagy tizenöt törökkel találkoztunk, kik Corvinus palotájának előcsarnokában vártak reánk. Eléggé udvariasan fogadtak minket. Késedelem nélkül felnyitották az említett kriptát, és leszálltunk abba jobb felé, a mintegy húsz fokot számláló kőlépcsőn. Világosságot csak egy félkör alakú és elég nagy ablak szolgáltatott, mely az ajtóval szemben lévő falon volt. Ebben a pincében tehát, mely olyan volt, mint a küklopszok barlangja, találtuk meg ama híres kincsét a Corvina könyvtárának, melyet valamennyi tudós ember oly régóta és oly nagy kíváncsággal vágyott meglátni. De nem felelt az meg sem hírének, sem a hozzáfűzött várakozásnak.

Mindenestől nem állott ez ugyanis több mint kb. háromszáz vagy négyszáz könyvből, melyek egy csomóban heverték a földön, portól, piszoktól annyira belepve, hogy ennél rútabb vagy nyomorúságosabb látványban részed alig lehet. Miután pedig egyet-kettőt innen-onnan felvettünk és a szennyből kiragadtunk és felnyitottunk, azonnal kitűnt, hogy többnyire nyomtatott könyvek vannak ott, csekély értékűek vagy mit sem érők. Kétség sem lehet afelől, hogy a törökök szégyellték e titkot felfedni, és komolyabb oka annak nem lehetett, hogy e helyiség meglátogatására az engedélyt oly nehezen adták meg.

Egyebekben, hogy e kamrácska miatt kifejtett fáradozásaink ne legyenek teljesen kárbaveszettek, éppen nem nagy nehézséggel megengedték, hogy a kevés, kézzel írott kódexből, melyekkel a nyomtatott könyvek között imitt-amott elszórva észrevettünk, hármat kiválaszthassunk, és a dolog örök emlékezetére magunkkal vihessünk. Ez ajándékba kapott kódexek közül az első pergamenre íródott, és mint mondják, nagyobb negyedréte alakú, és Nazianzi Szent Gergely kilenc hitvédelmi beszédét³⁴⁶ tartalmazta, a második pergamen és folió kódex volt, és

³⁴⁵ Buda visszafoglalásának napjaiban Marsigli császári hadmérnök, úgy látszik, szintén ugyanebben a pincében járt és húsz évvel később már csak nyomtatott könyveket talált ott.

³⁴⁶ Gergely, Nazianzosz kisázsiai görög város püspöke volt (IV. sz.) a keleti egyház egyik legnagyobb teológusa.

Szent Ágoston beszédeit tartalmazta az Úr szavairól,³⁴⁷ a harmadik végezetül negyedrészt alakú volt, és a Corvin Mátyás király idejében híreskedett János pécsi püspök³⁴⁸ némely vegyes tartalmú latin költeményét találtuk benne...

[Ezután még három napig tartózkodtak Budán, majd elég hosszas utazás után Lambeck március 23-ára visszaért Bécsbe. Beszámolt a császárnak a budai útról, végül a már régebben Bécsbe került corvinákról hallunk egyet-mást.]

Megemlékeztem még arról az igen gazdag gyarapodásról is, melyben a bécsi császári könyvtárnak már az előző [XVI.] században része volt. Sok görög és latin kódexet hoztak ide Corvinus Mátyás király fent említett könyvtárából. Jóllehet pedig ezek különleges előszámlálását más, alkalmasabb időben készülök e Commentárok közé illeszteni, hogy már most, előre kitűnjön, miként jelölték és díszítették Hollós Mátyás király családi címerével ezeket a kódexeket, az egyiken bemutatom. Egy kódexnek, melyben Philostratos³⁴⁹ Heroicáját, az Iconokat, a Szofisták életrajzait és a Leveleket találjuk, amelyet Antonio Bonfini³⁵⁰ fordított görögből latinra, és hosszú előbeszédben – tele van ez történelmi vonatkozásokkal – Mátyás királynak ajánlotta. (A kor eseményeinek megvilágítására, ezután, megfelelőbb helyen, teljes egészében fogom ezeket közzététetni.)

A mondott címlapon tehát nem csupán kifejezett említés található a Corvina könyvtárról, de megvan ugyanott Hollós Mátyás király arcképe, családi címerével... E dolgról, ezúttal, ennyi elég legyen...

Lambeckius Petrus: Commentariorum de augustissima bibliotheca caesarea Vindobonensi liber secundus. Editio altera opera et studio Adami Francisci Kollarii. Vindobonae 1769. 939-942, 943-946, 947-948, 952-954. hasáb.

³⁴⁷ Kiadva: Patrologia Latina 38.

³⁴⁸ Janus Pannonius

³⁴⁹ *Philostratos Flavius* – az i. sz. II. század végén élő görög-római rétor és szofista filozófus. Itt felsorolt művei közül a *Heroica* a trójai háború előtt élő mondabeli hősekről szól. Az *Icones* sok általa ismert, vagy legtöbbször csak elképzelt festmény leírása. A *Szofisták élete* a szofista iskola filozófusairól és filozófiájáról szól. A *Levelek*, szám szerint 73, valójában ugyanannyi kis történet. A *Heroicát* és az *Iconest* vagy *Képeket* egyesek *Philostratos* unokaöccsének, *Nervianus* fiának is szokták tulajdonítani. Az itt említett kódex ma a Széchényi Könyvtár Clmae. 417. kódexe.

³⁵⁰ *Bonfini, Antonio* (1427-1503) – Mátyás udvari történetírója, jeles humanista.